Michel Vié

Japonia contemporană

56

Microsintege

CORINT

Redactor:
G. Moldoveanu

Tehnoredactare computerizată:
Lili Gaibăr

Coperta:
Walter Riess

Michel Vié
LE JAPON CONTEMPORAIN
© Presses Universitaires de France, 1971
6e édition corrigée: 1995, mars

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-478-2

Format: 16/54 x 84; Coli tipo: 9

Tiparul executat la:

Tipografia MULTIPRINT Iaşi
Calea Chişinăului 22, et. 6, Iaşi 700264
tel.: 0232-211225, 236388, fax.: 0232-211252

MICHEL VIÉ

JAPONIA CONTEMPORANĂ

Traducere şi prefaţă:
Daniela Zaharia

CORINT
Bucureşti, 2003

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
VIÉ, MICHEL
Japonia contemporană / Michel Vié; trad. şi pref.: Daniela Zaharia. - Bucureşti: Corint, 2003.
Bibliogr.
ISBN: 973-653-478-2

I. Zaharia, Daniela (trad.; pref.)

008(520)

PREFAŢĂ

După treizeci de ani de la acordarea primelor autorizaţii ce permiteau japonezilor să călătorească şi să facă comerţ folosind navele „cu pecete roşie", în anul 1635, Tokugawa Ieyasu, shogunul Japoniei, cel care deschisese calea formării „oraşelor japoneze" din China până în Sumatra, şi-a schimbat în mod radical politica: relaţiile cu străinătatea urmau să fie interzise. Mii de japonezi care se aflau în străinătate erau obligaţi să rămână în exil. Toţi străinii care se aflau în Japonia trebuiau să se resemneze cu faptul că erau prizonieri în această lume îndepărtată. Un singur port, Nagasaki, rămânea deschis, dar numai pentru negustorii autorizaţi. La jumătatea secolului al XIX-lea, Japonia nu era numai cea mai izolată dintre civilizaţiile istorice, dar reprezenta şi o sfidare pentru expansiunea modernităţii, un ultim bastion care rezista în Extremul Orient împotriva influenţei occidentale. Iar atitudinea Occidentului a fost atât pe măsura acestei rezistenţe, cât şi a spiritului combativ al modernităţii: în 1853, „navele negre" ale comandorului american Perry au forţat Japonia să renunţe la izolare. În 1854, două porturi erau deschise comerţului cu Statele Unite, iar în scurt timp Anglia, Rusia şi Olanda au semnat, de asemenea, tratate prin care li se acordau privilegii comerciale. Sunt celebrele „tratate inegale". Sub semnul acestei inegalităţi, greu de suportat, Japonia îşi făcea intrarea într-o lume pe care o ignorase timp de două secole şi care progresase intelectual, politic şi tehnic într-o manieră uimitoare.

Prima reacţie a japonezilor nu a fost însă una de admiraţie. Intrarea lor în modernitate s-a făcut sub semnul unui strigăt de război, sonno joi*: „Restauraţi împăratul şi alungaţi barbarii."*

Atitudinea lor s-a nuanţat, însă, în timp. Tehnologia şi forţa economică a occidentalilor le-au atras în primul rând atenţia. Numai că acestea păreau să fie legate de o anumită filozofie socială şi politică, diferită de tradiţiile japoneze şi în afara căreia era greu de spus dacă vor putea funcţiona. Spiritul practic, care altădată îi făcuse pe japonezi să adopte şi să adapteze scrierea şi tehnicile chineze la propriile lor nevoi, şi-a arătat încă odată potenţialul. Japonia nu a devenit un teritoriu controlat de puteri străine, în pofida perioadelor dificile prin care a trecut în ultimele două secole. Occidentul a putut vedea un „miracol japonez", o creştere economică rapidă, succese militare care au făcut din Japonia, la începutul secolului al XX-lea, singura mare putere extrem-orientală. Miracolul a devenit şi mai evident după cel de Al Doilea Război Mondial, când o ţară ruinată a reuşit să depăşească tehnologic şi economic multe dintre puterile învingătoare în război. Cum a fost posibil? Care sunt secretele acestei istorii miraculoase?

Michel Vié, autorul cărţii de faţă, încearcă să răspundă într-un spaţiu restrâns unor întrebări foarte cuprinzătoare. Într-un demers meticulos şi rafinat, el ne pune în faţa unor informaţii revelatoare, pe care le descifrează fără a cădea în clişeele care se fac adesea auzite în privinţa istoriei recente a Japoniei.

Într-adevăr, este nevoie de un spirit deschis pentru a înţelege relaţiile unice care stau la baza modernizării unei societăţi atât de legate de tradiţie. Suntem preveniţi în primul rând asupra faptului că această tradiţie este ea însăşi o sinteză, la care participă împrumuturi externe mai vechi, alături de elemente japoneze originale: confucianismul (atât

de apreciat şi de cultivat de către seniorii epocii Edo), alături de mitologia şintoistă (care asigură legitimitatea mitică a dinastiei).

În mod paradoxal şi atât de diferit de ceea ce se întâmplă în Europa, aceste componente ale tradiţiei sunt pe deplin exploatate în procesul modernizării, atât din punct de vedere ideologic, cât şi administrativ-social. Confucianismul este fundamentul filozofiei sociale care sprijină modernizarea, pe baza principiilor sale este construită relaţia dintre individualitate (a omului de stat, a birocratului sau a întreprinzătorului) şi comunitate (pe care toţi o slujesc). Mitologia şintoistă glorifică unicitatea japoneză şi concentrează în jurul împăratului energiile întregii naţiuni. În felul acesta, furia care domină Japonia atunci când se simte tratată nedrept de către puterile occidentale se transformă într-un resort al modernizării: nevoia de independenţă guvernează toate marile sau micile decizii politice, începând cu instaurarea epocii Meiji şi sfârşind cu războiul Pacificului.

Modernizarea este un instrument, soluţia pentru asigurarea independenţei. Este o obsesie politică ce poate conduce spre adoptarea modelelor liberale (parlamentarismul Taisho), dar şi spre un imperialism destinat asigurării autarhiei economice (varianta nouă a izolaţionismului Edo). Balansul între aceste două atitudini nu este rezultatul eşecurilor modernităţii şi democraţiei în secolul al XX-lea în Europa. Pentru că Japonia nu a copiat întrutotul modelele europene şi, de altfel, nici nu a fost democratică. Modificările politicii sale sunt, aşa cum explică Michel Vié, rezultatul împletirii a trei factori: o voinţă generală de afirmare a naţiunii, pe fondul căreia se creează un consens politic larg, ceea ce permite ca deciziile să fie luate nu pe baza viziunilor ideologice, ci ca răspunsuri empirice la probleme singulare. Aceasta este esenţa unicităţii istorice a Japoniei contemporane.

Dincolo de răspunsurile specifice legate de subiectul cărţii, argumentaţia lui Michel Vié invită la o meditaţie mai largă asupra unui subiect care în ultimul deceniu preocupă din ce în ce mai mult specialiştii: există o modernitate unică, cu toate palierele sale (politic, economic, tehnologic) sau putem vorbi despre multiple modernităţi, care evoluează pe fondul unor multiple tradiţii? Invităm, aşadar, cititorii la lectura cărţii lui Michel Vié, care le va oferi în mod cert ocazia de a-şi forma propria opinie asupra subiectului.

Daniela Zaharia

INTRODUCERE

Înţelegerea Japoniei contemporane (începând din 1871) depinde de actualitate mai mult decât în cazul altor naţiuni, deoarece este atât de îndepărtată de noi. În secolul al XIX-lea, pe măsură ce pericolul unei colonizări nu mai constituie o ameninţare, iar Japonia ajunge să se înscrie între marile puteri, încrederea în unicitatea progresului era prea răspândită pentru ca succesul său să fie explicat altfel decât prin occidentalizarea voluntară decisă de conducători, la începutul erei Meiji. Mai târziu, în deceniul care precede războiul din Pacific (1941–1945), împărţirea lumii în funcţie de ideologii contradictorii şi, apoi, după reinstalarea păcii, consecinţele înfrângerii asupra Japoniei imperiale au atras atenţia istoricilor asupra unor segmente cronologice ce ilustrează fatalitatea acestei evoluţii. De unde existenţa unei duble tendinţe în periodizare: o extremă separare între epocile Edo şi Meiji şi tratarea istoriei contemporane a Japoniei ca un tot, în funcţie de războiul din Pacific. De aici porneşte această viziune, care nu explică originea războiului prin relaţia dintre evoluţia mediului internaţional şi situaţia internă din Japonia, ci prin fatalitatea unui imperialism apărut din contradicţia despre care se spune că exista între stat şi forţele populare, din distorsiunea dintre modernizare şi democratizare.

Liberalii şi marxiştii cred că exista în Japonia erelor Meiji (1869–1912), Taisho (1912–1926) şi Showa*, până

* După 1868, în periodizarea istoriei Japoniei se foloseşte termenul „eră" pentru cei patru împăraţi care au domnit de atunci până în

la război, o forţă capabilă de schimbare. Dacă aceasta ar fi triumfat, modernizarea ar fi fost asigurată, iar viitorul ţării, prin democraţie politică sau prin revoluţie, ar fi fost modificat.

Din punctul de vedere al celor dintâi, statul a fost întotdeauna dominat, de la începutul erei Meiji, de birocraţi şi militari, caracterizaţi de un mod de gândire asemănător cu cel german, avizi de autoritate în interior şi de putere în exterior. În două rânduri (mai ales între 1878 şi 1885, sub forma unei mişcări pentru „libertatea şi puterea poporului", şi, între 1918 şi 1926, în timpul „democraţiei Taisho") s-a format o opoziţie inspirată de spiritul englez şi francez, apoi de creştinism şi de marxism; aceasta a fost învinsă de propriile slăbiciuni interne, sub presiunea puterii. În linii generale, istoricii marxişti au explicat „absolutismul" prin persistenţa, chiar după era Meiji, unui regim agrar „semi-feudal" (proprietari „parazitari", rente foarte ridicare plătite de către arendaşi), a unui capitalism care s-a format repede (prin trecerea la renta agrară), dar care este fragil (datorită limitelor pieţei interne, formată din ţărani pauperi şi, în consecinţă, de muncitori prost plătiţi), dependent de comenzile statului, mai ales de cele militare, şi de expansiunea teritorială. De aici rezultă, pentru burghezie, imposibilitatea obţinerii autonomiei, precum şi alianţa acesteia cu aristocraţia, înalta administraţie şi cercurile militare (mult timp formate din samurai), alianţă veche, dar menţinută în pofida unor sincope temporare. Despotismul şi imperialismul au condus, începând din 1930, la o formă particulară de „fascism". Aceste puncte de vedere au în comun, între altele, insistenţa asupra rupturii, intervenite la începutul erei Meiji, cu „trecutul feudal" din epoca Edo. Numai că astfel de interpretări atribuie toate aspectele favorabile ale Japoniei moderne (dinamismul ei) inovaţiei, în timp ce limitele sunt atribuite exclusiv persistenţei vechilor structuri de autoritate,

---

prezent: era Meiji, era Taisho, era Showa (1926–1989) şi era Heisei, care a început în 1989. Cititorul interesat poate afla informaţii şi consideraţii utile în volumul *Japonia. Pagini de istorie, civilizaţie, cultură* de Florin Vasiliu, Editura CORINT, 2001. (Nota editurii)

care se întăresc prin confiscarea capitalismului şi care sunt făcute responsabile de eşecul trecerii, aşa cum logic ar fi fost de aşteptat, spre liberalism şi democraţie.

În lumina istoriografiei actuale, aceste puncte de vedere trebuie să fie corijate atât sub aspectul periodizării, cât şi sub cel al problemelor de fond.

a) Între epocile Edo şi Meiji există o continuitate pe multe planuri (în elita din care se recrutează cadrele guvernării şi ale opoziţiei, în procesele birocratice, în sentimentul naţional şi, în fine, în industrializare). Această continuitate explică în parte expansiunea economică, deşi dincolo de continuitatea pe care o putem constata în rândurile „marii burghezii", majoritatea *zaibatsu**-rilor se constituie *ex nihilo***.

b) Discontinuităţi importante apar în perioada contemporană. Războaiele Meiji şi cel al Pacificului nu au fost însă determinate de marşul neabătut al unui imperialism stimulat de contradicţii interne între regimul economic şi cel social, ci de evoluţia mediului internaţional, în cadrul căruia Japonia trebuia să îşi apere poziţia.

c) O reevaluare a Constituţiei Meiji (1890) şi a relaţiilor dintre guvern şi opoziţie nu mai permite considerarea statului japonez ca autoritar, înainte de 1932, sau chiar înainte de 1937.

d) Conceptul de „modernizare" trebuie clarificat. Dându-i-se un sens foarte larg, începutul său este plasat în epoca Edo; modernitatea Japoniei şi cea a Europei nu au aceeaşi cronologie. Nici arhaică, nici „îngheţată", Japonia „tradiţională" se afla în plină dezvoltare. Dacă este înţeleasă ca o „occidentalizare", modernizarea are un conţinut mai restrâns. Împrumuturile masive de tehnici şi idei nu au fost eficiente decât atunci când au fost integrate în structuri psiho-sociale care erau deja active în primele etape ale dezvoltării. În schimb, decisivă a fost competiţia în care a fost angrenată Japonia, prin integrarea sa în

* Termen care desemnează marile companii. (Nota traducătorului)

** „Din nimic", „de la zero" (în limba latină, în original). (N.tr.)

sistemul internaţional dominat de Europa şi de Statele Unite. Lupta pentru independenţă, dorinţa de a rivaliza cu Occidentul au adăugat, în contextul acestei dezvoltări, o politică de putere care a rămas un aspect esenţial al modernizării. Ea a produs o strategie care viza realizarea unei sinteze eficiente între elementele autohtone şi cele străine. Chiar şi introducerea ideologiilor noi pare să fi fost subordonată acestui obiectiv: interesul faţă de liberalismul politic, faţă de creştinism sau de marxism nu îşi are originea numai în tensiunile interne ale societăţii japoneze, ci şi într-un refuz difuz de a răpi Occidentului secretul superiorităţii sale.

e) Trebuie observată relaţia dintre slăbiciunile democraţiei conflictuale (lupta de clasă, valorile, guvernanţii şi guvernaţii) şi progresul lent, dar constant al integrării democraţiei care acompaniază industrializarea şi urbanizarea. Aceasta s-a manifestat în planul libertăţii de alegere a profesiunii, în egalitatea şcolară, în mobilitatea socială, în participarea grupurilor, numeroase (şi, prin intermediul lor, a indivizilor), la viaţa naţională: tendinţe care se dezvoltă astăzi într-un climat de apolitism.

Originalitatea perioadei contemporane, în cazul Japoniei, este dată, prin urmare, mai puţin de un demaraj brusc, de fatalitatea evoluţiei, de confruntarea dintre statul autoritar şi o forţă liberală şi democratică, ci mai degrabă de o asociere imperfect realizată între dinamism şi coerenţă. Nu este vorba de mişcări de fond: nici revoluţie, nici acţiune durabilă a maselor. Criza din 1929, care în alte părţi a fost decisivă, nu a fost o cauză esenţială a evoluţiei sale spre totalitarism. Pe de altă parte, expansiunea economică a continuat, fără a avea de suferit de pe urma fluctuaţiilor politice interne, cel puţin până în 1937. Cele mai profunde rupturi din societate sunt cauzate de adaptarea la mediul internaţional, de opţiunile pe care acesta le impunea. Cum ar putea fi explicate?

Până în 1945, era neîndoielnic pentru majoritatea japonezilor faptul că succesele obţinute erau datorate unei „structuri naţionale" (*kokutai*) unică în lume, şi deci originalitatea era explicată prin combinarea unei teorii sociologice a familiei-naţiune şi un iraţionalism mitologic ce exalta originile divine ale dinastiei imperiale. Pentru că se afla în centrul propagandei naţionaliste, noţiunea de *kokutai* a fost distrusă de înfrângerea în război. Este un motiv pentru a neglija aspectele pozitive pe care aceasta le vehicula, mai mult sau mai puţin conştient? Absenţa revoluţiei în istoria adeseori violentă a Japoniei, continuitatea dinastiei domnitoare cel puţin din secolul al V-lea nu pot să nu atragă atenţia. Studiile asupra capitalismului sau birocraţiei în Japonia au subliniat importanţa relaţiilor umane care stau la baza organizaţiilor. Astfel, fără a încerca să reconstituim istoria pornind de la un principiu transcendent, este îngăduit totuşi să cercetăm dacă existau în Japonia structuri psiho-sociale care ar fi putut ajuta atât în industrializare, cât şi în controlarea efectelor.

Izolarea insulară a Japoniei întăreşte coerenţa. Nu se poate spune că a fost vreodată completă: insularitatea se află la originea unei alternanţe de faze de repliere şi de deschidere sau de expansiune. Dar izolarea a persistat până la ocupaţia americană. Într-o anumită măsură, persistă încă, bazându-se pe conştiinţa percutantă a singularităţii experienţei istorice a Japoniei contemporane. Ea se sprijină pe capacitatea de a distinge, mult timp după integrarea lor, originea geografică a elementelor ce compun civilizaţia naţională, în planul gândirii abstracte, cât şi în viaţa cotidiană, insularitatea având drept consecinţă şi separarea curentelor de influenţă. De aici rezultă un nucleu autohton conştient, dar nu explicit, care, în absenţa unei comparaţii frecvente cu exteriorul, rămâne neschimbat în

timp şi iraţional. Aceasta este originea psihologică a conceptului *kokutai*.

Un rol mai decisiv l-a avut celula socială de bază care asociază, în pofida aparenţelor, o anumită fragilitate a legăturilor consangvine, deci familiale, cu tendinţa de a realiza relaţii de tip familial (după modelul părinte-copil) în cadrul celor mai diverse grupuri funcţionale. Instituţia centrală este „casa"(*ie*), organizaţie patriliniară al cărei scop era asigurarea perenităţii, sursă de protecţie şi de îndatoriri. Atât timp cât economia agricolă domina, iar mobilitatea persoanelor rămânea limitată, „casa" coincidea cu un grup familial mai mult sau mai puţin larg. Chiar şi atunci, însă, compoziţia şi dimensiunile sale depindeau de nevoi funcţionale: străinii — forţă de muncă sau specialişti — erau „adoptaţi"; anumiţi fii, cei mai tineri, se îndepărtau pentru a forma „case separate" (*bunke*) subordonate, dar într-o manieră inegală, faţă de casa principală (*honke*), alături de care formau o uniune familială (*dozoku*), clădită la rândul său conform principiului perenităţii. Aşa se explică faptul că în Japonia o „casă" poate să se adapteze transformărilor tehnice sau să fie recreată, fără a face apel la un grup familial real, în cadrul serviciilor publice sau în întreprinderi, izolarea celulei conjugale permiţând, în mediul urban, o integrare relativ non-conflictuală a vieţii private în noile organisme colective. În Japonia, psihologia de grup a putut rămâne neschimbată, absorbind în acelaşi timp efectele industrializării, care astfel au fost accelerate.

Continuând să fie o societate compusă din grupuri bine delimitate, ai căror membri sunt puternic integraţi, societatea japoneză contemporană a oferit o dublă problemă de autoritate. Relaţiile din interiorul „casei" nu erau contractuale, ceea ce face ca puterea şefului să fie mai mare decât într-o organizare feudală.

Dar acest şef este în serviciul unei instituţii care îl depăşeşte, dar a cărei prosperitate îi interesează pe toţi membrii: autoritatea sa, în principiu nelimitată, se fondează pe adeziunea unanimă a celor pe care îi conduce, ceea ce face să fie evitată utilizarea frecventă şi vizibilă a constrângerii. Funcţia şefului exprimă mai puţin o superioritate individuală, fiind mai degrabă o personalizare a solidarităţii de grup: sistem eminamente nefavorabil individualismului, atât la bază, cât şi la vârf. De aici rezultă o puternică deschidere către egalitate şi o restrângere considerabilă a puterii de iniţiativă atribuită unui lider. Orientarea către despotism sau către democraţie depinde de împrejurări.

Regăsim acelaşi evantai de posibilităţi şi în percepţiile pe care le are grupul în legătură cu aceste împrejurări. Inclus într-o societate cu delimitări verticale solide, străinul apare, la frontieră, ca fiind mai degrabă asemănător cu japonezii. Pe măsură ce cunoaşterea avansează spre o zonă mai îndepărtată, dincolo de spaţiul japonez sau de comunitatea japoneză, această percepţie se modifică prin observarea unor diferenţe concrete. Astfel, naţionalismul poate accepta o serie de influenţe externe. Fără a avea intenţii misionare, este disponibil pentru o comunicare raţională. Iraţionalismul poate, dimpotrivă, să invadeze totul, de îndată ce străinul, abstracţie care exprimă tot ceea ce este considerat diferit, pare să ameninţe coerenţa grupului. Şi aici tot contextul (presiunea internaţională, alternanţa între prosperitate şi recesiune economică) este determinant.

Studierea prioritară a solidarităţii de grup modifică locul atribuit ideologiei în societate. Procesul de decizie prin adeziune unanimă (oricât de formală ar fi) şi nu prin voinţă majoritară se bazează pe afectivitate. Aceasta are ca obiect o idee (în special în cazul unui grup funcţional non-familial), alegerea fiind făcută nu datorită valorii sale intrinseci, ci prin capacitatea acesteia de a atenua disensiunile din cadrul grupului. Cel mai periculos ar fi să fie teoretizate dezacordurile: de aici rezultă refuzul profund pentru orice tip de gândire abstractă în relaţiile interumane, ceea ce face puţin probabil ca, în societatea japoneză, ideologiile să poată justifica în mod adecvat atitudinile reale. Dimpotrivă,

judecăţile subtile sunt angajate pentru a justifica delimitările sociale, pentru a raţionaliza, *a posteriori,* cezurile existente.

Capacităţile celulei sociale de bază nu au fost alterate prin formarea marilor ansambluri, politice sau de producţie. Căutarea unei armonii între grupul familial şi stat, ce presupune găsirea unor soluţii diverse, pe măsură ce contactele cu străinii modifică tehnicile de producţie şi de schimb, reprezintă axa întregii istorii a Japoniei. Nu fără succes. Contrar altor civilizaţii, aici, întemeindu-se pe familie (aşa cum am descris-o, ca un grup funcţional) şi nu limitându-i rolul, s-au creat solidarităţi mai largi, inclusiv cele de tip feudal. Totuşi, la acest nivel, menţinerea coerenţei (asigurarea unanimităţii celulelor, pe baze afective) devine dificilă, cu atât mai mult cu cât în societate marile ansambluri sunt împinse către alegeri care sunt incluse în chiar raţiunea lor de a fi. Rezultă, de-a lungul istoriei, o tendinţă foarte evidentă de a separa rolul de unificator (şeful personificând consensul) de funcţia de iniţiativă. Totala pasivitate la care se ajunge în epoca Tenno ar putea fi consecinţa extremă, manifestată la nivelul statului, a cărui continuitate a condiţionat-o.

Este imposibil să înţelegem istoria Japoniei contemporane în afara acestei logici particulare, care combină dinamica grupurilor şi psihologia izolării. Rezultă de aici probleme de integrare (trecerea individului de la un tip de grup la altul, păstrând aceeaşi atitudine), de coerenţă (unitatea statului în pofida segmentării verticale a societăţii, organizată pe instituţii) şi de comunicare cu lumea exterioară (cu mediile internaţionale). Integrarea a fost obţinută în paralel cu elanul reuşitei economice. Rămân aleatorii unitatea de direcţie şi contactele cu străinii, din aceste vicisitudini rezultând fondul problemelor epocilor Taisho şi Showa. Originalitatea Japoniei apare în procesul de decizie, în climatul general de iresponsabilitate. De reţinut, sub pana istoricului, recursul la acest concept pentru a caracteriza „fascismul" din ţara sa, în opoziţie cu cel din

Italia şi Germania (*musekinin.fasisumu*)[1]. Aceste particularităţi sociologice sunt cunoscute de mult timp: este momentul să fie integrate în scrierea istoriei, pentru a nu mai continua să articulăm discursul recurgând la expresii ce sugerează voinţa individuală („împăratul a ordonat ca..."), pentru a nu mai interpreta *a priori* evenimentele ca şocuri produse de idei şi de clase sociale (ceea ce ar presupune existenţa unei percepţii orizontale la japonezi, lucru imposibil atât timp cât individul este integrat în grupuri cu dominantă verticală), pentru a nu mai căuta rupturi acolo unde în realitate se află continuităţi, conflicte acolo unde de fapt domină consensul.

[1] Cf. Ouchi, *Fasisumu no michi*, p. 489. Ishida Takeshi, profesor de ştiinţe politice la Institutul de Ştiinţe Sociale al Universităţii din Tokyo, scrie despre Japonia dinainte de război: „Barcă fără cârmaci, dar cu vâslaşi puternici." (*Temps moderne*, februarie 1969) (Notele autorului sunt numerotate, în tot volumul, cu cifre arabe.)

Capitolul I

POLITICA DE MODERNIZARE (1871–1890)

Guvernul japonez a devenit, la sfârşitul anului 1871, o coaliţie de grupuri ataşate ideii de modernizare, rezultate dintr-unul mai larg, care în 1868 distrusese shogunatul*, iar apoi suprimase puterile locale simbolizate de *daimyo***. Adversarii săi, încă din 1874, îl acuzaseră că nu ar fi decât un guvern (*seifu*) de facţiuni (*batsu*) rezultate din principatele (*han*) Satsuma, Choshu şi, într-o oarecare măsură, din Tosa şi Hizen, care au fost implicate în Restauraţie***. Expresia *han.batsu.seifu* sugera faptul că interese particulare sunt urmărite la adăpostul prestigiului guvernării directe a suveranului.

Ierarhia guvernanţilor, uneori fără legătură directă cu funcţiile lor, oferea o oarecare stabilitate. La vârf, *kuge*, Sanjo şi mai ales Iwakura, un prinţ imperial; Arisugawa,

---

* Primul shogun a fost recunoscut oficial la sfârşitul secolului al XII-lea. Iniţial, rolul său era acela de şef al administraţiei centrale, dar shogunii au acumulat o autoritate din ce în ce mai importantă, devenind „protectori ai împăratului", pe care îl înlocuiesc în procesul de luare a deciziilor. De altfel, chiar decizia de a izola Japonia de lumea exterioară a fost luată, în secolul al XVII-lea, de către un shogun menţionat şi în prefaţa acestui volum, Tokugawa Ieyasu. (N.tr.)

** În ierarhia japoneză tradiţională, un *daimyo* este un senior care stăpâneşte cu o largă autonomie o provincie, având în subordinea sa un număr de samurai, deţinători de domenii. Un *daimyo* avea propria sa armată, furnizată de samuraii cărora le era senior, iar istoria medievală a Japoniei este dominată de conflictele dintre ei. (N.tr.)

*** Este vorba de restaurarea puterii imperiale, de înlăturarea autorităţii shogunilor. (N.tr.)

serveau drept mediatori între suveran, care rămânea inaccesibil, şi restul guvernului. Dintre samurai* se ridică şefi, adevăraţi eroi naţionali din războaiele pentru Restauraţie, Saigo Takamori, Okubo Tochimichi, Satsuma din Han, Kido Koin din Choshu, Itagaki (după retragere, Goto Shojiro) din Tosa. În al doilea sau (după 1871) în al treilea rang se află mai mulţi lideri, mai tineri, adeseori mai bine informaţi asupra realităţilor occidentale, datorită studiilor sau călătoriilor în vest. Cei mai cunoscuţi, Ito Hirobuni, Inoue Kaoru, Yamagata din Choshu, Kuroda, Matsukata, Terajima, Saigo Tsugumichi (fratele mezin al lui Takamori), Oyama din Satsuma, Eto Shimpei, Okuma din Hizen, îşi datorează celebritatea rolului jucat ulterior. Între ei se numără viitorii şefi de guverne şi de armate între 1885 şi 1901. Istoricii occidentali îi desemnează sub numele de *oligarhi*. Dar acest termen, la fel ca şi cel de *hanbatsu*, trebuie să fie nuanţat.

a) Facţiunile la putere au fost susţinute de către întreaga elită superioară a regimului Edo (*daimyo* şi *kuge*, partizani sau adversari ai shogunatului). Nu le-au fost, de altfel, refuzate compensaţii de prestigiu şi economice[1].

b) Oligarhii n-au putut guverna decât cu ajutorul unei birocraţii, ale cărei cadre medii şi subalterne aveau o origine regională diferită de a lor. Ajutorul vechilor servitori ai shogunatului

[1] Cei din clanul Tokugawa, urmaşii ultimului shogun, au monopolizat împreună cu Konoe (una dintre cele cinci ramuri dominante ale clanului Fujiwara), preşedinţia Camerei superioare până în 1946. Lui Tokugawa Iesato, fiul adoptiv al ultimului shogun, i s-a oferit în 1914 postul de prim ministru.

* Vechea aristocraţie militară japoneză. Statutul lor este parţial comparabil cu cel ai cavalerilor europeni, în sensul în care veniturile lor sunt foarte diferite şi depind de modul în care seniorul lor le apreciază serviciile. Spre deosebire de un cavaler european, însă, un samurai este declasat atunci când rămâne fără senior, devenind *ronin*, obligat să ducă o viaţă de marginal. (N.tr.)

(originari din Tokyo şi Shizuoka) a fost decisiv. A existat, prin urmare, o importantă continuitate între vechiul şi noul regim la nivel administrativ.

c) O origine regională comună nu era suficientă pentru a fonda o solidaritate. Facţiunile dominante nu reprezentau niciodată propriul lor *han* în întregime. În Satsuma, Saigo şi Okubo aveau fiecare clientelele lor particulare. Un grup de samurai urmau, pe de altă parte, opiniile lui Shimazu Hisamitsu, tatăl fostului *daimyo* local. Astfel se explică faptul că tocmai în vechile principate Satsuma, Tosa, Hizen şi, într-o anumită măsură, Chosu s-au constituit, până în 1880, principalele nuclee de opoziţie.

Oligarhii s-au lovit de dificultăţi pe care nici un guvern central nu le-ar fi putut evita.

Sarcina lor era să refacă suveranitatea japoneză, parţial alienată prin tratatele inegale din 1858 (privilegii de extrateritorialitate pentru străini în oraşele şi în porturile deschise; fixarea bilaterală a regimului vamal). O revizuire a acestora era prevăzută pentru 1872. Dar presiunea occidentalilor asupra Chinei şi Coreei făcea să se aştepte o agravare a dependenţei Japoniei.

Era nevoie de o întărire a centralizării, în absenţa căreia ţara nu putea fi guvernată şi nici pregătită pentru confruntarea cu Occidentul. Abolirea guvernării *daimyo*, în 1871, lăsa în loc tendinţele particulariste ale vechilor lor vasali. Chiar mai rezistentă era tradiţia autonomiei comunităţilor rurale. Autorităţile statale ale epocii Edo se mulţumiseră să pretindă ordine şi plata impozitelor. Oligarhii, pentru a putea crea un stat puternic, doreau să obţină, cu preţul unei veritabile înrolări ideologice, o participare activă la comunitatea naţională, obişnuindu-i pe ţărani — populaţia majoritară a ţării — să dezbată problemele locale, ţinând cont de interese mai largi; lucrul acesta presupunea o reformă a sistemului educaţional.

Era necesară o abilă utilizarea a prestigiului suveranului, fără de care ar fi fost imposibil să se obţină recunoaşterea faptului că guvernul reprezenta mai mult decât o simplă coaliţie de facţiuni. Oligarhii, interpretând, într-o conjunctură modernă, o tendinţă fundamentală a concepţiei pe care japonezii şi-o formaseră de-a lungul istoriei despre suveranii lor, considerau că suveranul nu trebuie să fie implicat într-o manieră prea netă în conflictele politice. Iată de ce i-au menţinut izolarea, ţinându-l departe de inspecţiile din provincii, cu toate că nobilii care formau curtea din Kyoto erau dispersaţi în misiuni. Această distanţă conferea deciziilor ce-i erau atribuite o grandoare supraumană. Dar tot ea crea, între palat şi guvern, o separare topografică pe care adversarii oligarhilor o puteau exploata. Trebuie să vedem în această ameninţare[1] unul dintre motivele care i-au împins pe guvernanţi să doteze statul cu o structură constituţională care, menţinând ficţiunea autorităţii imperiale, o integra într-un sistem de instituţii stabile.

Pe termen scurt, aceste dificultăţi s-au rezolvat într-un singur fel: întărirea puterilor existente. Sub această formă concretă avea să fie realizat sloganul *fukoku.kyohei*, „ţară bogată, armată puternică", în care se concentra obiectivul urmărit în confruntarea cu Occidentul. Forţa militară modernă trebuia să servească atât în controlarea tendinţelor centrifuge interne, cât şi pentru a sugera în exterior imaginea unei Japonii independente. Sporirea resurselor financiare ale guvernului avea drept scop lărgirea libertăţii sale de acţiune. Industrializarea, prin implicaţiile sale în domeniul armamentului şi în cel al comunicaţiilor (telegraf, drumuri, căi ferate, navigaţie de coastă), servea unitatea;

[1] O mişcare pentru „guvernarea personală a lui Tenno" s-a format pornind de la şambelanii (*ji.ho*) suveranului în 1878.

opunând o producţie naţională importurilor din străinătate, ea întărea suveranitatea în exterior. Dificultăţile au fost astfel rezolvate în funcţie de aparatul de stat, într-o perspectivă politică.

Clasa conducătoare în societate, moştenire a vechiului regim, putea să fie şansa principală a noii guvernări ori principala cauză a eşecului acesteia. Deasupra categoriilor de producători — ţărani, artizani, negustori —, războinicii (*bushi*) erau departe de a fi cantonaţi în activitatea militară. Cultura lor puternică, omogenă pe teritoriul Japoniei, precum şi practica lor în administrarea finanţelor şi a comerţului îi pregăteau pentru exercitarea tuturor funcţiilor dintr-un stat modern, inclusiv gestionarea întreprinderilor[1]. Dar această elită polivalentă, singura deschisă într-o oarecare măsură către lumea exterioară, cuprindea 400 000 de membri, prea numeroşi pentru a fi cu toţii utilizaţi. Modernizarea implica o reducere a efectivelor ei şi o ameliorare a tehnicilor folosite. În mod tradiţional, ea era remunerată prin fiefuri sau prin salarii-rente ereditare. Statul imperial, succesorul fiscal al *bakufu* şi al *daimyo*, dispunea de resurse considerabile[2], sub forma unei taxe agrare colectată mai ales în natură. Or, întreţinerea acestor *bushi* absorbea o mare parte din taxe (în 1872, patru cincimi), care, dacă ar fi fost disponibilă, ar fi servit pentru echiparea naţiunii. În afara faptului că o parte din elita tradiţională nu era implicată în funcţiile de

[1] Aveau origine *bushi*, în 1871, 87 % din totalul funcţionarilor din aparatul central; în 1880, 74 % din totalul funcţionarilor (cf. Nakamura Yoshiji, Taikei nihonshisosho, 9, *Shakaishi*, II, p. 326) şi, între 1868 şi 1895, 45 % dintre şefii de întreprinderi dominante, precum şi majoritatea intelectualilor.

[2] S. Crawcour le estimează la 25–27 % din venitul naţional (*The State and Economic Entreprise in Japan*, Lockwood-Princeton, p. 31).

autoritate, bazele sale financiare urmau să fie restrânse. Prin urmare, coaliţia la putere trebuia să conducă spre modernizare cu ajutorul *bushi*, dar şi contra lor.

Prin comparaţie cu această contradicţie internă, de o natură specific politică, deoarece decurgea din aspiraţia către putere, nici o dificultate socială majoră nu ameninţa guvernarea. Este adevărat că numărul răscoalelor ţărăneşti rămâne mare (110 în 1869, 65 în 1870, 52 în 1871). Dar, fiind legate de condiţiile locale, ele sunt lipsite de perspectivă. Negustorii erau descumpăniţi şi sperau mai multă stabilitate decât o anumită formă de guvernare. Marile companii comerciale şi de schimb cu sediile în Kyoto, Mitsui, Ono şi Shimada primiseră, încă de la începutul erei Meiji, gestiunea finanţelor noului guvern, dar cu excepţia celei dintâi, al cărei *manager,* Minomura, speculase de timpuriu pe seama decăderii *bakufu*, această sarcină le fusese impusă, la fel ca şi contribuţiile forţate (*goyokin*), suportate alături de alţi mari negustori. Ele jucau, în spiritul vechiului regim, un rol oficial indispensabil, având în vedere absenţa instituţiilor publice pentru emisiuni şi retrageri de însemne fiduciare*. Ele vor profita de abolirea principatelor (29 august 1871), care le-a permis să-şi regrupeze resursele fiscale sub protecţia statului. Însă majoritatea negustorilor, la Osaka, atinşi deja de reorientarea circuitelor comerciale datorată dezvoltării oraşului Yokohama, au primit defavorabil urmările.

Ţăranii şi negustorii erau prea divizaţi, prea puţin informaţi pentru a concepe proiecte. Aceeaşi divizare exista şi între *bushi*. Cei din sud-vest, mai numeroşi, deci mai degrabă vizaţi de eventualele reforme, nu erau potriviţi pentru a fi integraţi în masă în aparatul de stat. Era imposibil totuşi, datorită solidarităţii din interiorul facţiunilor, să se facă distincţia între cei activi şi paraziţi. Dezorganizarea

* Hârtii de valoare, bancnote. (N.tr.)

ordinelor sociale îi favoriza pe guvernanţi. Necesitatea de a rezista în faţa străinilor, de a organiza finanţele, armata, administraţia le impunea, chiar dacă suscitând rivalităţi, o coerenţă lipsită de nemulţumiri. Unica ideologie admisă nu putea decât să servească puterea: ea mustea de probleme concrete de putere şi de unitate naţională.

Instituţiile întemeiate după 1868 reflectau natura guvernării: autoritare într-o ţară care trebuia centralizată, dar suficient de colective pentru ca pluralismul să se afirme. În septembrie 1871, organismul central, denumit „sistemul Dajokan" (Consiliul suprem), a luat forma definitivă. El a fost înlocuit, în 1885, de un Consiliu de Miniştri (*naikatu*), ca în monarhiile constituţionale europene. Din cele trei „camere" din Dajokan, doar cea centrală (*sei.in*) deţinea puterea. Ea era compusă din trei miniştri, cel principal (*dajodaijin*), cel de stânga (*sadaijin*) şi cel de dreapta (*udaijin*), care, în principiu, propuneau decizii suveranului, şi dintr-un număr variabil de consilieri (*sangi*). Camera de stânga (*sain*) era un ansamblu legislativ. Cu rol numai consultativ, compusă din personalităţi desemnate de către *seiin*, ea reprezenta fragmentele unui organ deliberativ (împreună cu Camera superioară şi inferioară) a cărui organizare, prevăzută încă din 1868, nu a mai fost realizată. Camera de dreapta era un organ administrativ, compus din şefi de ministere (care nu purtau titlul de ministru, *daijin*, ci pe cel de *kyu*). Slăbiciunea acestei structuri complexe consta în legăturile dintre *seiin* şi ministere, în realitate investite cu o autoritate foarte largă. Cooperarea se sprijinea pe cumul între funcţiile de consilier şi posturile superioare din ministere. Dar nimic nu mergea de la sine. La sfârşitul anului 1871, cei patru consilieri (Kido, Saigo, Okuma şi Itagaki, inferiori *dajodaijin*-ului, Sanjo, şi *udaijin*-ului, Iwakura) nu aveau, sau nu mai aveau, responsabilităţi administrative. Un anumit clivaj se contura între lideri, în funcţie de faptul că aveau (precum Okubo, Okuma, Ito, Eto) sau nu (ca Saigo şi Itagaki) legături cu noua birocraţie centrală. Conflictele posibile priveau organi-

zarea justiţiei, repartiţia sarcinilor între ministere. În 1870, separarea ministerului Afacerilor populare şi a celui al Finanţelor (*minbusho, okurasho*) a fost victoria lui Iwakura şi Okubo asupra lui Kido şi a protejaţilor săi (Ito, Okuma, Inoue), care, ceva mai târziu, au creat ministerul Industriei (*kobusho*), asupra căruia au deţinut controlul. Care era miza acestor divergenţe? În mod tradiţional, judecătorul, funcţionarul, omul politic, funcţii diferite între ele în Europa secolului al XIX-lea, se confundau în Japonia. Dar trebuie ţinut seama de tendinţa facţiunilor de a se instala într-un serviciu administrativ, de a-şi forma un mod de a acţiona original, chiar dacă primul lor obiectiv fusese obţinerea puterii.

În provincie, departamentele (*ken*), înlocuind *han* (principatele), fuseseră reduse numeric. Au rămas în cele din urmă (în decembrie 1888) 43, la care se adăugau trei guverne urbane (la Tokyo, Kyoto şi Osaka), precum şi Hokkaido. Circumscripţia de bază, *ku*, era formată din mai multe comunităţi rurale; şeful acesteia, numit uneori *ku.cho*, însărcinat la origine cu recensământul, devine reprezentantul guvernului, în detrimentul autorităţilor tradiţionale din aglomerările rurale sau urbane. Problema, care aici este una de participare, se manifestă la două niveluri. Lunga tradiţie de autonomie a principatelor *han*, obişnuinţa, sporită în timpul crizei Restauraţiei, a acelor *bushi* de rang inferior de a interveni în deciziile superiorilor lor incitau funcţionarii departamentelor să se comporte mai puţin ca executanţi ai ordinelor guvernului şi mai mult ca reprezentanţi ai intereselor regionale. În această privinţă, atitudinea oligarhilor a fost ambiguă: dacă această tendinţă federalistă le ameninţa puterea, ei nu puteau neglija contribuţia iniţiativelor venite de jos pentru formarea unei opinii unitare. Foarte devreme, ei au admis existenţa adunărilor, la Tokyo, alcătuite din şefi de departamente, în provincie, din aleşi cenzitari, organizate la date variabile. Nu era vorba de a acorda un cadru opoziţiei, ci de a obţine o bază largă pentru autoritate. În comunităţile locale, importantă fiind nu canalizarea unei opoziţii, ci înfrângerea unui ideal de revenire la trecut. De unde şi o acţiune vizând dizlocarea grupurilor tradiţionale. În timp ce în epoca Edo obedienţa era fondată pe

responsabilitatea colectivă, noua guvernare nu ezita să introducă în sate autonomia individuală. Scopul urmărit de către *kucho* era fragmentarea familiei şi a comunităţilor, pentru a face din stat, încarnat de suveran, principalul subiect al interesului tuturor supuşilor.

În politica de modernizare se interferează şi soluţii pentru problemele naţionale (care, bulversând societatea, suscitau atât rezistenţă, cât şi instalarea noilor instituţii), precum şi lupta facţiunilor din sânul sau de la periferia guvernului. Două caracteristici pot fi subliniate. În primul rând, absenţa crizelor extreme, fără ca autoritatea guvernului să poată fi calificată drept absolută. Faptul se explică, în afara unei unităţi fundamentale de viziune asupra marilor probleme, prin existenţa unei pluralităţi în centrele de decizie, deci a unui liberalism independent de ideile occidentale, care a evitat ruptura dintre opoziţie şi guvern. Nu au existat în Japonia nici dictator, nici personalitate dominantă. În al doilea rând, trebuie să fie menţionată aptitudinea oligarhilor de a face dovadă de empirism fără a afecta continuitatea proiectelor lor. Astfel, la sfârşitul lui 1871, lucrurile cele mai urgente erau realizarea unificării administrative, reducerea masei de bancnote aflate în circulaţie, cantonarea negustorilor străini şi pătrunderea lor economică în Yokohama (principalul port de comerţ exterior), achiziţionarea echipamentului militar. Începând din noiembrie, sub conducerea lui Iwakura, o facţiune guvernamentală (Okubo, Ito, Kido) a mers în Statele Unite, apoi în Europa, pentru a ameliora tratatele inegale, dar şi pentru a observa statele şi societăţile occidentale, cu scopul de a le descoperi secretul. Această misiune, orientată spre independenţa naţională şi reorganizarea internă, conferea reformelor în curs o perspectivă pe termen lung.

Produs al unei societăţi în care coexistau un sentiment intransigent de unitate naţională şi o abundenţă de facţiuni rivale sau aliate, modernizarea Japoniei se prezintă deopotrivă ca un proiect iniţial net conturat şi ca o suită de inovaţii. Evenimentele, situate la incidenţa dintre marile probleme de structură şi de dinamică a grupurilor, au jalonat etapele de întărire a statului şi de deschidere a mediului politic naţional. Latura lor constructivă depăşeşte aspectul lor conflictual.

I. De la izolare la expansiune teritorială

Două obiective erau incluse în independenţa naţională: pe de o parte abrogarea tratatelor inegale, iar pe de alta achiziţionarea sau confirmarea teritoriilor aflate la periferia arhipelagului japonez. Prima sarcină implica bunăvoinţa puterilor semnatare. Cea de-a doua conducea la o expansiune către insulele din sud (Ryu-Kyu, Taiwan), din nord (Sahalin, Kurile), din est (Bonin) şi către continent (Coreea). De aici şi conflictele. Atitudinea Japoniei a depins de natura puterilor adverse. Anglo-saxonilor le-a solicitat recunoaşterea vechilor drepturi asupra insulelor Bonin (1876). În 1875, a renunţat, în faţa Rusiei, la participarea la administrarea insulei Sahalin, pentru a primi în schimb Kurilele. Dar faţă de China şi Coreea s-a dovedit agresivă. Un imperialism japonez exista încă din 1872. Totuşi, misiunea Iwakura a eşuat în Statele Unite, iar apoi în Europa: preţul cerut de occidentali în schimbul renunţării la privilegiile pe care le deţineau a părut prea mare. Deschiderea întregului arhipelag, reformarea legilor şi a justiţiei sub controlul lor au părut riscuri mai mari decât tratatele deja existente. Reluate de mai multe ori, negocierile

nu s-au încheiat decât în 1894, când Marea Britanie a acceptat să încheie un nou tratat comercial. Stat cu suveranitate limitată, timp de un sfert de secol de la Deschidere, Japonia se apără printr-o aplicare restrictivă a tratatelor: între 1872–1873, frânarea pătrunderii capitalului şi a tehnicilor miniere; în 1873, răscumpărarea exploatărilor moderne de huilă de la Takashima, în apropiere de Nagasaki, deţinute de englezul Glober; interdicţii impuse comercianţilor străini de a călători în afara Yokohamei, pentru a păstra monopolul negustorilor japonezi; refuzul constant de a autoriza *zakkyo*, „coabitarea", adică libera rezidenţă a străinilor în medii japoneze, care ar introduce o psihologie de colonizare. Abia la sfârşitul secolului al XIX-lea s-a încheiat „închiderea Japoniei". După mult timp, ea se angaja într-o expansiune externă.

Între cele două căi ale independenţei exista o asociere logică. Pentru expansiune, expediţiile lui Hideyoshi în Coreea puteau servi drept precedent. Dar Japonia a fost constrânsă mai ales prin aplicarea dreptului internaţional conceput în Occident şi în Extremul Orient. Frontiere incerte, teritorii angajate în dependenţe multiple se aflau în sfera de influenţă chineză, unde supremaţia teoretică a Fiului Cerului permitea guvernului din Beijing (Pekin) să se îngrijoreze prea puţin de teritoriile sale marginale. *Bakufu* din Edo s-a acomodat: pentru a-şi reduce obligaţiile externe, a încredinţat gestiunea unor *daimyo* bine plasaţi geografic, controlul asupra insulelor Ryu-Kyu celui din Satsuma, contactele cu Coreea celui din Tsushima, care avea o sucursală comercială la Pusan. Imperialismul occidental a profitat de această suveranitate laxă. Insulele Bonin, Ryu-Kyu, Tsushima au fost, pe rând, ameninţate de americani, englezi, ruşi. Centralizator, vizând o independenţă solidă, guvernul Meiji a amenajat frontiere clare. În fine, imperialismul s-a născut dintr-o dorinţă de promovare. În procesul de modernizare, independenţa era inclusă ca o luptă pentru egalitate. Dar marile puteri

erau cuceritoare: expansiunea făcea parte din occidentalizare. La Tokyo, ambasadorii, consilierii diplomatici împingeau Japonia la fermitate faţă de China şi Coreea, care rămăseseră în urmă. Căutarea independenţei trecea în mod obligatoriu prin mâinile puternicilor zilei.

Această politică era coerentă. Trebuie să conchidem că teritoriile cucerite prin războaiele sino-japoneze în China şi Coreea figurau în acest proiect? Ar însemna să nu cunoaştem suficient caracterul defensiv al acestui imperialism, tensiunile şi ezitările guvernului. În procesul de revizuire a tratatelor, influenţa situaţiei economice a fost importantă; în expansiunea teritorială au cântărit pulsiunile imperialismului colonial european; asupra negocierilor, în general, a avut influenţă fervoarea sentimentului naţional japonez.

1. Înaintea întoarcerii lui Iwakura (mai–octombrie 1873), o serie de incidente au impus reglementarea prioritară a litigiilor teritoriale. În 1872, dinastia din Okinawa, asimilată unui *daimyo*, a fost subordonată ministerului japonez de Interne (1873): de aici, transformarea ulterioară a insulelor Ryu-Kyu în departament (1879). Această anexiune va fi recunoscută abia în 1895 de către China. Dar, în 1871, pescari din Ryu-Kyu au fost ucişi de către aborigenii din Taiwan. Ignorând suveranitatea chineză asupra acestei insule, o expediţie punitivă a fost organizată în 1872. Marea Britanie şi Statele Unite au aprobat-o. Pe de altă parte, în Coreea, guvernul ostil unei deschideri era de asemenea ostil şi Japoniei, în care deschiderea devenise doctrină oficială. El s-a făcut tributar Chinei, refuzând să recunoască un statut diferit Japoniei. În iunie 1873, ostilitatea s-a accentuat, Saigo dorind să plece la Seul cu intenţia secretă de a provoca un atentat contra propriei sale persoane, pentru a furniza un *casus belli*. Itagaki, Eto şi Soejima l-au aprobat.

Aceste proiecte au părut aventuroase unora dintre lideri. De aici rezultă crizele din 1873 şi 1874, primele care divizau Dajokan,

ceea ce a fost decisiv pentru structura politică Meiji. În octombrie 1873, lui Saigo îi este refuzată ambasada de la Seul de către Iwakura, Kido şi Okubo. Expediţia în Coreea a fost abandonată. Cinci consilieri (Saigo, Eto, Itagaki, Goto şi Soejima) din nouă au demisionat. Dar Iwakura şi Okubo, schimbându-şi atitudinea, au luat în consideraţie proiectul unei intervenţii în Taiwan. A fost rândul lui Kido, „partizan al păcii", să părăsească Dajokan. Trebuie să credem că s-a produs o confruntare tranşantă de opinii? Această idee este contrazisă de reorientarea lui Okubo, prin renunţarea la pregătirea expediţiei vizate de Saigo fără ştirea şefilor militari. Taiwan-ul a fost evacuat, în timp ce Marea Britanie şi Statele Unite, devenite ostile expediţiei, şi-au retras navele împrumutate Japoniei. Dar, în 1876, aceasta a impus prin forţa armelor, la curtea din Seul, o deschidere cu privilegii similare celor pe care ea însăşi le acordase occidentalilor în 1858. Puţin elaborat (mai puţin decât cel care vizase Taiwanul), proiectul coreean a câştigat în importanţă deoarece a precipitat o criză internă latentă. În relaţiile externe, nu a marcat însă o schimbare. Empirismul nu a încetat să fie predominant.

2. Revizuirea tratatelor inegale a trecut pe primul plan între 1876 şi 1887. Era vorba de suveranitate vamală, Marea Britanie (care reprezenta 70 % din importurile japoneze) făcând opoziţie în 1879. Suprimarea jurisdicţei consulare a devenit atunci prioritară. În 1881, alte mecanisme — deflaţia, scăderea puterii de cumpărare — au protejat piaţa internă. Inoue a abordat relaţiile economice din perspectivă juridică. Lupta contra inflaţiei, încă din 1880, a impus, pentru creşterea rezervelor în aur, privilegierea exporturilor directe, ocolind rezidenţii din Yokohama, ceea ce face să fie controlate tribunalele care se ocupă de judecarea contestaţiilor. De aici şi pregătirea grăbită a noilor coduri de legi. Acordul din aprilie 1887 lega sfârşitul extrateritorialităţii de promulgarea acestora şi de utilizarea judecătorilor occidentali. Faţă de Coreea s-a produs un recul. Activitatea partizanilor Japoniei la Seul (dornici de modernizare) nu a fost susţinută, iar tratatele de la Chemulpo (1882) şi Tien-Tsin (1885) au jalonat recunoaşterea unei stăpâniri chineze: efectul local al efortului

Beijingului de a-şi controla teritoriile marginale, care, la Tonkin, a produs un conflict cu Franţa.

3. Dubla reacţie naţionalistă din 1887: în primul rând contra concesiunilor făcute marilor puteri (mai ales în problema judecătorilor străini), de unde demisia lui Inoue (1887), un atentat contra lui Okuma, succesorul său, iar în al doilea rând contra Chinei, a cărei slăbiciune era arătată de înfrângerea în faţa Franţei la Tonkin şi în Taiwan (1885) şi al cărei rezident la Seul distrugea influenţa japoneză în Coreea, cu riscul de a precipita penetrarea rusă. Prin urmare, o politică legată de imperialismul occidental, îndreptată contra Chinei.

II. De la expansiunea economică tradiţională la antrepriza modernă

Către 1890, Japonia avea deja o reţea de căi ferate şi de telegraf, de arsenale, şantiere navale, uzine moderne şi bănci: semne ale unei industrializări dinamice, integrate într-o dezvoltare generală. Pentru a înţelege acest succes, trebuie să-i cunoaştem punctul de plecare. Se poate spune că Japonia era subdezvoltată în 1870? 65 % din venitul naţional venea din micile exploatări agricole. Comercializarea produselor agriculturii era deja remarcabilă (15 până la 20 % din orez era livrat pe piaţă de către ţărani şi chiar mai mult de către fisc şi de către *bushi*), iar tendinţa era aceea de a îmbunătăţi randamentul. Chiar şi aşa, amploarea fiscalităţii pregătea oare ţăranul pentru o mentalitate de piaţă? Industria cuprindea numeroase mici antreprize, mai ales rurale, încă din secolul al XIX-lea, şi câteva şantiere navale, ateliere mecanice, filaturi echipate cu maşini importate de către principate şi de către *bakufu* începând din 1850. Dar masivei producţii alimentare (41 %) şi textile (27,7 %) i se opunea producţia restrânsă de

echipamente (5,9 %). Uzinele moderne aveau puţin contact cu piaţa internă, iar în afara lor capitalul investit era modest, munca salariată rară (şi mai ales sezonieră), iar controlul exercitat de negustori era dominant. Sunt de semnalat două aspecte: lentoarea creşterii demografice (0,75 %) şi fiscalitatea ridicată.

Creşterea depindea de extinderea pieţei interne şi externe, precum şi de concentrarea de capital: două condiţii legate de unificarea politică. Industrializarea devenea un obiectiv naţional. Guvernul a optat pentru liberalism, suprimând monopolurile. Renunţând la impozitele în natură, el renunţa astfel la rolul de motor pe care îl avea fiscalitatea în comerţ. Dar, având în vedere faptul că era principalul posesor de mine şi de uzine, că în absenţa unui protecţionism vamal trebuia să susţină noile tipuri de producţie, că era singurul care putea crea un arsenal, statul dirija din plin industrializarea.

În funcţie de industrii şi de perioade, tradiţie şi inovaţie, adaptarea întreprinderilor la o piaţă mai vastă, iniţiativele antreprenorilor, finanţarea din partea statului sunt elemente care interferează în mod diferit. În anii douăzeci ai epocii Meiji (1886–1887), textilele se află în frunte, prin două tipuri de produse, pe bază de mătase şi de bumbac. Pentru primele dintre acestea, expansiunea se face cu uşurinţă: 58 % din producţie este exportată între 1878 şi 1883, iar 70 % în 1888. De aici şi inutilitatea schimbărilor tehnice sau de structură, rolul marginal al uzinelor echipate cu maşini importate. Atelierele rurale se multiplică. Concentrarea este comercială. În privinţa bumbacului, piaţa internă este alimentată atât de filatura tradiţională îmbunătăţită din punct de vedere tehnic, care utilizează materie primă locală, cât şi de importurile de fire din Marea Britanie, apoi din India, cu preţuri inferioare, dar de calitate superioară. Industria modernă demarează în 1883 cu fondarea unei filaturi cu

10 500 de unităţi, operă a lui Shibusawa, cu capital pe acţiuni. În 1887, numărul de maşini de ţesut moderne, precum şi profitul cresc de la 16 % la 29,4 %. Exemplul este urmat, producând un recul atât în importuri, cât şi în filatura tradiţională. Noile uzine utilizează bumbac străin brut: aceasta duce, în 1893, la dispariţia acestei culturi în Japonia. La originea expansiunii industriei miniere se află exporturile (în 1893, 45 % huilă, 84 % cupru) şi iniţiativele statului: toate marile mine de cupru (cu excepţia celor din Beshi şi Ashio), de aur, de argint, de huilă (la Takashima şi Miike) sunt create sau echipate ce către stat, începând din 1874. După 1881, sunt achiziţionate de către capitalul privat. Dar miile de exploatări artizanele sunt menţinute, dată fiind mărimea cererii pe piaţă. La fel ca şi înainte de 1871, toate întreprinderile metalurgice (arsenale, şantierele navale de la Yokosuka, Nagasaki şi Hyogo) şi chimice (pulberării, fabrici de ciment, sticlării) depind de stat, care rămâne principalul lor client şi după parţiala lor achiziţionare de către capitalul privat.

Astfel, sectorul tradiţional (mătase, bumbac, huilă, produse alimentare, veşminte, construcţii) va supravieţui expansiunii economice. Industria modernă va beneficia uneori de un transfer (ca în industria bumbacului), fără clivaj. Succesul său ar fi fost imposibil dacă ar fi fost izolat. Progresele în agricultură au fost decisive. Ea este cea care a furnizat o parte din capitalul privat, cea mai mare parte a resurselor fiscale şi cele două produse exploatate, mătasea (30–40 %) şi ceaiul (între 15 şi 35 %), în absenţa cărora comerţul extern ar fi fost deficitar, iar achiziţionarea unor utilaje moderne imposibilă.

Statul s-a implicat în acest elan, mai mult moştenit decât creat. Rolul său nu s-a limitat la fondarea de întreprinderi moderne. Doctrina oficială s-a îndreptat către o lărgire de viziune. Până în 1873, ea prefera gestiunea directă (uzinele model). Dar Okubo a revenit din Europa convins de

eficacitatea liberalismului. Ministerul său de Interne (noiembrie 1873) a privilegiat întreprinderile private. S-a avut în vedere chiar vinderea celor care aparţineau statului. Reculul gestiunii directe a început în 1881, prin înapoierea industriei de armament militarilor şi prin vânzarea uzinelor şi minelor.

Prin urmare, erau necesare investiţii private, precum şi publice. Dat fiind uriaşul produs fiscal, statul dispunea de capital suficient. Soluţia rapidă consta în creşterea resurselor (reforma taxei agrare), reducerea obligaţiilor (răscumpărarea rentelor către *bushi*) şi constituirea unui capital privat (prin organizarea acestei răscumpărări în aşa fel încât beneficiarii să fie obligaţi să investească în produs) şi a început să fie aplicată din 1871.

Dar în afara rezistenţei sociale, trebuia evitată inflaţia care descuraja investiţiile private, diminuând veniturile fixe, între care cele ale statului, şi încurajând importurile ce favorizau categoriile sociale atrase de articolele de lux. Răscumpărarea rentelor *bushi*, decisivă pentru însănătoşirea finanţelor, era de asemenea şi principalul pericol de inflaţie. Din 1871 până în 1878, fluctuaţiile (inflaţie, stabilitate) au fost de mică amplitudine. Volumul investiţiilor a suportat puţine variaţii. O inflaţie puternică a urmat, între 1878 şi 1881, răscumpărării rentelor (5 august 1876). O gravă deflaţie a înlocuit-o, fenomen care a durat până în 1885.

Taxa agrară a fost reformată în iulie 1873. Fără legătură, însă, cu agricultura, ea a fost fixată la 3 % din valoarea pământului pe piaţă, iar taxa locală, care se adăuga, era de 1 %. De aici a decurs formarea unei pieţe pentru terenuri, o revizuire a cadastrului, abolirea interdicţiilor care atingeau exploatările şi vânzarea solului, iar de la sfârşitul lui 1872 distribuirea bonurilor de proprietate către ţărani. Valoarea funciară a fost fixată iniţial de către stat, în avantajul fiscului. Revizuirile cincinale, o creştere a taxelor asupra altor venituri a adus ulterior o relaxare fiscală. Plata în numerar, obligatorie în 1874, a simplificat perceperea taxelor.

Prin noul sistem era solicitată o sumă fixă, deci un venit stabil. Dar, în realitate, pe termen scurt obligaţiile ţăranilor au crescut.

Inflaţia s-a produs între 1874–1875, o dată cu tulburările care au urmat crizei coreene şi expediţiei din Taiwan. Exporturile au stagnat. Pierderile de aur au crescut. Investiţiile consacrate căilor ferate, telegrafului şi arsenalelor au fost, conform ideilor lui Okubo, deplasate către mine şi către transporturile maritime. Stabilitatea a fost atinsă în 1876. Terajima a negociat o reîntoarcere la suveranitatea vamală, cu scopul de a consolida economia prin frânarea importurilor.

Inflaţia a revenit. Răscumpărarea rentelor de la *bushi* nu a fost decât în parte cauza acestui fenomen. Dar, ca urmare a revoltelor ţărăneşti, cuantumul taxei agrare a scăzut de la 3 la 2,5 %, iar o mare insurecţie a *bushi* din vechiul *han* Satsuma (1877) a provocat o emisiune masivă de bancnote. De aici a rezultat un dezechilibru bugetar care a coincis cu oferirea a 173 de milioane de yeni în bonuri către *bushi*, aducători de dobânzi între 5 şi 7 %. Regimul băncilor de stat, organizat în 1872 după modelul celor din Statele Unite şi modificat în 1876, le permitea să îşi constituie 80 % din capital din bonuri, posibilitate care a fost utilizată din plin: deţinătorii de bonuri au format 158 de noi bănci, între 1878 şi 1880, ale căror emisiuni de hârtii de valoare au atins plafonul fixat.

Semnele de inflaţie s-au multiplicat, iar decolajul economic nu s-a produs.

Au fost luate în consideraţie două soluţii. Cea a lui Okuma, care lăsa intactă masa monetară globală, încercând să stopeze inflaţia prin intensificarea comerţului exterior şi a afacerilor, şi împrumutul de aur din străinătate. Imposibilitatea obţinerii unei restaurări a suveranităţii vamale i-a dat o lovitură fatală: în lipsa unui control al importurilor, riscurile pentru independenţă erau prea mari. A fost preferată deflaţia, sub conducerea lui Okuma, apoi sub cea a lui Matsukata, succesorul său (octombrie 1881). Cheltuielile statului au fost restrânse, fiind parţial transferate colectivităţilor locale; impozitul pe alcool a fost triplat; controlul schimburilor a fost rezervat băncilor de stat din Yokohama; emisiunile de

bancnote au fost monopolizate de Banca Japoniei (1902). Excedentul bugetar obţinut a permis răscumpărarea hârtiilor de valoare şi creşterea rezervei de metale preţioase. Preţurile au scăzut, cu excepţia celor ale produselor manufacturiere. În 1885, bancnotele îşi redobândiseră valoarea nominală. Această deflaţie a contribuit la orientarea politicii externe către suprimarea jurisdicţiilor consulare, importurile fiind frânate suficient de mult de deflaţia propriu-zisă.

Abia atunci, după această reformă care nu fusese prevăzută, s-au putut realiza ideile lui Okubo (mort în 1878). Decolajul economic s-a produs către 1886–1890, cu o monedă stabilizată şi o datorie publică în resorbţie. Trei forme de investiţii s-au asociat. Cele ale vechilor *bushi*, care din 1880 deţineau 80 % din capitalul băncilor de stat, au devenit masive — mai ales în filaturi — începând din 1883. Cheltuielile militare au fost sporite (20 % din buget în 1883, 31 % în 1890). Statul şi-a vândut către sectorul privat întreprinderile ne-strategice, proces început încă din 1875 (exploatările de huilă din Takashima). Acest transfer de capital, pe scară largă, de întreprinderi deficitare, a răspuns pe termen scurt necesităţilor financiare, dar s-a înscris într-un curent favorabil capitalismului privat. El s-a produs în trei etape. Până în 1884, vânzările au fost puţin numeroase: condiţiile impuse de stat erau prea severe. Apoi, fiecare operaţiune a început să fie negociată în parte. Statul a ales antreprenori capabili, acordându-le împrumuturi de lungă durată, utilizând capitalul recuperat pentru a face investiţii militare (vânzarea şantierelor navale din Nagasaki către Mitsubishi a servit la crearea arsenalelor marinei la Kure şi Sasebo). După 1880, rarele vânzări au fost făcute către companiile Mitsui şi Mitsubishi. Cu o gestiune înnoită, întreprinderile vândute s-au adaptat unei conjuncturi favorabile. Ele au devenit rentabile. Statul a rămas principalul client.

În 1890, industrializarea era limitată. Mai mult însă decât masa producţiei, modificările de context au acţionat asupra evoluţiei sociale şi politice.

III. De la rigiditate la mobilitate socială

Abolirea ordinelor şi mobilitatea socială au fost repede câştigate: prin declararea egalităţii juridice, apoi prin transformările materiale, neprevăzute, dar acceptate. Totuşi, cu excepţia vârfurilor, unde individualismul a câştigat teren (funcţionari, intelectuali, antreprenori), s-au menţinut grupuri moştenitoare ale vechii organizări pe ordine sociale. Ordinele avuseseră datorii faţă de ansamblul societăţii. Nici o elită nu se auto-justificase. Suprimarea barierelor între funcţii (prin carta celor cinci articole, 1868) a antrenat-o pe cea a privilegiilor. Din 1869, ţăranii, artizanii, negustorii au fost grupaţi în categorii de *heimin* (oameni comuni). Dacă *bushi* au fost divizaţi în *sostsu* (ranguri inferioare) şi *shizoku* (ranguri superioare), apoi unificaţi sub acest ultim titlu, *daimyo* şi *kuge*, cu titlul de *kazoku*, şi-au conservat identitatea. Pieptănătura, veşmintele, utilizarea calului au încetat să mai fie însemne sociale obligatorii. Pentru *bushi*, purtarea celor două săbii a devenit facultativă, iar apoi a fost interzisă. Starea civilă a fost creată în 1871.

1. ***Bushi***. Cu toţii au devenit salariaţi în 1860: *daimyo* şi *samuraii* superiori şi-au pierdut fiefurile teritoriale, administrarea acestora şi rentele vasalilor devenind obligaţia statului. Veniturile acordate foştilor *daimyo* au fost calculate avantajos (a zece parte din veniturile unui *han*). Toate salariile-rente au fost diminuate cu 38 % în 1870, iar suprimarea lor pregătită încă din 1871. Trebuiau totuşi rezolvate două dificultăţi: *bushi* cereau fie încorporarea de drept în armata imperială, fie atribuirea unui teren cultivabil, renta lor fiind la origine venitul unui fief. De aceea, pentru a evita aceste pericole, remiterea bonurilor de proprietate către ţărani şi organizarea sistemului conscripţiilor militare (1873) au fost realizate cu o oarecare grabă. *Shizoku* nu mai erau decât pensionari, vizaţi de măsurile de restrângere a

cheltuielilor: statul le-a răscumpărat rentele în 1876. Între ei au crescut inegalităţile materiale. Pentru 519 dintre pensionari (din 313 000, acest număr înseamnă 0,12 %), capitalul mediu primit se ridica la 60 000 de yeni. Pentru 262 000 dintre ei, la 415 yeni; guvernul i-a ajutat: împrumuturi speciale pentru întreprinderile lor, angajarea ca soldaţi-coloni în Hokkaido. Patru cincimi dintre ei au căzut în ruină. Dar douăzeci de ani după Restauraţie, ceilalţi, minoritatea, dominau statul.

2. **Ţăranii** (77 % din populaţie) se împărţeau în trei categorii: unii, înscrişi în cadastru, suportau taxa agrară; alţii erau arendaşi; ultimii, îmbogăţiţi prin folosinţă asupra pământului, comerţ, industrie rurală, dobândiseră drepturi asupra celor din prima categorie care le erau îndatoraţi, căpătând în fapt un statut de proprietari, deci responsabili fiscal. Guvernul, fără a avea intenţia de a modifica organizarea rurală, căuta un profit fiscal. Acordarea bonurilor de proprietate a accentuat inegalităţile. Cei ne-îndatoraţi din prima categorie şi cei dintr-a treia au devenit proprietari. 20 % dintre ţărani au fost juridic definiţi ca utilizatori de loturi. Micii proprietari puteau, de asemenea, să exploateze loturi în arendă. Comunităţile rurale au suportat efectele economiei monetare şi ale noilor condiţii juridice. Arendaşii cedau 56 % din recoltă (pentru orezării) către proprietarii care plăteau taxe fixe, toţi rezidenţii plătind în acelaşi timp şi taxa locală. *Jinushi*, la fel ca toţi proprietarii, au profitat de relaxarea fiscală datorată inflaţiei, adăugând beneficiile sporite din arendă. Vânzarea recoltei lor înainte de creşterea sezonieră a preţurilor, precum şi pierderea pământurilor comune îi afecta însă pe micii proprietari. Atunci când s-a produs deflaţia, ei au fost surprinşi fără rezerve. Taxa locală a crescut în 1881. Incapabili să îşi achite impozitele, au fost obligaţi să îşi vândă pământurile la preţuri mici. 370 000 de familii au avut de suferit. Valoarea pământurilor vândute egala de 27 de ori cuantumul impozitelor datorate. În regiunile producătoare de soia, *jinushi* au fost de asemenea loviţi, dar de faliment. În epoca de vârf a deflaţiei, familii întregi — 150 000 între 1873 şi 1890 — şi-au abandonat

aşezările. În general, însă, ţăranii deposedaţi rămâneau pe loc, ca arendaşi.

3. **Proletariatul urban şi clasa muncitoare.** Săracii, *shizoku*, ţărani, meşteşugari (armurieri), se concentrează în cartierele periferice ale oraşelor, mai ales în Tokyo şi Osaka: numai dimensiunile fenomenului erau, însă, o noutate. În epoca Edo, pauperizaţii deveneau servitori sau cerşetori. *Bakufu* îi integra în tabere de muncă, practică continuată până în 1880. Pe măsură ce pauperizarea se accentua, însă, au început să apară locuri de muncă (hamali, constructori); săracii au devenit lucrători. Şi totuşi, industria modernă nu avea mână de lucru. În mediile rurale, tradiţia de sub-întrebuinţare, reciprocitatea familială, integrarea atelierelor rurale într-un tip de existenţă mixtă frânau emigrarea. Deplasările de la o regiune la alta erau dificile. De aici rezultă lipsa de mineri în exploatările de huilă din Kyushu (Miike, Takashima). Pe şantierele navale, o ruptură tehnică prea mare cerea formarea unor lucrători specializaţi, cu ajutorul monitorilor străini. Întreprinderile au impus contracte de lungă durată specialiştilor. De aici rezultă diferenţele între „permanenţi", avantajaţi, şi „temporari", liberi să părăsească uzina. Acolo unde mâna de lucru era masculină, recrutarea a fost încredinţată agenţilor, contramaiştrilor din atelier şi supraveghetorilor din cartierele destinate de către întreprindere ca reşedinţă a personalului. Aceşti *oyakata*, „părinţi", exercitau un control cu caracter familial, nelimitat. Personalul din industria textilă, tinere fete recrutate de la vârsta de 12–13 ani, locuia în dormitoare speciale. Mecanizarea îmbobinării mătăsii şi a filaturilor de bumbac a făcut ca acestea să funcţioneze zi şi noapte, fapt ce impunea ca personalul să locuiască în apropierea întreprinderilor.

Cu excepţia celor ce lucrau în arsenale şi şantiere navale, salariile erau foarte mici, la fel ca cele ale zilierilor agricoli. Dat fiind că s-a manifestat o rezistenţă muncitorească, salariile nu au scăzut prea mult în timpul deflaţiei, dar ziua de lucru a crescut (10 ore în şantierele navale, în 1886). Muncitorii aveau nevoie de salarii pentru a-şi ajuta familiile rămase în sat. Pe

ansamblu, situaţia varia, în funcţie de loc, de profesie, de întreprindere; mâna de lucru fiind insuficientă şi instabilă, piaţa forţei de muncă era împărţită prin formele de control ale personalului, care deja o atrăsese în interiorul întreprinderii.

4. **Capitalişti şi antreprenori.** Distincţia aceasta este necesară. Primii — *daimyo*, *kuge*, negustorii vechi şi noi, *jinushi* — formau grupurile sociale. Ceilalţi, creatori de întreprinderi moderne, ilustrează şansele individului în Japonia erei Meiji. Din 50 de personalităţi selecţionate de Hirschmeier[1], 23 erau *bushi*, 13 ţărani bogaţi, 12 negustori. Ascendenţa lor conta prea puţin. Minomura, iniţial negustor, a devenit fondatorul Casei Mitsui. A fost urmat de *bushi*, Matsuda, Nakamigawa. Acţiunea lor a avut drept cadru o companie comercială fondată în secolul al XVII-lea. La fel este Hirose Sahei, reformatorul casei Sumitomo, care exploata minele de cupru din Beshi. Okra, fiu al unui negustor din Niigata, a rupt cu moştenirea aceasta, lansându-se în comerţul cu arme şi în exploatările miniere. Furukawa, angajat al casei Ono, ruinat o dată cu aceasta în 1873, s-a relansat cumpărând, pe credit, minele de cupru din Ashio. Pentru Shibusawa Eiichi, originea ţărănească nu a avut importanţă: servitor al ultimului *shogun*, intrat în guvernul Meiji, înalt funcţionar la Finanţe, apropiat de oligarhi, a demisionat, devenind preşedintele primei bănci de stat şi fondând filatura din Osaka. Dintre *samurai*, Iwasaki a condus o companie maritimă pentru *han* Tosa: el a cumpărat-o, a transformat-o, făcând din ea Mitsubishi, a achiziţionat minele din Takashima şi şantierele navale din Nagasaki. În fine, Yasuda nu a moştenit nici avere, nici o organizaţie.

Toţi au avut ceva în comun: o capacitate de a rupe cu trecutul; o formaţie confucianistă; o practică influenţată de străinii din Nagasaki şi Yokohama; o îndrăzneală ce depăşea speranţa de profit. Naţionalismul, dorinţa de a rivaliza cu străinii se integrau în apetitul lor pentru putere. Au existat cazuri de concurenţă acerbă, dar şi exemple de ajutor dezinteresat, datorate simţului armoniei sociale şi naţionalismului. Anumite trăsături îi deose-

[1] *The Origin of Entrepreneurship in Meiji Japan.*

besc, în funcţie de epocă: Iwasaki, Furukawa, Yasuda, cei mai vechi, au fondat „*konzen* familiale", asociind proprietatea cu gestiunea. Minomura şi Hirose nu diferă decât prin faptul că sunt cadre superioare. Tendinţa de a investi generalizându-se, cei mai tineri au format societăţi pe acţiuni. Atunci când cadrele superioare au început să provină din universităţi, separarea dintre direcţiune şi capital s-a accentuat. Un alt contrast este creat de atitudinea faţă de putere. Celor ce sunt *sei.shonin* („negustori politicieni"), aflaţi în simbioză cu guvernul (sau mai degrabă cu fracţiunile acestuia) li se opun oamenii de afaceri care preferă, precum Shibusawa, să îşi păstreze independenţa.

De unde provine capitalul? A fost statul un instrument pentru *sei.shonin*? Sau, dimpotrivă, marea burghezie Meiji a fost creaţia guvernului? Economia tradiţională (bumbac, mătase, produse alimentare) amplificându-se, *tonya* şi industriaşii rurali nu şi-au reorientat investiţiile. Extinderea caselor Ono, Shimada, Mitsui vine fie din constrângerile exercitate de către stat (care, în 1872, a obligat casa Ono să investească în Prima Bancă), fie din utilizarea fondurilor publice. Privilegiu periculos. În octombrie 1874, li s-a ordonat să ţină o parte din fonduri în rezervă. Ono şi Shimada au falimentat. Mitsui a fost salvată: Minomura, datorită relaţiilor sale, fusese prevenit. Din acea epocă, ajutorul tezaurului se va integra în lupta pentru independenţa şi unitatea statului: era vital, în timpul expediţiei din Taiwan şi al rebeliunii din Satsuma, să fie disponibile transporturi maritime; Iwasaki va profita, la fel ca şi Okura şi, în 1877, Mitsui Busan (secţie comercială separată organic de Banca Mitsui), pentru a face aprovizionările. Susţinerea deliberată a unei categorii sociale este mai evidentă în privilegiile oferite de către A Cincea Bancă, formată de către marea aristocraţie. Vânzarea întreprinderilor de stat, în 1881, nu a favorizat toate grupurile industriale: Sumitomo, Yasuda sau Okura nu s-au numărat printre cumpărători.

Asocierea antreprenorilor cu capitalul privat a fost târzie. După reuşita lui Shibusawa la Osaka (1883), *tonya* din industria bumbacului din Tokyo şi din Osaka, mult timp reticenţi, au creat filaturi moderne. Numărul de ateliere rurale a scăzut, proprietarii funciari începând să investească în antreprize urbane.

În coaliţia socială care gerează expansiunea economică, statul, antreprenorii, categoriile de capitalişti rămân distincte. Distanţa creşte între bogaţi şi săraci, în pofida unei ameliorări în nivelul de trai. Prestigiul şi veniturile ridicate sunt însă rezervate funcţiilor de autoritate. Un ministru primeşte 900 de yeni pe lună, un funcţionar inferior 50 de yeni, un muncitor favorizat 9 yeni (30 de sen pe zi). În 1884, o clasificare a veniturilor opunea funcţionarii superiori negustorilor cu venituri foarte variate. Conceptul de clasă, util ca o categorie descriptivă, se loveşte în viziunea contemporanilor de o altă manieră de clasificare: caracterul familial al relaţiilor dintre proprietar şi arendaş în mediile rurale, de tip vertical între protectori şi protejaţi în organizaţiile administrative şi economice. Aceste grupuri, jenate de idealul de armonie, au reuşit cu dificultate să îşi exprime interesele în afara formulării obiectivelor naţionale.

În aceste condiţii, rezistenţa la transformările sociale oscilează între o fragmentare geografică şi o regrupare pur politică. Locale sau regionale, revoltele s-au desfăşurat în trei valuri. Răscoalele agrare, atenuate în 1872, revin în 1873 şi 1876, ca reacţie a unor întregi comunităţi contra adversarilor tradiţionali, cămătarii, pentru reducerea taxelor, a fiscalităţii şi contra conscripţiilor impuse de statul Meiji. Dar răspândirea lor geografică se afla în relaţie cu aceea a recoltelor slabe. Revoltele *bushi* au cunoscut două momente culminante, în 1874 şi în 1876–1877, în relaţie cu suprimarea rentelor ereditare, dar şi cu conflictele din interiorul guvernului, deoarece, geografic vorbind, ele coincid cu bazele regionale ale acestuia, iar cele două principale i-au avut drept conducători pe Eto (Saga, 1874) şi Saigo (Kagoshima, 1877), care părăsiseră guvernul în timpul crizei coreene (octombrie 1873). „Agitaţiile ţărăneşti" care s-au produs între 1882 şi 1886,

în regiunile producătoare de soia afectate de deflaţie, au avut drept masă de manevră nu arendaşi ca atare, ci deţinători îndatoraţi care formau asociaţii de apărare. Evenimente izolate, acestea au un conţinut social neclar: dacă a existat o criză, aceasta nu s-a produs decât în opoziţia politică, în paralel cu revoltele, în simbioză cu ele, dar fiind mai amplă şi găsindu-şi o altă expresie. „Mişcarea libertate şi drepturi pentru popor" (*jiyuminkenundo*), formată în 1874, înfloreşte între 1878 şi 1884.

IV. De la fărâmiţare la unitate politică

Evitarea rupturii în modernizarea economiei şi a societăţii s-a produs de timpuriu în cursul unificării politice. Aceasta, între 1871 şi 1890, trebuie studiată sub două aspecte. Ea constă în dezvoltarea instituţiilor şi în integrarea comunităţilor locale şi regionale în viaţa colectivă naţională, două procese începute încă din primii ani ai erei Meiji. Pe de altă parte, a fost marcată de un conflict constant, cu perioade calme, între un grup care, fiind lipsit de soluţii de continuitate, s-a legat de aparatul de stat, organizând birocraţia, armata, poliţia, şi grupuri contestatare capabile de unitate, în cadrul naţional, unele dintre acestea, aparţinând fracţiunilor aflate la putere, fiind respinse în timpul crizelor din 1873, 1875 şi 1881. De aici rezultă o polarizare a structurii politice a Japoniei, prelungită în ideologie: împrumutând din Europa vremii diversitatea concepţiilor, *hanbatsu* şi opoziţia au recurs cei dintâi la teorii ale statului de sorginte mai ales germană, ceilalţi la modelul francez al suveranităţii poporului şi la cel britanic al monarhiei parlamentare. Instituţiile nou create reflectă acest conflict: putem observa marca exigenţelor opoziţiei, concesiile făcute de către

putere, dar şi represiunea. În centrul dezbaterilor am găsit convocarea unei adunări rezultată din alegeri.

Din cele două puncte de vedere pe care le-am distins, mai ales cel de-al doilea a fost valorificat, istoricii preocupându-se de definirea modalităţilor (a fundamentelor intelectuale sau sociale) ale rezistenţei faţă de putere. Dar în lupta de idei, argumentele au rămas sărace, fără a se baza pe o înţelegere profundă a doctrinelor occidentale. În pofida disensiunilor şi epurărilor, compoziţia facţiunilor dominante a rămas destul de diversă pentru ca să se menţină necesitatea unui arbitraj, deci a unui sistem liberal. Un alt element care persistă este opoziţia conservatoare, redusă numeric, dar având acces la împărat. Opoziţia liberală era de asemenea variată, iar facţiuni ale sale au rămas apropiate guvernului. Pentru toţi, întărirea Japoniei se impunea ca obiectiv principal.

Astfel, dacă raporturile dintre guvern şi adversarii săi au acţionat puternic asupra desfăşurării evenimentelor unificării politice, ar trebui totuşi să le definim mai degrabă ca o interacţiune. Statul Meiji nu a fost niciodată absolutist.

1. Dacă prima fisură s-a produs la începutul crizei coreene (demisia a 5 *sangi*, în octombrie 1873), geneza sa a fost independentă de opţiunile din politica externă. Ea a avut drept cauză iniţială plecarea misiunii Iwakura. Acesta şi fracţiunea guvernamentală rămasă în Japonia, sau „guvernul gardian"[1], făcuseră un pact: până la întoarcerea sa, reformele pe care le proiectase nu vor fi nici promulgate, nici aplicate. Or, ele au fost aplicate în 1872. Sub presiunea lui Eto, ca şi a studierii codurilor occidentale, tribunale separate de administraţie au fost organizate

[1] Traducerea acestei formulări în limba franceză îi aparţine lui Paul Akamatsu.

în provincie. Ordonanţa pentru „organizarea şcolară" (*gaku.sei*, septembrie 1872) prevedea crearea şcolilor superioare, medii şi a 53 760 de şcoli primare, pe cheltuiala comunităţilor locale. Operă a lui Yamagata şi a lui Saigo Tsugumichi, conscripţia, compromis între sistemele francez şi prusac, a fost stabilită în ianuarie 1873. Am văzut deja care erau transformările în regimul agrar, fiscal şi social. De ce atâta grabă? Situaţia (criza financiară, ameninţarea rusă, presiunea internaţională...) nu explică totul. Astfel, în 1876, 18 % dintre conscrişi au fost chemaţi; armata care a reprimat revoltele (ţărăneşti sau *shizoku*) era din punct de vedere numeric, tehnic, formată din *bushi*. Toate reformele, chiar şi conscripţia (care punea capăt monopolului militar al samurailor), au fost acceptate de către personalităţile dominante ale „guvernului gardian", Itagaki şi Saigo Takamori, chiar dacă acesta din urmă fusese mult timp ostil centralizării. Era vorba de nevoia de a profita de călătoria lui Iwakura, care, pretextând cunoştinţele sale despre străinătate, ar fi fost tentat să dirijeze reformele. În replică, acesta a acuzat „guvernul gardian" de a-şi fi depăşit autoritatea şi de a fi provocat tulburări.

O altă opoziţie, care respingea reformele ca atare, s-a format în jurul lui Shimazu Hisamitsu, fostul lider din Satsuma. Fără influenţă directă asupra facţiunilor din guvern, el îl viza în special pe Saigo, acuzându-l de a-şi fi trădat originea. În fine, o ruptură s-a produs în interiorul „guvernului gardian", între şefii de ministere, tehnic responsabili de reforme şi reprezentând, fiecare, ambiţiile grupurilor birocratice. Inoue, din raţiuni financiare, a redus (la sfârşitul lui 1872) bugetul Educaţiei şi Justiţiei, ridicând contra tiraniei Finanţelor ostilitatea lui Eto, care, la rândul său, şi-a făcut recunoscut dreptul de a intenta personalităţilor politice procese pentru delicte contra statului, ceea ce însemna o putere uriaşă.

Aceste trei categorii de conflicte erau distincte. Dar pentru eficacitatea acţiunii lor, era inevitabil ca personalităţi separate să se regrupeze. Solidarităţile de origine au fost importante, dar nu întotdeauna exclusive. Numai cea a lui Chosu a asigurat cadrul unei alianţe: când Inoue (finanţe) şi Yamagata (armată) au trebuit să demisioneze, victime ale lui Eto, apartenenţa lor de clan le-a adus sprijinul lui Kido şi Ito (misiunea Iwakura), pe care graba acestora în aplicarea reformelor ar fi trebuit să îi facă ostili. Rezultatul a fost acela că Eto s-a alăturat complet lui Itagaki şi Saigo. Uneori, unitatea de origine frâna conflictele, dar fără să le suprime, cum s-a întâmplat între Okubo şi Saigo (Satsuma), Okuma şi Eto (Hizen). Saigo a fost descurajat de criticile lui Hisamitsu, fostul său senior. În schimb, solidaritatea intactă dintre *kuge* Sanjo şi Iwakura s-a arătat decisivă pentru că, unici purtători ai cuvântului împăratului, aprobarea lor era indispensabilă. Sunt originale, de asemenea, eforturile unora dintre lideri de a întări guvernul depăşind toate faliile: prin consolidarea „camerei centrale" din Dajokan (1873), prin reunirea unei „adunări naţionale" propusă de Itagaki, cu o finalitate autoritară (controlul „opiniei").

De ce problema coreeană avea să accelereze în iunie 1873 aceste conflicte latente? Nici un răspuns nu este suficient de convingător. Iniţiativa lui Saigo este evidentă: or, dacă el cere să fie trimis la Seul, este mai puţin pentru a declanşa o expediţie militară, cât pentru a tenta o sinucidere. Soluţie de fugă faţă de o problemă personală (chiar dacă are aspecte politice), dar care dezechilibrează întregul guvern, datorită poziţiei sale centrale. Itagaki, Eto (contra lui Chosu), Soejima (din Hizen, iritat de iniţiativele diplomatice ale lui Okubo) îl urmează. Chiar regrupându-le, aceeaşi varietate de motivaţii există şi în cealaltă tabără.

Decizia aflată mult timp în balanţă s-a conturat sub greutatea ierarhiei tradiţionale: Sanjo demisionând, Iwakura, datorită originii de *kuge*, a devenit şef al Dajokan şi a „transmis" decizia „imperială" (a lui însuşi, în realitate) în favoarea păcii.

Printre interpretările acestei crize, le vom respinge pe cele care insistă asupra opoziţiei dintre concepţiile generale (tradiţionalism-modernism), politice (militarist-civil) sau sociale (feudal-burghez). Doar Hisamitsu, marginal, era reacţionar. Dar lupta între clanuri nu explică totul. Să punem în prim plan rivalităţile personale şi de clientele? A le recunoaşte nu exclude, deoarece ele se explică prin opţiunile implicate în modernizare, faptul că putem identifica două grupuri, cu atitudini care altfel sunt omogene la nivelul obiectivelor finale: „radicalii" (*kyushinronsha*), Saigo, poate împotriva dorinţei lui, Itagaki, Eto, partizani ai unei reforme instituţionale, legale, rapide, se opuneau „progresiştilor" (*zenshinronsha*), care aveau o viziune mai profundă a statului (capitalism, finanţe, birocraţie).

2. Unitatea guvernului fiind distrusă, adversarii şi-au construit fiecare propriile justificări. În realitate, între 1874–1875, ceea ce domină viaţa politică sunt ezitările şi revelarea divergenţelor interne.

„Radicalii" practică o acţiune legală sau violentă, locală sau naţională. Întors la Kagoshima, Saigo devine conservator şi face din Satsuma propriul său „regat". Aliaţii săi, la Tokyo, au format „partidul patriotic", au cerut alegerea unei adunări (petiţia din ianuarie 1874), apoi s-au retras în provinciile lor: Eto la Saga, unde s-a revoltat şi a fost executat (februarie), Itagaki în Tosa, unde a organizat *rishisha*, societate de *shizoku*, mutualistă şi politică. Tot el pune în lumină o ambiţie naţională, atunci când fondează la Osaka (februarie 1875) „societatea patriotică" (*aikokusa*), în realitate limitată la *shizoku* din Kansai şi din Shikoku,

şi care curând a fost desfiinţată. Exprimau puţine idei noi: adunarea cerută, formată din foşti *bushi*, nu făcea loc nici unei opoziţii. „Societatea patriotică" acţionează mai degrabă inconştient în sensul introducerii dreptului la pluralism, prin faptul că pretinde să aibă o existenţă legală în afara guvernului. Dacă datăm mişcarea „libertate şi democraţie" în anul 1874, atunci trebuie să îi acceptăm limitele.

Influenţa lor asupra guvernului este secundară. Echilibrul între facţiuni absoarbe toate eforturile: pentru a ridica clanul din Satsuma, cel mai divizat dintre toate, Okubo l-a numit pe Hisamitsu ministru de stânga, post onorific, şi a precipitat expediţia în Taiwan, încredinţată fratelui lui Saigo, Tsufumichi. Ostil acestei politici prea legate de Satsuma, Kido a demisionat, slăbind la rândul său clanul din Choshu. Ito, protejatul său, s-a străduit să îl determine să revină în guvern. Acesta a fost subiectul „conferinţei de la Osaka" (între Okubo şi Kido), la care Itagaki a fost asociat. Cu toţii au revenit în guvern. O unitate fără un lung viitor: Itagaki a abandonat din nou Dajokan (octombrie 1875), în acelaşi timp cu Hisamitsu, adversarul său. Întors la Tosa, el a abandonat opoziţia, până în 1877.

Dincolo de vicisitudinile prin care trece coaliţia aflată la putere, s-a format, încă din 1873, o coaliţie ce-i grupa pe Okubo (Interne), Ito (Industrie), Okuma (Finanţe). Aceasta a reuşit să depăşească presiunea inflaţiei din 1874–1875, relansând marile reforme, chiar în momentul de vârf al crizei coreene. Noul sistem funciar şi răscumpărarea rentelor de *shizoku* au devenit realitate în 1876.

Instituţiile au fost reformate, ţinându-se cont de nemulţumirile populaţiei, de exigenţele opoziţiei. Senatului (*genroin*) care înlocuia „Camera de stânga" i-a fost încredinţată, în 1875, redactarea unei constituţii, idee admisă pentru a echilibra facţiunile aflate la putere, independent de adunarea reprezentativă cerută de către „radicali". În provincie, renunţând la destrămarea

comunităţilor tradiţionale, guvernul a recunoscut autoritatea de fapt a consiliilor şefilor de familii. La alt nivel, diviziuni mai largi, sate şi oraşe, înlocuind districtele (*ku*) încă din 1871, au fost încredinţate adunărilor şi şefilor (*kocho*) aleşi prin sufragiu cenzitar. Prin aceste concesiuni făcute particularismului local li s-a cerut notabililor, iar nu indivizilor, să realizeze articulaţia între planul local şi cel naţional.

3. La sfârşitul lui 1877, guvernul triumfa asupra revoltei cu un caracter mai mult provincial decât social din Satsuma (războiul din sud-vest), unde reformele nu fuseseră aplicate, dată fiind autonomia „regatului lui Saigo". În acest moment, totuşi, opoziţia preia iniţiativa. Ea se organizează la scară naţională, cu trei mişcări convergente, dar distincte: societăţile compuse din *shizoku*, afiliate la *rishisha* lui Itagaki; asociaţiile de ţărani din nord (*tohoku*), al căror lider este Kono Hironaka; societăţile politice, formate din ţărani bogaţi, organizate ici şi colo, în mod spontan, în cadrul corpului electoral al adunărilor din prefecturi (martie 1879). Presa şi turneele de propagandă au grăbit fuziunea acestora, în *aikokusha* reconstituită la Osaka (septembrie 1878), cu două congrese anuale, apoi într-o „alianţă pentru pregătirea adunării naţionale", în fine într-un „partid liberal" (*jiyuto*) conturat încă de la începutul lui 1881. Ulterior, pe măsură ce petiţiile se aglomerează la Tokyo, se produce o triplă schimbare, geografică (ridicarea nordului), socială (preponderenţa ţăranilor), ideologică (centrată pe creşterea impozitului funciar şi pe apărarea libertăţilor locale). Cum poate fi explicat succesul numeric al mişcării? Pauperizarea nu joacă decât un rol parţial: influenţa pe care o aveau *shizoku* a slăbit (cu excepţia liderilor) atunci când au fost afectaţi de inflaţie, în timp ce influenţa ţăranilor a crescut, pe măsură ce aceştia se îm-

bogăţesc. Importante sunt motivaţiile politice: pentru Itagaki, în 1878, prevenirea unei represiuni guvernamentale în contextul „războiului din sud-vest", pentru electorii din adunările prefecturilor, manifestarea unui particularism latent.

Politica guvernamentală are două aspecte: unul represiv (contra libertăţilor presei, de asociere, de reuniune) şi defensiv (stabilizarea armatei, dincolo de raţiuni politice, prin crearea unui stat major, independent de Dajokan, după model german); altul constructiv, presupunând pregătirea unei Constituţii, cu atât mai necesară cu cât Kido şi Okubo au murit în 1877–1878, iar rivalităţile dintre fracţiuni au izbucnit din nou. Totuşi, oligarhii nu doresc să instaureze un stat autoritar: chiar dacă, urmând altă cale, gândirea lor făcea loc libertăţilor. Individual, ei controlau armata (Yamagata, Oyama, mai târziu Katsura, Terauchi, Tanaka, deopotrivă oameni de stat şi conducători militari). Dar unitatea echipei lor conta mai mult ca niciodată: de aici şi criza din 1881, încheiată prin expulzarea lui Okuma şi a clientelei sale de funcţionari de la finanţe. Aflat în conflict cu Ito în privinţa politicii economice, cu Kuroda în privinţa vânzării întreprinderilor de stat în Hokkaido, el avea în legătură cu constituţia unele idei (precum alegerea imediată a unei adunări, guvernarea majorităţii) care au părut să deschidă calea „radicalismului". Divergenţele erau intolerabile din cauza unei opoziţii externe. În ziua plecării lui Okuma (12 octombrie), un decret imperial promitea o Constituţie şi, pentru 1890, un Parlament. Din iulie, un document al lui Iwakura, redactat de Inoue Kowashi, împreună cu juristul german Roesler, fixa principiile pentru a închide disputele.

4. Din 1881 până în 1890, iniţiativa aparţinut puterii, avându-se în vedere patru sarcini prioritare: tratatele (Inoue Kaoru), finanţele (Matsukata), administraţia locală (Yamagata), redactarea Constituţiei (Ito). Opoziţia a rămas activă, cu faze în care alternează organizarea cu dispersarea. Trei partide s-au format în 1881–1882: „partidul libertăţii" (*jiyu.to*)

condus de Itagaki; „partidul constituţional progresist" (*kaishin.to*) condus de Okuma; „partidul de guvernământ imperial constituţional", pro-guvernamental, creat de Ito. Din 1884, acestea şi-au încetat, în fapt, existenţa (*jiyu.to* chiar prin autodizolvare). În 1887–1888, opoziţia s-a regrupat împotriva politicii occidentalizante a lui Inoue Kaoru, sau, mai exact, împotriva oligarhilor. De ce această discontinuitate? La influenţa decisivă a structurii şi comportamentului asociaţiilor incluse în partide se adăuga cea a maselor, a represiunii guvernamentale, a politicii externe.

Create de către partide, sau anterioare acestora, grupurile, făcând parte în general din opoziţie, s-au multiplicat între 1881–1882 şi au supravieţuit partidelor, ca o structură permanentă a societăţii politice, centrată pe ziare, universităţi, adunări din prefecturi sau pe marile companii. Reculul vechilor *shizoku*, ridicarea notabililor din nord-est sunt fenomene care se afirmă. Mai clară este superioritatea marilor oraşe şi a profesiunilor care se leagă de existenţa acestora: presă, birouri juridice, învăţământ. Burghezia, pătură subţire, înregistrează o schimbare de generaţie la cincisprezece ani după Meiji Ishin, ceea ce presupune bogăţie şi instrucţie, dar cu o specificitate care s-a dezvoltat mai repede decât reprezentativitatea de clasă: s-a produs o profesionalizare a politicului, cerută de naşterea unei opinii naţionale. Din punct de vedere numeric, acest succes a fost limitat (câteva mii de aderenţi în partide), dezvoltarea administraţiei şi a armatei atrăgând tânăra generaţie. Nu mai mult decât opozanţii de la 1875, această societate, reprezentată în partidul liberal de către Hoshi Toru, un jurist din Tokyo, nu era ruptă de putere. Ea viza participarea la guvernare şi independenţa naţională. Dar organizarea opiniei într-o formă durabilă cerea mai multă răbdare. De aici şi o înclinaţie către compromis, directă în cazul relaţiei vechilor lideri (Itagaki, Goto, Okuma) cu oligarhii, prin afinitate de idei în anturajul lui Okuma, prin interes la nivel regional, cu funcţionarii. În paralel, se conturează imposibili-

tatea unei unităţi a punctelor de vedere, care transpare în pluralitatea partidelor: *jiyu.to*, agrarian, este ostil impozitului pe pământ sau pe sake*, dar atent la puterea externă a statului; *kaishin.to* acceptă politica lui Matsukata. Se constituie, aşadar, ca răspuns la compromisuri, un extremism separaţionist la radicali.

Crescute pe acest fond, partidele, din punct de vedere social, au primit o largă susţinere rurală, atât timp cât se spera într-o relaxare fiscală. Eşecul a făcut ca la sfârşitul lui 1882 ele să fie abandonate, printr-un fel de depolitizare (în contrast cu formarea unei elite de politicieni provenită din rândurile nobilimii) pe care deflaţia prelungită a amplificat-o, distrugând unitatea de vederi a proprietarilor funciari. În paralel, coerenţa fragilă a partidelor a fost diminuată printr-o lege care le îngrădea constituirea, pornind de la secţiunile locale (1882). Pretenţiile Chinei asupra Coreei (şi asupra Tonkin-ului) au readus în primul plan preocuparea pentru întărirea statului. În 1883, Itagaki şi Goto, la finalul unei călătorii în Europa (finanţată de Mitsui, datorită aranjamentelor secrete ale lui Ito), preconizează dizolvarea propriului partid, apreciat ca fiind format prematur. După începerea acestei faze descendente, în condiţiile dezorganizării politice, se multiplică revoltele şi comploturile (1882–1885), cu participarea locală a radicalilor. Angoasa socială a accelerat destrămarea partidelor deja formate. Dar dezvoltarea societăţii politice lăsa moderaţilor bazele unei reconstrucţii pe măsură ce radicalii (Oi Kentaro) alunecau către un naţionalism agresiv.

Puterea mişcării liberale, cu semnificaţie socială de scurtă durată şi parţială, dar transformată în forţă politică permanentă, nu poată fi exagerată. Guvernul a suportat şi alte presiuni. Rezumându-se din 1881 la liderii din Choshu şi Satsuma, el face faţă unor solicitări care vin din mai multe direcţii. Odată Iwakura dispărut (1883), a fost eliminat ceea ce mai persista din influenţa charismatică a aristocraţiei

* Alcool obţinut din orez, principala băutură produsă în Japonia. (N.tr.)

de curte, prin numirea lui Sanjo pe lângă palat, ca *nai.daijin* (ministru de Interne) şi prin înlocuirea Dajokan cu un consiliu de miniştri (*naikaku*) cu acces direct la suveran, a cărui preşedinţie a fost preluată de Ito. În 1884, titluri de noblete, bază a unei viitoare Camere a lorzilor, au fost atribuite foştilor *kuge* şi *daimyo*, dar şi în funcţie de merit. Împotriva opoziţiei liberale a fost întreprinsă o depolitizare a comunităţilor rurale tradiţionale (1888), prin întărirea solidarităţii lor. Disciplina armatei a fost sporită prin „edictul" imperial „către soldaţi şi marinari" (1882), care exalta o morală militară centrată pe obedienţă. În ceea ce priveşte constituţia, Ito, departe de a-şi limita opoziţia la liberalism, pe care îl considera o limitare a puterii suveranilor de către supuşi, se străduia să obţină stabilitatea printr-o sinteză de instituţii şi idei. Din partea unor jurişti şi sociologi germani, Stein, Gneist, Roesler (acesta din urmă a locuit în Japonia din 1878 până în 1893), el a preluat noţiunea unei puteri suverane concepută ca fiind transcendentă în societate, exercitând, în mijlocul conflictelor de clasă exprimate de către partide şi Parlamentul ales, un rol mediator prin intermediul aristocraţiei (Camera superioară), administraţie şi armată. Împreună cu conservatorii confucianişti (Motoda Eifu), el a conceput structura naţională permanentă (*kokutai*) şi sistemul politic tranzitoriu (*sei.tai*); el a ancorat istoric constituţia pe continuitatea mitică a dinastiei imperiale. Începând din 1880, termenul *Tenno*, cu rezonanţă religioasă, a eliminat toate celelalte titluri utilizate pentru a-l desemna pe împărat. Dar Ito a menţinut neutralitatea politică a împăratului (contra opiniei lui Roesler) şi s-a opus la instituirea unei religii de stat. Supuşii au primit drepturi, nu numai obligaţii.

Regimul Meiji a făcut loc opoziţiei, prin lărgire, mai degrabă decât prin alternanţă, în cadrul liberalismului său original bazat pe pluralism organic. Această integrare a fost facilitată de o identitate de structură — pretutindeni elitele erau divizate în facţiuni —, printr-o acceptare unanimă cu caracter *suis generis* a instituţiei imperiale, prin aceeaşi manieră ambiguă de a trata comunităţile rurale, înrolate în destinul naţional, dar menţinute ca grupuri închise (prin urmare, utile notabililor, sub-lideri ai partidelor). Singura inovaţie a fost exaltarea rolului lui *Tenno* ca sursă a unităţii.

Capitolul II

UN STAT PUTERNIC ÎN ASIA ORIENTALĂ (1890–1912)

Al treilea deceniu Meiji (1889–1898) este marcat de mutaţii neaşteptate: Constituţia din 1889, care impunea un ritm de sesiuni de lucru şi de ministere; războiul cu China, apoi cu Rusia, din care a rezultat un imperiu şi o rivalitate cu occidentalii; dezvoltarea industrializării.

I. Imperialismul

Obiectivele modernizării par să fi fost atinse în 1914: suveranitatea, prin abolirea tratatelor inegale (1894–1911); securitatea, prin controlul asupra insulelor şi teritoriilor continentale apropiate; egalitatea cu marile puteri, printr-un tratat de alianţă cu Marea Britanie. Dar imperialismul japonez este integrat celui occidental.

El îşi datorează primul succes construirii Transsiberianului: Japonia înclină spre Marea Britanie la negocierea unui noi tratat comercial (1894). Războiul sino-japonez a urmat scurt timp după aceea (august 1894–aprilie 1895). Tulburările din Coreea, expediţia unei mici armate chineze provoacă o debarcare japoneză. Japonia ia iniţiativa în conflict: respingând principiul unei neutralităţi a Coreei care ar fi lăsat să persiste atât dezordinile, cât şi vestigiile unei suzeranităţi chineze, ea propune un plan de reforme, apoi îl impune. Se pare că încearcă mai puţin să învingă China cât să împiedice o imixtiune britanică sau rusă. Prin

tratatul de la Shimonoseki, japonezii obţin independenţa Coreei, cedarea Taiwan-ului şi a peninsulei Liao-Toung, egalitatea cu occidentalii în China.

La şase zile după încheierea tratatului, Rusia, Franţa şi Germania au obligat Japonia să retrocedeze Liao-Toung: eşec parţial, pe care conducătorii săi l-au interpretat ca fiind rezultatul unei ambiţii excesive datorate victoriei. De aici rezultă prudenţa lor atunci când se intensifică presiunea rusă în Manciuria şi în Coreea, fenomen prin care debutează fărâmiţarea Chinei. În 1896, împreună cu Rusia, ei se mulţumesc cu o împărţire a influenţei în Coreea. Când ruşii se instalează la Port-Arthur (1898), englezii la Wei Hai Wei (ocupat de către japonezi în 1895), ei se mulţumesc să obţină neutralitatea regiunii de coastă Fu kien, aflată în faţa Taiwan-ului. Abandonează în mâinile ruşilor Manciuria şi Liao-Toung (prin protocolul Nishi Rosen). Aceeaşi moderaţie o constatăm şi în timpul revoltei Boxerilor*: Japonia furnizează o treime din contingentul internaţional, dar ezită să se angajeze. În 1901, consolidată în Manciuria (prin realizarea căii de fier ce unea estul chinez cu sudul manciurian), expansiunea rusă se extinde asupra Coreei. Războiul era la orizont. Rivalitatea anglo-rusă procura Japoniei un aliat. Tratatul din 1902 cu Marea Britanie îi aduce recunoaşterea intereselor sale speciale în Coreea şi o promisiune de sprijin, dacă, aşa cum se întâmplase cu ocazia retrocedării peninsulei Liao-Toung,

* „Boxeri" este denumirea prin care europenii îi desemnează pe membrii unei societăţi secrete chineze, xenofobă şi anti-occidentală, care, cu aprobarea tacită a împărătesei Ci xi, a încercat, începând cu 1895, să înlăture dominaţia străinilor din China. În 1900, ei au asediat legaţiile puterilor europene la Beijing şi au masacrat mai mulţi funcţionari ai acestora. Un corp expediţionar internaţional a sechestrat-o pe împărătească, a înfrânt revolta, iar China a fost obligată să plătească despăgubiri uriaşe. (N.tr.)

Rusia ar fi format o coaliţie. Asociaţiile naţionaliste au văzut aici un succes care trebuia exploatat. Dar Ito şi Inoue au preferat o înţelegere cu Rusia şi, din iunie 1903 până în ianuarie 1904, Katsura continuă să propună în schimbul Coreei o renegociere a Manciuriei.

Victoria egalând-o pe cea din 1895, opinia generală este că ar trebui exploatată. Tratatul de la Portsmoth (septembrie 1905) aduce o dezamăgire: o dată cu libertatea de acţiune în Coreea, transferul de drepturi pentru ruşi în Liao-Toung şi în sudul Manciuriei nu aduce Japoniei decât sudul insulei Sahalin şi nici un fel de despăgubire de război. Dar o nouă campanie este imposibilă din punct de vedere financiar. Militarii cer pacea. În continuare, Japonia îşi consolidează poziţiile. Anexează Coreea în 1910, obţine de la China noi drepturi în Manciuria, schimbă garanţii cu puterile coloniale din Extremul Orient (Marea Britanie, Franţa şi Rusia).

De ce acest imperialism prudent? Este oare o consecinţă a expansiunii capitalismului? În 1894, comerţul cu Coreea reprezenta 2 % din schimburile Japoniei. Aceasta reexporta mărfurile cumpărate şi vindea 0,4 % din produsele sale de bumbac. Importa cantităţi din ce în ce mai mari de orez şi de aur (68 % din metalul cumpărat, 1867–1890). Negustorii japonezi se loveau de influenţa chineză. După 1890, aurul coreean a fost expediat în China. Dar nu aceasta a fost cauza războiului: după încheierea păcii, vânzările către China s-au menţinut; Japonia a permis germanilor, ruşilor şi americanilor să achiziţioneze minele. Abia în 1897, când s-a suprimat bimetalismul, Japonia a devenit din nou principalul cumpărător. La rândul său, piaţa chineză era importantă pentru filaturile de bumbac. Exporturile în această direcţie au fost avute în vedere. Între altele, China a devenit principalul furnizor de bumbac brut la preţuri mici. Dar dacă tratatul de la Shimonoseki reflecta exigenţele mediilor de afaceri, abia

după victorie acestea au devenit mai energice. După 1896 au fost create întreprinderi la Shanghai. Indicele exporturilor de fire în China trece de la 100 la 700 în 1903 (35 % din producţie). Produsele şi capitalul din alte ţări au pătruns, însă, mult mai repede. Firele din India au invadat China Centrală. Debuşeul manciurian era nesemnificativ. Or tocmai aici a fost dus războiul contra Rusiei. Expansiunea economică a stimulat psihologia imperialistă: ea nu îi putea impune cadrul său geografic.

Imperialismul nu a fost o manevră a oligarhilor menită să le aducă susţinerea opiniei interne, care ataca guvernul în presă, pe stradă, în Parlament, reproşându-i moderaţia. Mai multe zile de revoltă au urmat tratatului de la Portsmouth.

Fondat pe mijloace economice care lipseau la începutul erei Meiji, imperialismul a fost reacţia la o situaţie militară apreciată ca fiind periculoasă. Întorşi din Europa (1887–1889), Inoue şi Yamagata au insistat asupra cuceririlor coloniale, în condiţiile în care rivalitatea ruso-britanică se extindea în Coreea, şi asupra păcii armate. Yamagata a circumscris două domenii geografice care priveau independenţa naţională: unul, fundamental, format din arhipelagul japonez, altul, util, cuprinzând Coreea, a cărei neutralitate se impunea. Aceste idei indică o atitudine defensivă. Imperialismul japonez, suscitat de cel al marilor puteri, nu dorea să le înfrunte pe acestea pentru dominarea Extremului Orient. Totuşi, în ciuda respectării acestor idei iniţiale ale epocii Meiji, el a provocat schimbări în echilibrul statului: a) Cu excepţia Sahalinului, noile teritorii au fost încredinţate militarilor. Aceştia nu depindeau decât de împărat, iar competenţa lor trecea peste cea a guvernului, ceea ce aducea atingere centralismului. b) Formarea unei zone de securitate, departe de a-şi realiza obiectivul, complica situaţia. Pentru a stăpâni populaţiile anexate, armata a crescut: în 1912, statul major a cerut două divizii noi. Dar căile de comunicaţie în imperiu erau maritime. Din 1907, relaţiile cu Statele Unite încordându-se, marina a formulat un ambiţios program de construcţie, care antrena răspunderile cumulate ale unei puteri continentale şi ale uneia insulare. Au început conflicte, între militari şi guvern, între marină şi armată.

II. Capitalismul

Expansiunea economică, accelerată începând din 1886–1890, marchează două puncte după victoria contra Chinei şi a Rusiei şi o pauză între 1899 şi 1905. Venitul naţional creşte anual cu 4,1 % între 1886 şi 1898 (cu 1,2 % anterior), cu 6,1 % între 1906 şi 1919. În 1897 se manifestă mişcarea muncitorească. Ca şi mai înainte, trebuie să acordăm importanţa sa sectorului tradiţional şi să distingem întreprinderile de stat de cele private.

Succesului industriei textile i se opune demarajul tardiv al industriei grele. Orientată către exterior (vânzări în proporţie de 88 % între 1907 şi 1911, fire şi uneori ţesături; 39 % din totalul exporturilor în 1891, 40 % în 1904), mătasea japoneză depăşeşte în 1904 producţia italiană şi exportul chinez. Apar uzine (ţesătorii şi filaturi mecanice). Dar, în 1904, 300 000 de ateliere familiale continuau să se afle sub controlul negustorilor. Pentru bumbac, concentrarea financiară şi tehnică asigură succesul filaturii (1893: 40 de companii, 40 de uzine, 381 000 de maşini de filat, 214 000 de maşini de bobinaj; 1906: 34 de companii, 90 de uzine, 1 900 000 de maşini de filat, 1 113 000 de maşini de bobinaj). Piaţa internă era cucerită în 1891. Filaturile exportă în Asia. Dar, începând din 1904, piaţa chineză stagnează din cauza ţărilor rivale şi a capitalismului local. Consumul intern redevine esenţial. Capitalismul pătruns în ţesătorii le reorganizează, coordonându-le cu filaturile. În 1909, industria textilă cuprindea 46 % dintre întreprinderile cu mai mult de 5 angajaţi, 53 % dintre muncitori, 50 % din capitalul din sectorul secundar (sau 41 % din producţia totală, în timp ce industria alimentară reprezenta 27,3 %). În expansiunea industriei uşoare este integrat un sector tradiţional aflat în progres tehnic. În 1909, industriile chimică (7,8 % din producţia industrială), metalurgică (6,3 %), mecanică (4,3 %) depind de investiţiile şi de comenzile statului pentru material militar şi feroviar, mai puţin cele pentru nave. Statul, care

se dovedeşte a fi un iniţiator în ceea ce priveşte producţia de fontă şi de oţel, pune în funcţiune, în 1901, în nord-vestul Kyushu, oţelăriile din Yawata. Uzinele cu capital privat nu au decât un rol declanşator; cea mai importantă, Nihon Seiko, legată de Mitsui, lucra cu arsenalul marinei din Kure. Succesul este sigur. Consumul de fontă a crescut (de la 45 000 de tone în 1900, la 400 000 de tone în 1911), dar proporţia importurilor se menţine (49 %). Japonia produce 60 % dintre navele sale, 80 % din vagoanele sale, 26 % dintre locomotive. Totuşi, nu atinge decât 0,8 % din producţia de fontă a Statelor Unite, cu o rentabilitate pe muncitor de 8 ori mai mică.

Compartimentată, această economie este originală, într-un sens mai larg, prin „structura sa dualistă". Ateliere familiale, mici exploatări agricole, magazine, toate tradiţionale, funcţionează alături de uzine şi transporturi moderne. Această noţiune de dualism rezultă din compararea dinamismului din cele două sectoare. Ea nu exclude generalitatea expansiunii, nu semnifică o opoziţie între stagnare şi progresul cantitativ sau calitativ. Alte asocieri (filaturi şi ţesătorii de bumbac sau, mai târziu, subtratarea în metalurgie), alte discontinuităţi (textile şi metalurgie) recuperează această separare. Disparitatea dintre dimensiunile întreprinderilor este mai importantă decât diferenţele de nivel tehnic.

Concentrarea (în sectorul modern) favorizează grupurile formate la începutul erei Meiji şi identificate ca *zaibatsu* (clan financiar). Acestea îşi perfecţionează organizarea şi capătă trăsături distinctive. Le putem clasa în trei categorii, fiecare cu mai multe trepte de mărime.

Mitsui — superior celorlalţi —, Mitsubishi la Tokyo, Sumitomo în Osaka cuprind o bancă, companii comerciale şi industriale: de aici rezultă autonomia lor financiară, precum şi această diversitate, care aduce desemnarea lor ca *sogo.zaibatsu* (*sogo* = sinteză). *Kinyu.zaibatsu* (*kinyu* = finanţe) grupează o mare

bancă, companii de transport şi asigurări, rareori întreprinderi industriale: astfel, Yasuda, de acelaşi rang cu *sogo.zaibatsu,* apoi Shibusawa (banca Daiichi) şi Kawasaki. Okura, Asano, Furukawa formează *sangyo.zaibatsu* (*sangyo*=industrie), fără să aibă bănci.

Dominante în domeniul bancar şi minier, *zaibatsu* erau limitate de către întreprinderile de stat în ceea ce priveşte metalurgia şi căile ferate. Cu excepţia trustului Mitsui (pentru mătase), ele nu acţionează în industria uşoară. Nici una dintre marile companii nu deţinea un monopol, rezultat ce decurge deopotrivă din dorinţa lor de autonomie şi din tendinţa de a urmări orice afacere profitabilă: de aici rezultă şi o integrare fragilă. Orientarea urmată de Mitsui, la origine companie bancară şi de comerţ, către mine şi industrie, a fost târzie. Mitsubishi, până în 1885 companie de navigaţie, fuzionează cu una dintre rivale pentru a forma „Nihon Yusen". În 1886, o companie Mitsubishi a fost reconstituită având două activităţi, minerit şi construcţii navale.

În toate grupurile, controlul intern era organizat după o anumită schemă. În frunte se afla o societate familială, al cărei capital aparţinea descendenţilor fondatorilor. Aceasta deţinea (cu excepţia casei Mitsui, care acţiona prin intermediul unei companii colective centrale) majoritatea acţiunilor din marile companii, fiecare acoperind un sector de activitate (bănci, mine, comerţ, metalurgie, mai târziu chimie), la rândul lor reprezentate la nivel de filiale şi de subfiliale. La acest nivel, participarea devenea net minoritară: controlul era fondat pe relaţii interumane, pe cumulul de posturi, pe influenţa întregului *zaibatsu,* nu al companiei izolate, exercitată pe piaţa de produse şi de credit. Mai puţin orientate către monopoluri şi integrate decât

imperiile industriale occidentale, *zaibatsu* au avut o capacitate de expansiune mult superioară, atât în putere, cât şi în varietate, acţiunea lor depăşindu-le posibilităţile reale de investiţii. Adaptate unei relative lipse de capital, ele erau mai degrabă concentrări de talente şi de spirite întreprinzătoare. Au evitat astfel dispersarea profitului patronal, ceea ce a sporit investiţiile, cele câteva familii de proprietari ducând o viaţă destul de simplă. Economiştii nu se îndoiesc de eficacitatea acestor companii. Există totuşi o latură negativă: frânarea organizării pieţei de capital, pentru că nevoile lor limitate nu impuneau vânzarea de acţiuni; era astfel descurajată constituirea companiilor independente de dimensiuni medii.

La începutul secolului al XX-lea, expansiunea economică se sprijină încă pe condiţiile care o favorizaseră la începutul erei Meiji. Dacă Japonia exportă produse finite (ţesături) şi semi-finite (fire de bumbac), în realitate industria de mătase, scutită de orice cheltuieli pentru achiziţionarea de tehnică din străinătate, este cea care asigură fondurile pentru importul de maşini şi de materii prime (bumbac şi fier). Agricultura este încă în progres în privinţa suprafeţelor cultivate, a randamentului la hectar, a rentabilităţii muncii, datorită culturilor de arbuşti şi zarzavaturi, cât şi îngrăşămintelor. Presiunea demografică (38 603 000 de locuitori în 1886, 47 322 000 în 1906) rămâne tolerabilă. Creşterea taxelor (0,56 % între 1885 şi 1890; 1,10 % în 1905) nu o depăşeşte pe cea din Anglia în epoca industrializării. Intervenţia statului este esenţială. Războiul contra Chinei a fost profitabil din punct de vedere economic. Cheltuielile care au ajuns la 200 de milioane de yeni într-un an au fost acoperite printr-o indemnitate de 365 de milioane plătite parţial în lire sterline: urmarea este adoptarea etalonului-aur în 1897 şi elanul întreprinderilor, cărora pregătirea confruntării cu Rusia le-a atenuat refluxul. Acest război urma să coste de 8 ori şi jumătate mai mult decât precedentul. Odată revenită pacea, cheltuielile obişnuite au

crescut (412 milioane în 1905, 636 de milioane în 1908), susţinând oţelăriile, naţionalizarea şi extinderea reţelei de căi ferate, a celei de telefonie etc. Industria modernă răspundea unor nevoi care erau deja create, substituindu-se importurilor din străinătate şi adoptând tehnici mai bune.

Începând din 1900 apar dificultăţile: în sectorul agricol, scăderea relativă a preţurilor în condiţiile în care cresc costurile punerii în valoare a terenurilor marginale; datoriile externe, ca urmare a faptului că Rusia nu îşi plătise indemnităţile de război. În consecinţă trebuie să se stabilească şi o ierarhizare a cheltuielilor, o necesitate în timpul naţionalizării căilor ferate fiind aceea de a opta între o reţea strategică şi o alta (cu ecartament îngust, mai ramificată) cu finalitate economică. Recesiunea din 1907 este mai accentuată decât cea din 1898 şi poate fi imputată organizării insuficiente a pieţei de capital. Armonia structurii „dualiste" devine fragilă pe măsură ce iese la iveală latura sa negativă: instabilitatea micilor întreprinderi, moderne sau nu.

Impactul dezvoltării industriale asupra repartiţiei profesionale şi individuale este evident. Dar consecinţele sociale nu sunt pe măsură. Transformările politice aşteptate nu se produc. În schimb, nu există frâne sociale care să paralizeze dezvoltarea economică.

a) În pofida progresului agronomic, venitul ţăranilor stagnează, uneori chiar scade, din cauza dimensiunilor reduse ale exploatărilor, a relativei scăderi a preţului orezului, a presiunii demografice. Numărul micilor exploatări creşte, în parte datorită fărâmiţării rezultate din sistemul succesoral. Îngustarea lor se accentuează. Grădinăritul se extinde. Dar exodul rural rămâne încă limitat.

b) Această situaţie se explică prin insuficienta dezvoltare a industriei, deci a pieţei de muncă, şi prin aptitudinea comunităţilor ţărăneşti de a-i reţine pe ţăranii sărăciţi, dar şi a influenţei pe care structura dualistă a economiei o are asupra compoziţiei

populaţiei urbane. În 1910, o cincime dintre salariaţi (800 000, dintre care 470 000 în industria textilă, din totalul de 4 600 000) lucrează în ateliere cu 10 sau mai mulţi lucrători. Micii meseriaşi (mici comercianţi, artizani, zidari, hamali) reprezintă majoritatea mâinii de lucru urbane, de slabă calitate, cu salarii insuficiente pentru a întreţine o familie (20 de sen în 1890, 40 de sen în 1900). Personalul uzinelor moderne este de două tipuri: în textile, tinere fete (90 % au între 14 şi 20 de ani, în comparaţie cu 58 % în Marea Britanie), recrutate din mediul rural pentru o perioadă de câţiva ani, fără ucenicie, dar care se adaptează repede la o producţie de calitate medie; locuind în dormitoare comune, ele primesc 25 de sen pe zi şi rămân la marginea societăţii urbane; în metalurgie şi în industria chimică, mai ales în arsenale, lucrează muncitori recrutaţi din tinereţe şi care beneficiază în întreprindere de o pregătire profesională serioasă, acompaniată imediat de un salariu. Această mână de lucru dificil de format este totuşi nesigură, oferta de muncă depăşind cererea. Din acest motiv apar contracte cu prime de fidelitate şi salarii de un yen pe zi.

Exodul rural este dificil pentru că oamenii tineri ezită să emigreze singuri, definitiv, iar întreprinderile preferă, cu excepţia posturilor dificile, să angajeze o mână de lucru feminină prost plătită.

c) Influenţa comunităţilor familiale şi rurale tradiţionale se extinde asupra unei părţi din populaţia urbană. Tendinţa conservatoare domină, dar nu se reduce la apărarea privilegiilor deţinute altădată de către *jinushi*. O presiune în favoarea egalităţii interne există de asemenea.

În oraşe, demarajul mişcării muncitoreşti este dificil. Încă din primele decenii, aceasta se prezintă sub aspectul unei mişcări pendulare: unei faze de organizare (1897–1901), moderată ideologic (mutualism, cooperarea cu patronatul), cu succes în rândul muncitorilor calificaţi (sindicate ale metalurgiştilor, ale mecanicilor şi conductorilor de locomotivă, ale tipografilor, cu cel mult 10 000 de aderenţi), încheiată prin dizolvarea sindicatelor, îi urmează o etapă de radicalizare (1901–1911), în tim-

pul căreia studenţii, jurnaliştii, pastorii, dar nu muncitorii, se ocupă de difuzarea ideilor socialismului, de critica imperialismului (în timpul războiului ruso-japonez), de fondarea partidelor politice proletare (1901 — Partidul social-democrat, 1906 — Partidul socialist japonez). Astfel de manifestări provoacă represiunea guvernului, care, înarmat cu o „lege a poliţiei şi ordinii publice" (martie 1900), tratează drept delict orice intervenţie în relaţia dintre patron şi angajat. Mai multe dizolvări au fost impuse: în 1901, chiar în anul înfiinţării, Partidului social-democrat şi sindicatului mecanicilor căilor ferate; în 1907, Partidului socialist. Dar ostilitatea puterii şi a patronatului nu explică totul: înainte ca acestea să intervină, sindicatele metalurgiştilor şi ale tipografilor se blocaseră deja în vocaţia lor mutualistă datorită dificultăţilor financiare (numărul mare al îmbolnăvirilor), în acţiunea lor de asociere pe principii elitiste, care îndepărta marea masă a muncitorilor. Încă înaintea legii ordinii publice din 1900, organizatorii (iniţial influenţaţi de AFL din Gompers — Takano Fusataro —, de umanitarismul misionarilor protestanţi — Katayama Sen, Abe Isoo —, de socialismul de amvon) se orientează către o politizare, influenţată de dorinţa de a imita partidele socialiste occidentale. În schimb, represiunea accentuează disensiunile între moderaţi (Abe) sau partizanii acţiunilor legale (Katayama) şi o facţiune anarho-sindicalistă (Kotoku Shusui). Sciziunea dintre muncitori şi intelectuali s-a lărgit. Executarea lui Kotoku în 1911, sub acuzaţia de a fi complotat contra împăratului, a servit drept pretext pentru o represiune generală care a aruncat mişcarea muncitorească într-o „vale întunecată" pentru o perioadă „hibernală".

Blocarea revendicărilor sociale permite existenţa salariilor mici, a chiriilor mari pentru pământ, o fiscalitate apăsătoare, deci un important impozit pe producţie, în profitul capitalului şi al fiscului, precum şi o taxă excepţională pentru investiţii. Aceeaşi cauză limita şi ameliorarea nivelului de trai, provocând descurajare (în mediile rurale)

şi o saturare precoce a pieţei interne. Ceea ce explică interpretările contradictorii. Vom remarca faptul că progresul agronomic a continuat până în 1910, în timp ce *jinushi* investeau în oraşe, că fără industrializare nu era posibilă decongestionarea satelor, faptul că imperialismul şi industria de război nu se explică printr-o criză de supraproducţie, că erau necesare exporturi considerabile pentru achiziţionarea echipamentelor, precum şi faptul că victoriile sunt urmate de tendinţe de sub-producţie, iar inflaţia le acompaniază. Ceea ce ar fi putut îngreuna expansiunea nu a fost structura socială, ci modul de utilizare a capitalurilor disponibile şi productivitatea mică a cheltuielilor militare. Este opţiunea unei politici externe care a marcat evoluţia economică, şi nu invers.

III. Oraşul liberal

În ciuda îndelungatei supravieţuiri a clasei politice superioare Meiji, partidele politice reconstituite se impun începând cu sfârşitul secolului. În lipsa unei mişcări de masă, trebuie să căutăm explicaţia în constrângerile Constituţiei şi în schimbarea elitelor.

În 1889, marile puteri, cu excepţia Rusiei, aveau o Constituţie. Cea care a fost promulgată de către *Tenno* era un semn de modernizare. Cum după 1874 opoziţia cerea o adunare constituită prin alegeri, această Constituţie a putut părea o concesie de faţadă făcută opiniei interne şi internaţionale. În realitate, o primă lectură, centrată pe raportul dintre prerogativele suveranului şi drepturile Parlamentului, ne permite să clasăm Japonia printre regimurile autoritare. Dieta bicamerală („lorzii" aleşi în majoritate din rândurile nobilimii ereditare, reprezentanţii aleşi de către

450 000 de electori în 1890 şi de către aproape un milion în 1902) avea puterea de a se opune legilor şi bugetului, de a interpela miniştrii, de a vota moţiuni. Activitatea sa era subordonată executivului (prorogaţie, dizolvarea Camerei inferioare, repetarea bugetului precedent în cazul în care era respinsă legea finanţării, promulgarea ordonanţelor între sesiuni). Trei tipuri de organe asigură preeminenţa imperială: 1) Împăratul, independent faţă de Constituţie (datorită originii sale divine; prin legea Casei imperiale, distinctă de legile japoneze, nu era supus Dietei; de asemenea, datorită averii sale, diferită de lista civilă), deoarece Constituţia era un dar, iar el însuşi păstra (art. IV) totalitatea indiviză a puterilor, Dieta nefiind decât un organ de colaborare în funcţia legislativă. 2) Miniştrii de stat (în practică reprezentând Cabinetul) care exercită fiecare în serviciul suveranului funcţia executivă şi sunt numiţi individual. 3) În subordinea împăratului se aflau şi alte ramuri ale executivului: Consiliul privat (*sumitsuin*), a cărui consultare era obligatorie şi care era menţionat în Constituţie; *naidaijin*, statele majore militare, care nu apar în Constituţie, fără legătură cu miniştrii, dar existând ca instituţii; în sfârşit, o reuniune informală, denumită *genro*, alcătuită din oameni de stat prestigioşi, numiţi consilieri, începând din 1889, prin scrisori imperiale private, ca răsplată pentru vechi merite[1]. Drepturile supuşilor figurau de asemenea în Constituţie; independenţa justiţiei era afirmată, deşi era exercitată în numele suveranului.

Doar puterea executivului făcea, însă, din această Constituţie un instrument al despotismului?

Nu putem ignora condiţiile genezei sale (slăbiciunea mişcării liberale, constituţionalismul original al oligarhilor, forţa idealului comunitar), nici lacunele textului: o doctrină

[1] Aceştia erau denumiţi *genkun*.

a responsabilităţii îi este subsumată. Împăratul era total ne-responsabil. Legalitatea actelor sale depindea de contrasemnătura unui ministru, uneori de a unui consilier, care puteau fi moralmente responsabili în faţa lui. De aici rezultă responsabilitatea circulară care sfidează orice critică. Tot de aici apare şi subordonarea tuturor rotiţelor constituţionale faţă de un suveran ale cărui puteri individuale asigurau, în realitate, fiecăreia dintre acestea o zonă de indestructibilă autonomie. Rezultatul nu este un regim autoritar, ci un sistem de separare a puterilor mai riguros şi mai complex decât tripartiţia din dreptul occidental. Absolutismul suveranului era în mod paradoxal garant al independenţei instituţiilor, inclusiv pentru Dietă. Li se impunea să colaboreze în spiritul unei concilieri greu de explicat prin logica juridică. Pe când în Europa pasivitatea politică a monarhilor determina o degradare practică a prerogativelor lor, cea a lui *Tenno* decurgea din caracterul transcendent al puterii sale, care nu se putea manifesta decât ca o sursă de armonie. Consecinţa este faptul că executivul — palat, cabinet, consiliu privat, armată, marină —, care în principiu este expresia unei voinţe unice, a fost slăbit printr-o extremă fărâmiţare.

Constituţia este deci conservatoare, date fiind corpurile al căror asentiment era necesar în vederea unei revizuiri. Dar era şi o Constituţie deschisă către un viitor care depindea nu de confruntarea dintre guvern şi Dietă, ci de interpretarea mistică sau raţională a instituţiilor imperiale de către japonezi şi, sub aparenţa legilor, de raporturile de forţe reale între facţiuni, corpuri şi comunităţi. Produs nu al unei gândiri reacţionare, ci al unei înţelegeri a societăţii organizate pe verticală, Constituţia Meiji a fost impusă de sus poporului japonez: dar a fost concepută după chipul acestuia.

În politică au acţionat schimbări mai difuze. La birocraţi, o rigiditate a carierelor necunoscută la începutul erei Meiji. De la 20 000 în 1890, numărul lor s-a ridicat la 72 000 în 1908. Corpurile s-au specializat. Juriştii pregătiţi în universităţile imperiale au câştigat monopolul funcţiilor superioare în 1910. Ordonanţele imperiale din 1899 (revocabile prin Consiliul privat) generalizau recrutarea prin concurs, limitând posturile aflate la discreţia miniştrilor. Autorul lor, Yamagata, dorea să facă administraţia impermeabilă la asaltul partidelor. Dar acestea s-au putut detaşa de oligarhi, opunându-se mai degrabă unele altora. Criza de unitate a statului, virtuală în Constituţie, s-a accentuat. O altă ruptură separă oamenii de afaceri şi birocraţii. Primele camere de comerţ, opere ale statului, susţin politica acestuia de industrializare, luptând contra deputaţilor care în majoritate erau agrarieni (fiscalitate şi vămi). La sfârşitul erei Meiji, camerele de comerţ au devenit autonome. *Zaibatsu* şi-au format propria organizare birocratică. La rândul său, influenţa ofiţerilor creşte datorită problemelor de securitate. O ordonanţă, operă a lui Yamagata din 1900, limitează opţiunile pentru numirea miniştrilor militari la generalii şi amiralii în activitate, în realitate delegaţi ai statelor majore; ceea ce procură acestora din urmă o completă autonomie privind recrutările şi posibilitatea de a paraliza acţiunile guvernului, prin retragerea unui ministru. Ordonanţa a fost abolită în 1913 şi restabilită în 1936. Prețutindeni, varietatea grupurilor de presiune creştea.

Continuitatea domină în politică: *hanbatsu* şi opoziţia rivalizează, ambele structurate dualist, facţiunile din Choshu şi din Satsuma, partidele lui Itagaki şi Okuma. În privinţa cadrelor, vârsta era cea care atenua ruptura dintre generaţii (17 % dintre deputaţi depăşeau 49 de ani în 1890, 58 % în 1924). Katsura şi Saionji se aflau sub protecţia lui Yamagata şi Ito.

Invariabil, majoritatea deputaţilor cerea guvernarea de către un partid, în maniera engleză. O scindare fundamentală

persista între deţinătorii puterii şi cei excluşi de la ea, între funcţionari şi aleşi, care se pretindeau interpreţi ai opiniei publice. De aici rezultă şi constantele în conflictul dintre ei: criticile contra slăbiciunii guvernului în politica externă; contra birocraţiei costisitoare, numeroase, protejată sub masca examenelor; contra intervenţiilor în procesul electoral. Foarte repede, totuşi, transformările au dus la compromis.

a) *Genro* (Kuroda, Ito din 1889, Yamagata în 1891, Matsukata în 1898, Inoue în 1904, Oyama, Saionji, Katsura în 1911) erau toţi, cu excepţia lui Saionji, lideri din Choshu şi Satsuma. Ei participau la guvernare (mai puţin Saionji şi Katsura) din 1873. Lor le revenea ultimul cuvânt în alegerea primului ministru şi în stabilirea politicii generale. Dar demnitatea lor nu avea nimic oficial, iar influenţa lor era individuală, nu statutară: ea depindea de clientela pe care o aveau, de funcţiile lor. Ei înşişi erau separaţi de dezacorduri. Apărau unitatea statului, prin talentul lor de a grupa sursele de autoritate fără a le separa, prin solidaritatea lor pusă la încercare de divergenţe.

Or, o tendinţă de fărâmiţare a început să se afirme în facţiunile din Satsuma şi Choshu. Matsukata (1891–1892) şi miniştrii săi militari, proveniţi chiar din *han*, au intrat în conflict. Apoi, între Ito şi Yamagata, ambii din Choshu, a apărut un dezacord: primul era favorabil, iar cel de-al doilea ostil unei participări a partidelor. Facţiunea din Satsuma s-a repliat după moartea lui Kuroda (1900) în jurul miniştrilor militari, în rândul cărora şi-a găsit noul lider în persoana amiralului Yamamoto Gombei. Dezagregarea apare pretutindeni: în independenţa „lorzilor", în nerăbdarea liderilor subordonaţi oligarhilor (precum Katsura însuşi), în autonomia noilor funcţionari din rândul cărora se afirmă Kato Komei, Wakatsuki, Hamaguchi, primii miniştri din Taisho şi Showa. Prin compoziţia sa, grupul de *genro*

ilustra permanenţa clasei *hanbatsu*: lucrul acesta nu a fost decât o frână în procesul dispariţiei lor.

b) Conflictul dintre guvern şi Dietă ar fi putut fi fără rezolvare. Creşterea cheltuielilor făcea inoperantă reconducţia bugetelor şi dezbina camera inferioară, iar intervenţia în procesul electoral nu se dovedea eficace. În 1892, corupţia şi violenţa nu au împiedicat revenirea unei majorităţi ostile. Aceasta era înclinată spre conciliere, iar divergenţele în cadrul său au fost rare. Yamagata nu se putea servi de ea. Două cabinete (Ito în 1896, Okuma în 1898) şi-au datorat căderea exclusiv rivalităţii dintre cele două partide parlamentare. O explicaţie centrată pe conflictul dintre Dietă şi guvern este înşelătoare. Ito a încercat să instituţionalizeze compromisul, formând un „partid naţional" majoritar, care să îl susţină pe primul ministru. El i-a raliat pe liderii Partidului liberal şi a fondat, în 1900, *Rikken. Seiyukai* (asociaţia prietenilor guvernului constituţional).

c) Primele alegeri au produs un sistem cu multe partide. Doar *Jiyuto** s-a implantat însă în întreaga ţară. Începând din 1898, două partide s-au impus, cele ale lui Itagaki şi Okuma, aflate mai mult sau mai puţin în echilibru. Existau diferenţe între ele. *Jiyuto* era mai rural. Pretutindeni, însă, succesul depindea de notabili, a căror adeziune era aleatorie. Decizia lor era determinată de perspectiva de a obţine avantaje, printr-o alianţă cu administraţia. Căutarea eficacităţii în alegeri, şi nu fervoarea opoziţei, explică succesul marilor partide. Este adevărat că dorinţa de a avea o reprezentare politică distinctă de birocraţie era profundă în electorat: guvernul nu reuşeşte niciodată să aibă succes prin presiuni indirecte. Crearea *Seiyukai***

* Partidul agrarian, partizan al unei politici de forţă în interior şi al unei reduceri a importurilor. (N.tr.)

** De orientare mai liberală. (N.tr.)

a instituit pentru o perioadă de 12 ani (1902–1914) un sistem cu un partid dominant; nu pentru că viza obiective naţionale, ci pentru că se asocia cu administraţia.

Din 1902 până în 1912, politica internă este imobilă. Faptul se datorează armonizării în urma transformărilor anterioare. Katsura şi Saionji îşi împart puterea în mod amiabil, fără a mai fi nevoie de intervenţia marilor *genro*. Ei tratează numai cu *Seiyukai*. Partidul îl alege pe Saionji preşedinte în 1903, dar Hara Kei, adevăratul lider, preferă calea compromisului cu Katsura. Principiul guvernării de partid a fost pus în surdină, chiar dacă Saionji era prim ministru: modestie care permite *Seiyukai* să pătrundă în administraţie. De două ori ministru de Interne, Hara Kei şi-a făcut o clientelă în poliţie şi în prefecturi. *Seiyukai* s-a impus în faţa *genro* şi a „lorzilor" prin majoritatea sa parlamentară; iar în faţa electoratului prin utilizarea fondurilor publice în profitul intereselor locale (căi ferate secundare, şcoli, lucrări masive). Această „politică pozitivă" îi aducea subsidii.

Imobilitatea era favorizată printr-un acord asupra politicii generale: imperialism prudent, naţionalizarea căilor ferate în 1906, armament, expansiune economică finanţată de tezaur. Dar, tentacular, *Seiyukai* urmărea să absoarbă statul. Acţiunile sale dizolvau clientelele lui Yamagata şi Katsura. Când a survenit recesiunea din 1907, care a obligat la reducerea cheltuielilor, a căror creştere a fost determinată atât de „politica pozitivă", cât şi de militari, concurenţa între serviciile publice s-a rezolvat prin compromis. În 1912, Saionji şi *Seiyukai* au susţinut marina, opunându-se armatei, al cărei ministru, Uehara, provenit din Satsuma, şi-a prezentat demisia direct împăratului. În faţa refuzului Statului major de a propune un succesor, Saionji a fost obligat să se retragă. Or, Katsura nu s-a angajat în rezolvarea crizei. Din 1911, el dorea să îşi

fondeze propriul partid pe ruinele celui al lui Okuma, respingând atât principiile transcendenţei promovate de Yamagata, cât şi dominaţia *Seiyukai*. Aşadar, el a privit cu satisfacţie agravarea conflictului. „Criza Taisho" care a urmat a fost pregătită de ralierea celui mai important moştenitor al oligarhilor la sistemul partidelor.

Aşadar, din 1890 până în 1912, Japonia a cunoscut o lentă alunecare către parlamentarism într-un sistem reprezentativ, cenzitar şi liberal. Evoluţie explicabilă prin constantele psihologiei politice:

1. Accesul la putere scapă unei reguli formale. Împăratul desemnează primul ministru, dar el însuşi nu este responsabil. Partidele se revendică de la majoritatea electorilor, dar *Seiyukai* arată că aceasta era fabricată. Alegerile ratifică puterea. De aici şi ineluctabila intervenţie a *genro*, a „lorzilor", a Consiliului privat, a statelor majore, cu toate compromisurile necesare.

2. Există o întrepătrundere între partide şi birocraţie. Dar administraţia nu rămâne mai puţin opusă Parlamentului. Ulterior, ambele vor susţine „transcendentalismul" în succesivele sale revigorări. Nerecunoaşterea unui rol propriu al politicului în societate, indiferenţa faţă de ideologii justifică facţiunile birocratice, în pretenţiile lor de a fi adevăratele interprete ale voinţei naţiunii. Văzând într-un partid o simplă modalitate de administraţie, alegătorii îi cer doar să deturneze în profitul lor serviciile statului care ar trebui să servească interesul general. Cum nu alătură acestor cereri nici clientele, nici o viziune teoretică, nici un ideal de reformă socială, un partid nu poate fi în timpul guvernării decât gestionarul util, dar îndoielnic al statului, o dublură a birocraţiei permanente.

3. Fără a avea vreodată acces deplin la putere, fără a avea completa responsabilitate a destinului statului, par-

tidele au trecut totuşi din ce în ce mai mult în primul plan. Cum se explică acest succes? Partidele preiau reţelele de *genro*, ele însele moştenire a sistemului *hanbatsu,* ca forţe de largă regrupare, sintetizatoare, într-un moment în care înmulţirea grupurilor de presiune face dificilă manipularea lor. Dar partidele nu moştenesc şi autoritatea oligarhilor. Tendinţa grupurilor de-a se închide nu permitea decât o acceptare tactică a supunerii. De aici rezultă, chiar la bază, respingerea unei adeziuni ideologice, incompatibilă cu această independenţă, care este însă mai puţin ameninţată prin identificarea statului cu suveranul şi cu naţionalismul.

Capitolul III

REFLECTAREA ŞI REFUZUL OCCIDENTULUI (1870–1930)

Înţelegând doar o istorie lineară, occidentalii vedeau în societatea Meiji sau Taisho un amestec de tradiţii persistente şi de imitaţii ale societăţilor străine, stângace, dar prefigurând viitorul: o lume heteroclită care face ca identitatea japoneză să fie pusă la îndoială. Erau posibile două tipuri de judecăţi: unii estimau că Japonia nu va ajunge niciodată din urmă nivelul ţărilor industrializate[1], alţii credeau că dezvoltarea tehnică va produce schimbări în psihologia colectivă, observate şi în alte părţi[2]. Astăzi, am putea spune că tocmai menţinerii structurilor tradiţionale i se datorează succesul Japoniei.

Această tradiţie, la sfârşitul epocii Edo, găsea o expresie coerentă în confucianismul lui Chu Hsi (1130–1200), din care *bakuhu* făcuse o adevărată ortodoxie. Adaptare mai orientată spre practică decât originalul chinezesc, acesta era foarte răspândit printre războinicii-administratori, în elita comercianţilor şi în cea rurală. Acest raţionalism naturalist, care punea în acord natura, ordinea socială şi morala personală, a pregătit calea pozitivismului. Alăturarea elementelor de fizică şi de medicină aduse de olandezi a început să elibereze de orice implicaţie metafizică un câmp de studii specific ştiinţelor exacte. Acest confucianism, care suscita o comparaţie cu China,

[1] H. Dumolard (1905), citat în G.C. Allen, *A short economic history of modern Japan*, p. 96.

[2] Verblen (1915), citat în H. Brochier, *Le miracle économique japonais*, p. 69.

integra de asemenea şi aspecte ale şintoismului* şi punea accentul pe una dintre obligaţiile umane: devoţiunea faţă de *Tenno*, deci sentimentul naţional. El a modificat etica *bushi*, insistând asupra îndatoririlor faţă de societate în ansamblul său. Din punct de vedere politic, concepţiile, imprecise, puteau să acomodeze sisteme diverse. Ele se menţineau involuntar, pe măsură ce modernizarea se organiza în jurul noilor cuvinte de ordine, „civilizaţie şi lumină" (*bunmei.kaika*), deci în jurul unei voinţe de occidentalizare. Adaptându-se consecinţelor, tradiţia s-a dovedit creatoare.

I. În sentimentul naţional

Politica de modernizare a dat naştere unei gândiri directoare. Comparându-şi ţara cu marile puteri, partizanii acesteia reflectau asupra şanselor sale de succes. Marile state erau puternice datorită coerenţei lor culturale. Noul sistem de educaţie, care atingea întreaga societate, trebuia să evite rupturile ce riscau să apară în modul de gândire. Prin urmare, japonezii au început să se preocupe de imaginea lor şi de unitatea lor morală. Dar ei au introdus o viziune iraţională, exaltând specificul lor naţional. Această evoluţie mai puţin concertată decât schimbările politice s-a conturat la periferia marilor probleme instituţionale şi a circumstanţelor internaţionale.

---

* Religia tradiţională japoneză, bazată pe credinţa în *kami*, divinităţi tutelare ale tuturor lucrurilor. Deşi în Japonia există şi alte religii, budismul şi, începând din epoca modernă, creştinismul, dinastia imperială a rămas şintoistă. Şintoismul imperial este una dintre cele patru forme fundamentale ale acestei religii şi este cunoscut sub denumirea de *koshitsu*. De altfel, conform ideologiei oficiale, împăraţii înşişi sunt consideraţi urmaşii zeiţei şintoiste a soarelui, Amatarasu, care este cel mai important *kami* din panteon. (N.tr.)

1. „Civilizaţie şi lumină" nu s-au impus decât o dată cu întoarcerea lui Iwakura. Înainte de acest moment, împrumuturile din Occident se limitaseră la tehnici, văzute ca extinderi ale „studiilor olandeze". Legată din punct de vedere politic de Restauraţia imperială, autonomia şintoismului a fost restabilită, iar un oficiu al riturilor (*jingikan*) a fost instituit (1868–1871) peste *dajokan*. În schimb, sectele budiste au fost expulzate din pământurile sanctuarelor pe care le controlau datorită *ryobushinto*. Ortodoxia confucianistă a fost abandonată ca fiind insuficientă. Interdicţia asupra creştinismului s-a menţinut până în 1873. Atunci când a devenit evident că tehnica solicita un fundament intelectual, occidentalizarea s-a extins. Fenomenul a afectat comportamentele urbane (veşminte, portul bărbii, consumul de carne): imitarea pasivă şi excesivă, instrument de propagandă pe lângă diplomaţii pe care guvernul îi invita (1883–1887) la serile dansante din *rokumeikan*, pavilion construit anume pentru aceste recepţii; imitaţie inutilă, dacă vedem cât de dificilă era revizuirea tratatelor inegale. A urmat o reacţie care a limitat modificarea stilului de viaţă la necesităţile industrializării. Mai puţin expuse modei, ideile au întâmpinat mai multă rezistenţă şi au rămas fragmentare. Ele oferă o cunoaştere indirectă a mediilor culturale europene, bazată pe opere, precum codurile de legi, mai mult decât pe principii, traduse la întâmplare, fără a ţine cont de dimensiunea istorică (Stuart Mill este cunoscut înaintea lui Rousseau). În realitate, aceste lacune au făcut ca occidentalizarea să fie privită cu optimism. Ideile străine au putut părea omogene. Opinia aceasta era implicită în conferinţele şi publicaţiile *Meirokusha* („societatea celui de-al şaselea an Meiji", 1873–1875) care grupa în jurul lui Mori Arinori (diplomat din Satsuma, ministru al Educaţiei între 1885–1889) exploratori eminenţi ai Occidentului intelectual: Fukuzawa Yzkichi, Nishi Amane, Nishimura Shigeki, apropiaţi de putere, uneori înalţi funcţionari, dar, cu excepţia lui Mori, străini de facţiunile dominante. Naţionalismul lor era explicat prin argumente raţionaliste. Fukuzawa, vorbind despre *kokutai*, îi sublinia caracterul de naţiune independentă, fără specificitate magică, eminamente perfectibilă în

ritmul istoriei mondiale şi în armonie cu progresul drepturilor individuale. Dacă Occidentul liberal era superior prin civilizaţia sa, Japonia putea să i se integreze.

După 1880, schimbarea a fost importantă. Aceasta venea pe de o parte dintr-o mai bună cunoaştere a Occidentului. Darwinismul social al lui Spencer s-a impus, în paralel cu imaginea unei Europe imperfecte, aflată într-un război permanent. Rezultă de aici, chiar pentru Fukuzawa, o separare între natură — amorală —, istorie — creatoare de instituţii, precum monarhia, care nu se reduc la legile naturii — şi civilizaţie, ideal îndepărtat, care nu a fost atins nicăieri. Valoarea acestui model străin fiind contestată, a părut că preluarea sa trebuie să fie selectivă şi creatoare. Progresul Japoniei, chiar dacă era inserat în cel al civilizaţiei în general, putea fi totuşi judecat ca o cale originală, deci ca o reabilitarea a particularităţilor trecutului său. O altă influenţă a jucat-o schimbarea de generaţie. Tineretul cultivat, până către sfârşitul secolului, era încă aproape de puterea care îi garanta situaţia. Pentru acesta, modernizarea se identifica cu succesul personal. Dar, fără să fi primit o educaţie confucianistă directă, noua generaţie îşi punea întrebări asupra mutaţiei de valori conţinute de occidentalizare şi, mai mult decât oligarhii, a fost sensibilă la falia culturală care se crea între mediile familiale şi şcolaritate. A apărut, de aici, fie dorinţa de a elimina radical trecutul japonez (idee susţinută de revista *kokumin.no.tomo* în 1887), fie aceea de a preciza ceea ce constituie în mod inalienabil Japonia ca atare (punctul de vedere al revistei *Nihonjin*, 1888).

2. Începând din 1887–1888, relaţiile diplomatice cristalizează elementele acestei reacţii culturale. În timpul crizei deschiderii Japoniei (1854–1864), mişcarea pentru „respingerea barbarilor" nu cuprindea decât *bushi*. Populară a fost, dimpotrivă, opoziţia contra politicii lui Inoue şi Okuma. Mijloacele de comunicaţie şi învăţământul au contribuit, la fel ca şi intelectualii, al căror număr crescuse, la însuşi progresul occidentalizării. Recunoscând inferioritatea Japoniei, mişcarea „civilizaţie şi lumină" acorda marilor puteri o misiune progresistă şi scuza temporar

tratatele inegale. Cincisprezece ani mai târziu, unei generaţii care considera că realizase multe, refuzul de a acorda Japoniei un statut de egalitate i-a părut intolerabil. Chiar şi occidentalizată, aceasta rămânea de un imperialism ireductibil la o simplă diferenţă culturală. Cuvintele de ordine prioritare începând din 1870 — bogăţie, forţă militară, unitate naţională (*fukoku.kyohei.kokumintoitsu*) — sunt reînviate cu o exigenţă nouă, aceea a unei completări spirituale, pe care *bunmei.kaika* o mascase temporar. Independenţa presupunea ca unitatea să se facă în jurul unei tradiţii voluntare, a unui neo-tradiţionalism. Dar cum putea fi acesta realizat? Situaţia internaţională a Japoniei nu îi lăsa decât trei soluţii: „asiatismul", integrarea în Occident şi, în fine, izolarea care implica o superioritate totală în Extremul Orient. Doar conservatorii, precum Motoda, anumiţi opozanţi, precum Oi Kentaro, partizani ai unei solidarităţi cu Coreea şi China pentru a realiza o modernizare anti-occidentală, au susţinut prima soluţie. Logica evenimentelor o respingea deja: independenţa presupunea alianţa cu Occidentul, intervenţia militară în Coreea şi China. Cuceririle continentale, realizate pe spezele statelor asiatice slăbite, au dovedit că afirmarea Japoniei cerea ca aceasta să se distanţeze politic de Asia (*datsu.A*), conform doctrinei lui Fukuzawa (*datsu.A.ron*, 1885). Dar, în acelaşi timp, tensiunile din relaţiile cu Occidentul (restituirea peninsulei Liao-Toung, 1896; războiul ruso-japonez) au generat dorinţa unei întoarceri la tradiţie. Aceasta se putea realiza numai într-un nucleu cultural pur japonez, oricât de dificil ar fi fost de izolat influenţele chineze. A apărut astfel o discontinuitate între angajamentul ţării pe plan internaţional şi evoluţia conştiinţei naţionale către un anumit izolaţionism. Victoriile au fost interpretate ca produs simultan al unei occidentalizări reuşite şi al conservării virtuţilor specifice.

3. Abia după 1881, când se impune tuturor necesitatea unei Constituţii, instituţia imperială, care rămâne necontestată (ideea suveranităţii poporului nu era afirmată decât parţial, de către opoziţia liberală), a fost integrată în proiectele lui Ito, intim aso-

ciată mitologiei (descendenţa imperială era prezentată ca fiind neîntreruptă de la zeiţa soarelui Amaterasu). Cu privire la organizarea instituţiilor existau opinii numeroase. Aceeaşi diversitate se regăsea între modelele străine consultate (german şi englez). Discuţiile au făcut să apară o distincţie între conceptele de *kokutai* şi *setai* (structură naţională şi structură politică), care puteau deschide calea spre o punere în cauză a Constituţiei. Era deci vorba de incorporarea legii în tradiţie pentru ca să devină inatacabilă. Limitând *kokutai* la aspectul său cel mai iraţional, cantonându-l în preambulul Constituţiei, redactorii acesteia au evitat ca rezultatul să fie o ortodoxie imanentă a corpusului textului, lăsând în grija evoluţiei istorice lămurirea ambiguităţilor. În realitate, o interpretare raţionalistă a prevalat în universităţile de stat. La Tokyo, Minobe Tatsukichi trata statul ca pe o persoană juridică, iar pe *Tenno* ca pe un organ executiv.

4. Educaţia, fiind esenţială unităţii naţionale, a fost mai repede impregnată de neo-tradiţionalism. Pe acest teren se întâlneau către 1885 partizanii unei morale de stat confucianiste (Motoda, lector al împăratului Meiji) şi politicienii, hotărâţi să întărească coerenţa ţării (Mori Arinori, ministrul Educaţiei, şi, în afara guvernului, redactorii de la *Nihonjin*). Începând din 1872, instituţiile de învăţământ s-au dezvoltat rupându-se de infrastructura precedentă (şcolile organizate de *han*, *terakoya*), într-o mare libertate: şintoismul şi confucianismul au fost eliminate, din 1871, din universităţile private autorizate (Fukuzawa a creat Keio, Okuma Waseda, Nishima — un creştin — Doshisha, la Kyoto), iar studiilor li s-a dat o finalitate individualistă în 1872. Reacţia culturală s-a exprimat în *Discurs asupra Educaţiei* (30 octombrie 1890), prezentat ca un text „imperial" (precedentele fiind decrete guvernamentale). Îi erau asociate morala familială tradiţională (pietate filială, armonie) aplicabilă întregii societăţi, devotamentul faţă de tronul imperial (conceptul de loialitate)* şi

* Pietatea filială şi loialitatea sunt două dintre cele cinci relaţii sociale fundamentale în doctrina confucianistă. Respectarea acestora ducea la atingerea deplinei armonii sociale. (N.tr.)

ideea de continuitate dinastică. Influenţa confucianismului era predominantă. Miturile şintoiste nu sunt citate. Continuitatea imperială este tratată ca un vehicul prin care se transmit de la o generaţie la alta adevărurile morale înrădăcinate în natură (pământ şi cer). Imperiul japonez era original prin această eternitate morală, nu prin acele valori morale care aveau semnificaţie universală. Textul era deci ostil individualismului şi eminamente naţionalist, dar nu rupt de raţionalism. Citit în şcoala primară, în conformitate cu un ceremonial potrivit, a servit drept cult imperial. Istoria Japoniei a fost însă predată pornind de la originile sale mitice.

Către sfârşitul erei Meiji, sentimentul naţional era exprimat de instituţia imperială sub tripla sa semnificaţie: istorică, morală şi mitologică. Elementele fuseseră împrumutate din tradiţie, dar sistematizate, explicate, puse în opoziţie cu culturile străine (şi cu orice formă de universalism) şi fuseseră difuzate printr-un învăţământ de masă. Această ortodoxie este numită „sistemul *Tenno*" (*tenno.sei*), expresie care insistă asupra semnificaţiei sale politice. Un număr de istorici au ajuns la concluzia că a fost realizat de către cadrele puterii pentru a controla poporul şi că sistemul era prin natura sa totalitar şi imperialist. Comparat cu doctrinele fascismelor europene, era însă solid fondat pe morala populară (*Tenno* era identificat cu capul familiei, ceea ce permitea asimilarea conceptului de stat familial). Intelectualii au admis noţiunea cheie de eternitate dinastică, fie pentru că explicaţia mitologică era prea anacronică pentru a paraliza gândirea ştiinţifică, fie pentru că vedeau aici expresia unei unităţi între natură şi istorie de care se simţeau ataşaţi*. În ciuda unor dogme, *ten-*

* Evidenţele susţin această preferinţă filozofică. Japonia intră în istorie o dată cu naţiunea actuală, fără discontinuitatea ce separă, de pildă, Galia de Franţa. (N.tr.)

no.sei nu avea coerenţa unei ideologii. Începând din epoca Taisho, victoriile japoneze au întărit elementul şintoist, iar prin asociere (care putea raţionaliza conceptul de stat familial) originile dinastiei au devenit cele ale unei naţiuni promise unui destin privilegiat. Simultan, însă, succesul partidelor politice a favorizat (inclusiv în ochii birocraţiei) interpretarea legalistă a lui Minobe. *Tenno.sei* nu a fost exclusivist decât faţă de teoriile internaţionale intransigente, creştinismul şi marxismul.

Orice judecată legată de *tenno.sei* trebuie să pornească de la faptul că era deja consolidat înainte de epocile Taisho şi Showa, în care Japonia a oscilat între liberalismul parlamentar şi totalitarism. Dacă i-a servit acestuia din urmă (oficial în 1937), nu l-a pregătit, totuşi, decât indirect, pe de o parte prin justificarea oricărui comportament imperial (fiind el însuşi o morală generală în privinţa raţiunii de stat), pe de altă parte asimilând statul unei structuri care putea fi însuşită de orice facţiune a puterii care permitea minorităţilor să se constituie în opoziţii patriotice.

II. În structurile de autoritate

1. Situaţia pe care o avea „Tenno" (împăratul), în centrul naţionalismului, în fruntea sistemului politic, era originală, chiar şi în raport cu antichitatea. Simbol al Japoniei, sursă de legitimitate, *Tenno* nu trebuiseră niciodată să aleagă pe cei care vorbesc în numele lor. În ceea ce-i privea, obligaţiile de putere erau acelea de-a acorda protecţie, nu ascultare. Dintr-o astfel de perspectivă, legitimitatea venea de la sine. Din partea suveranului, acesta era un act „pasiv". Conflictele erau mascate prin educaţie, izolarea de la Curte, ceremonial. Către 1870, dispariţia Curţii

l-a proiectat pe suveran într-un vid care a favorizat creşterea rolului său personal. În locul unei legitimări globale, oligarhii au avut nevoie de confirmări succesive. Refuzul pe care Iwakura, şef ad-interim al Dajokan, i l-a opus lui Saigo în chestiunea Coreei (octombrie 1873), a fost acompaniat de un raport către suveran, ceea ce i-a conferit aparenţa unei decizii imperiale. Dar oligarhii nu au dedus de aici că *Tenno* ar avea posibilitatea opţiunii între mai multe soluţii. Ei se opuneau şambelanilor (aşa cum a făcut Motoda Eifu în 1878) şi consilierului juridic Roesler, care doreau să îl facă pe suveran să participe la decizie. De la împăratul Meiji, precum şi de la succesorii săi, se aştepta o tăcere aprobatoare. Tradiţia a fost cea care, mai mult decât Constituţia, a limitat puterea imperială după 1890. De ce acest refuz contradictoriu: prezentarea lui *Tenno* ca un simbol pur sau asigurarea mijloacelor care să-i permită să-şi exercite drepturile legale?

Raţiunea tactică a acestei preocupări este evidentă. Până la începutul epocii Taisho, oligarhii au utilizat „edictele imperiale" pentru a-şi învinge adversarii. Chiar şi mai evidentă a fost dorinţa de a păstra prestigiul împăratului, evitând ca acesta să ia decizii. În ciuda dificultăţilor guvernării, începând din era Showa, anturajul imperial a preferat să renunţe la sprijinul oferit de „edicte" mai degrabă decât să le vadă lovindu-se de o opoziţie deschisă. Dându-i lui *Tenno* drepturi constituţionale a căror exercitare îi era însă interzisă cu scopul de a-i păstra transcendenţa, era evitată confiscarea acestor drepturi de către o autoritate reală: situaţia aceasta devine o frână atât în calea unei evoluţii spre democraţia parlamentară, cât şi spre dictatură. Puterea fictivă a suveranului va favoriza menţinerea Constituţiei, nu evoluţia acesteia, liberală sau autoritară, care în schimb influenţează conducerea şi grupurile politice.

2. Elita s-a transformat de la era Meiji la Taisho. Elita conducătoare care preluase puterea în 1870 începuse să pară cu atât mai puţin revoluţionară cu cât invoca meritul individual (util corpului social) pe care societatea din Edo, în pofida dreptului conferit de naştere, nu îl criticase niciodată, ereditatea funcţiilor (cu excepţia celor de *shogun* şi *daimyo*) nefiind admisă decât cu rezerve. S-a produs astfel un fel de întoarcere la puritatea tradiţională.

Rezultă de aici o rară coerenţă (pentru o perioadă de mutaţii rapide) între diversele categorii ale elitei, cele care, fiind deţinătoare ale unor cunoştinţe de origine străină, conduceau procesul modernizării, precum şi cele care, aflate la vârful ierarhiei (*kuge, daimyo*) sau la baza acesteia (notabilii din mediul rural), erau cele mai capabile să extragă din realitatea socială spiritul dinamic al tradiţiei. Această coerenţă lărgită la nivelul întregii naţiuni, precum şi identificarea meritelor şi cunoştinţelor şcolare, ca urmare a organizării unei adevărate educaţii de masă, permit să se detaşeze o elită virtuală.

Totuşi, noţiunea de merit era ambiguă. Către 1880, ea era sinonimă cu vitejia. Succesul naţiunii era suma succeselor individuale dinamice. Lincoln, Franklin, Hideyoshi, figuri de *self made men** , au devenit populari. În mod excepţional, carierele oligarhilor implicau acceptarea aspectului individualist al talentului. Dar valorizarea acestuia se sprijinea — fapt mai puţin evident — pe polivalenţa culturală, deci pe amploarea viziunii moştenite din educaţia *bushi*. Or, progresiv, meritul a devenit, mai mult decât în alte societăţi industriale, măsurat prin diplome universitare, care la rândul lor debuşează într-un sistem de recrutare prin concurs. Tradiţia confucianistă conducea în

* *Self made man* (în engl. în original) – om auto-realizat, care îşi datorează succesul propriilor eforturi. (N.tr.)

acest sens (identificarea puterii cu cunoaşterea), dar concurenţa şcolară, exigenţele industrializării au introdus o specializare pe care tradiţia nu o cunoştea. Această evoluţie nu avea nimic particular. Dar în Japonia pătrunderea în grupurile aflate pe cale de-a se întări (companii, administraţie, armată) se însoţea de o modificare a sensului meritului, înţeles de atunci înainte în funcţie de o tradiţie care de astă dată este specific naţională, ca sentiment de ataşament. Specializarea şi fidelitatea înlocuiesc aşadar polivalenţa şi individualismul (cel puţin moderate) în selectarea conducătorilor la toate nivelele. Rolul vârstei, complement ignorat la începutul erei Meiji, va recupera preponderenţa totală. Autoritatea conducătorilor a slăbit. Din ce în ce mai mult ei se limitează la simplul rol de conciliatori. În ansamblul societăţii, fărâmiţarea elitei a accentuat clivajul vertical, care decurgea din psihologia grupurilor.

O comparaţie permite cântărirea consecinţelor schimbărilor intervenite: de la începutul erei Meiji la sfârşitul erei Taisho, forţele militare au fost conduse de către şefi care au făcut de asemenea carieră ca oameni de stat, care neutralizează în mare măsură independenţa recunoscută funcţiilor militare; la începutul erei Showa, dimpotrivă, atunci când instabilitatea internaţională domina din nou politica, purtătorii de cuvânt ai armatei erau generali cu vederi exclusiv strategice, ceea ce a grăbit intrarea Japoniei în războiul Pacificului. Militarismul absent în Japonia erei Meiji a fost consecinţa specializării.

Acea fracţiune a elitei care rămăsese în afara fenomenului de rigidizare a societăţii a fost incapabilă să lupte contra rutinei crescânde, apărând mai puţin principiul individualismului, cât mai degrabă o formă pesimistă şi fatalistă de protejare a vieţii private, care aduce în literatură naturalismul apărut după războiul ruso-japonez.

3. Continuitatea şi schimbarea marchează de asemenea grupurile. La fel ca şi în trecut, dar cu o complexitate mai mare, rezultată din diferenţierile sociale, Japonia a rămas un conglomerat de „comunităţi" (*kyodotai*) familiale, săteşti, profesionale, precum şi de „facţiuni" (*batsu*) regionale (*hanbatsu*), militare (*gunbatsu*), universitare (*gakubatsu*) şi, de asemenea, datorită sistemului de recrutare a cadrelor, birocratice. Toate aceste organizaţii, instituţionalizate sau nu (precum facţiunile), aveau tendinţa de a cere de la membrii lor o participare ce depăşea obligaţiile postului pe care îl ocupau. Dar este sigur, de asemenea, că aceşti termeni (în special cel de *batsu*) aveau un caracter polemic şi că realitatea numită în felul acesta era mult mai variată. „Clanurile" oligarhice din Satsuma şi Choshu — pentru a nu oferi decât un exemplu — conţineau probabil încă de la începutul erei Meiji dimensiuni, structuri, implementări în stat contrastante, care au avut influenţa lor asupra acţiunilor pe care le-au întreprins. Astfel, construirea unei tipologii a grupurilor, descrierea evoluţiei lor, tendinţa lor internă egalitară sau ierarhică, interpretarea acestor modele în cadrul mediului tehnic, economic, politic, echivalează cu adevărata înţelegere a temeliilor istoriei Japoniei contemporane.

Ne vom limita la sublinierea a două caracteristici opuse: întărirea grupurilor instituţionalizate şi instabilitatea crescândă a facţiunilor (în acord cu fărâmiţarea conducerii).

a) Statul intervine pentru a menţine caracterul constrângător al „casei" familiale (codul civil din 1898), deşi, datorită urbanizării, puterile recunoscute şefului acesteia sunt din ce în ce mai mult limitate la grupul conjugal.

b) Regăsim aceeaşi convergenţă între cadrul legal şi tradiţie în comunitatea sătească (*buraku*); aceasta prin solidarităţile

sale budiste şi şintoiste, prin gestiunea colectivă a apei, prin adunare, păstrează o autonomie acceptată de către stat, datorită potenţialului presiunii colective, chiar dacă o unitate mai largă, satul (*mura*), a devenit eşalonul inferior al administraţiei.

c) În serviciile civile ale statului, coeziunea personalului a fost întărită de practica legalizată a responsabilităţii colective, fondată pe două principii: trecerea iniţiativei către un funcţionar subaltern pentru fiecare măsură ce trebuie luată şi circulaţia, de jos în sus în cadrul ierarhiei şi succesiv în fiecare secţiune, a unui formular (*ringisho*) ataşat măsurii propuse, pe care funcţionarii interesaţi îşi dădeau aprobarea. Decizia ministrului nu însemna decât personalizarea consensului.

d) Facţiunile se constituie pretutindeni, dar concursurile şi reglementarea avansărilor asigurau, pe de o parte, o independenţă funcţionarilor, iar pe de altă parte slăbeau influenţa liderilor de îndată ce aceştia nu mai aparţineau serviciului activ. Facţiunile de la începutul erei Meiji, fondate pe solidarităţi anterioare carierelor membrilor lor, nu au mai putut fi imitate. *Genro* însuşi au fost obligaţi, la sfârşitul vieţii, pentru a-şi conserva autoritatea, să reconstituie clientele în interiorul corpurilor guvernamentale (Camera „lorzilor", statele-majore) asupra cărora nu mai aveau controlul. Continuitatea facţiunilor a fost mai mult aparentă decât reală. Exemplul armatei este ilustrativ în această privinţă. Rivalitatea dintre „clanurile" din Choshu (majoritar) şi Satsuma, mult timp mascată de amiciţia dintre Yamagata şi Oyama Iwao (din Satsuma), a luat sfârşit în epoca Taisho, o dată cu înfruntarea dintre Tanaka (Choshu) şi mareşalul Uehara (Satsuma). Protejaţii lor, Ugaki pe de o parte, Muto şi, mai ales, Araki de partea cealaltă, au fost (uneori prin relaţii complexe), între 1925 şi 1936, la originea aşa-numitelor facţiuni de „control" (asupra statului) — cea mai mare parte dintre şefii militari ai războiului Pacificului, Sugiyama, Umezu, Tojo —, şi a „căii imperiale". Dar rivalitatea celor două grupuri (ele însele având o coerenţă şi o extindere variabile), violentă în privinţa accesului la trei mari posturi de comandă, cea de ministru, de şef de stat major, de inspector al educaţiei, se manifesta referitor la subiec-

tele de actualitate; primul, era orientat către Germania, favorabil unei mecanizări a unităţilor şi unei planificări economice (gândire codificată de către generalul Nagata Tetsuzan); celălalt era încrezător în virtuţile eroice tradiţionale, în educaţia morală, în infanterie. În ambele cazuri, uzura conducerii a fost rapidă: Tanaka în 1929, apoi Ugaki în 1937, intraţi în politică, s-au lovit de vechii lor protejaţi.

III. În întreprinderi

Tradiţia era sensibilă la trei niveluri: integrarea antreprenorilor în valorile societăţii globale, cea a personalului companiilor şi cea a filialelor în *zaibatsu.*

Oamenii de afaceri din Meiji au legitimat liberalismul economic, nu îmbogăţirea individuală. Şeful de antrepriză îndeplinea, din punctul lor de vedere, o funcţie socială. Fukuzawa Yukichi considera că o dată ce un întreprinzător făcea avere, el va acţiona cu mai multă independenţă în favoarea binelui public. Shibusawa (1840–1931) nu admitea averea decât ca pe rezultatul imprevizibil al pasiunii de a servi. Intrat la treizeci şi patru de ani în afaceri, el a devenit un exemplu de şef moral. Pentru a învinge prejudecăţile cu privire la comerţ, el a acreditat ideea conform căreia exista un contrast între negustorii din perioada Edo şi antreprenorii din Meiji: primii acţionau într-o lume închisă, dominată de dorinţa de câştig, ceilalţi într-o Japonie ce se confruntă cu Occidentul, eforturile fiind îndreptate spre asigurarea independenţei naţionale. Nimic, în viaţa oamenilor de afaceri, nu dezminţea această justificare. Cheltuielile ostentative au apărut doar o dată cu noii îmbogăţiţi, după 1918.

Integrarea antreprenorilor în societate, armonia dintre patroni şi muncitori în întreprinderi erau într-un raport

omolog. În realitate, numărul de măsuri adoptate de către direcţiunea uzinelor răspundea dificultăţilor de recrutare. În schimb, absorbţia angajaţilor educaţi în „casa" pe care o serveau era o tradiţie. În cazul companiilor Mitsui, Sumimoto, încă din epoca Edo exista o distincţie netă între proprietate şi direcţiune. „Constituţiile familiale" (*ka.ho*) din secolul al XVIII-lea încredinţau principala autoritate funcţionarilor superiori. Vechimea şi fidelitatea erau esenţiale, dar atunci când tehnica şi volumul afacerilor s-au schimbat, personalităţi strălucitoare au fost dintr-o dată ridicare în cele mai înalte posturi, doar birocratizarea fiind diferită în cazul întreprinderilor nou create, datorită autorităţii fondatorilor. Între angajaţi şi muncitori distanţa era imensă. Dar atunci când s-a pus problema socială, către 1897, patronatul a insistat, în numele tradiţiei, asupra unităţii personalului. Altfel justificat prin libertatea individuală, capitalismul a fost în Japonia reprezentat de colectivismul cvasifamilial al întreprinderii. Patronatul, forţat să facă concesiuni, a început o extindere progresivă a unui mare număr dintre privilegiile cadrelor superioare.

IV. Schimbarea şanselor (1906–1919)

Structura Japoniei la începutul erei Meiji explică succesul modernizării occidentalizatoare. Dar persistenţa, până spre 1941, a condiţiilor favorabile nu a fost mai puţin decisivă. Omogenitatea lumii marilor puteri, în exterior, a categoriei conducătoare, în interior — independente una de cealaltă prin origine, dar realizate simultan — au oferit Japoniei un mare număr de posibilităţi fără a impune opţiuni cruciale. Absenţa conflictelor dintre sisteme economice pe piaţa mondială i-a permis să organizeze un

comerţ extern multilateral conform unicului criteriu al eficacităţii. Varietatea combinaţiilor din plan diplomatic nu a generat decât parţial, în Extremul Orient, polarizarea pe care a produs-o în Europa secolului al XX-lea. Anii Meiji şi-au datorat remarcabila lor libertate intelectuală şi acomodării realizate între ideologii. De partea sa, elita, în ciuda violenţelor (asasinate, revolte, „războiul din sud-vest"), a reuşit să depăşească crizele (1873, 1875, 1881, 1887), graţie tradiţiilor autohtone, înainte de instituirea mecanismelor constituţionale regulatoare (în 1890); ea a putut să gereze colectiv diversele puteri (culturală, economică, politică) fără a exclude nici chiar opoziţia; de asemenea, şi-a putut rectifica orientările prin revizuirea repartiţiei autorităţii între facţiuni. Aici se găseşte baza sociologică a empirismului oamenilor din Meiji. Îl explică unitatea lor la nivelul formării sociale şi culturale, polivalenţa aptitudinilor lor, numărul lor restrâns într-o societate încă ţărănească, simplitatea problematicii lor orientate către independenţa naţională. Statul a reuşit să fie puternic şi liberal. Dacă integrarea reuşită a maselor în grupuri, în ritmul industrializării, a împiedicat apariţia luptelor de clasă, coerenţa internă a elitei, comunicarea sa cu lumea exterioară au fost, de asemenea, un succes.

Începând cu victoria contra Rusiei, şansele sale au cunoscut o mutaţie. Dacă promovarea Japoniei ca mare putere s-a accentuat, încă mai dificilă a devenit, după 1919, inserţia sa într-o lume mai compartimentată datorită Revoluţiei ruse, prăbuşirii monedei-aur, fascismelor, punerii în cauză a imperialismului. Or, elita japoneză era fragmentată, ca rezultat, la nivelul superior al societăţii, al integrării indivizilor în grupuri şi al industrializării asupra diviziunii funcţiilor. Cum se putea aşadar asigura coerenţa naţională şi comunicarea cu străinătatea?

Afirmarea unui regim al partidelor, răspuns sintetizator la tendinţele centrifuge ale elitei, a oferit soluţia pentru prima dificultate. Dar, în afara fiecăreia dintre opţiunile importante pe care această sinteză trebuie să le refacă, un partid în sine era supus criticii ce loveşte orice grup parţial şi din principiu acuzat de egoism în raport cu comunitatea naţională. Prin urmare, prin întărirea naţionalismului, printr-un asalt al fidelităţii faţă de *Tenno* şi de *kokutai*, concepte din ce în ce mai încărcate de iraţionalism, s-a realizat coeziunea tuturor celor care nu respingeau (comuniştii şi creştinii erau exceptaţi aici) această comunitate naţională. Mijloc comod de a evita izolarea diplomatică în contextul exaltării originalităţii unice a Japoniei, precum şi de a scuti o societate diversă, în pofida uniformităţii de structură a grupurilor şi a unei voinţe comune de expansiune în lume, de efortul de a face alegerile decisive impuse de această situaţie, evitând pentru moment prăbuşirea conducerii.

Capitolul IV

BOLILE PUTERII (1912–1945). DUBLUL EŞEC AL DEMOCRAŢIEI ŞI AL MILITARISMULUI

I. Japonia în lume

La moartea împăratului Meiji (sfârşitul anului 1912), Japonia, cea mai importantă putere din Extremul Orient, consolidată prin revoluţia chineză din 1911, nu se poate măsura cu puterile mondiale (Marea Britanie, Statele Unite, Germania) ale căror posesiuni asiatice o înconjurau. Marele Război a dus prestigiul său chiar şi mai sus. Declarând război Germaniei (23 august 1914), şi-a asigurat teritoriile acesteia din China (Kiaotcheou, privilegiile din Shantoung) şi din Pacific (insulele Mariane, Caroline, Marshall). Nu îi ajută apoi pe aliaţi decât prin vânzarea de materiale şi prin asigurarea escortei pentru convoaie. Beligerantă scutită de luptă, Japonia acumulează avantajele unei victorii rapide şi ale unui conflict de durată. Rezultă de aici o creştere economică „miraculoasă" între 1915 şi 1919: pentru a înlocui importurile de produse chimice şi metalurgice din Europa, au procurat aliaţilor produsele pe care ei le exportau înainte, ocupând locul lăsat liber de către aceştia pe pieţele Asiei. Balanţa de credite a devenit pozitivă. În 1919, la Conferinţa de Pace, Japonia este tratată ca o mare putere victorioasă. Autoritatea sa creşte în Extremul Orient, după prăbuşirea Germaniei şi a Rusiei (1917).

Din ianuarie 1915, Japonia prezentase guvernului chinez condus de Yuan Shikai „douăzeci şi una de cereri" pentru a obţine consolidarea drepturilor sale în sudul Manciuriei, precum şi drepturi feroviare şi miniere. Dar mai ales viza stabilirea unei cooperări care să îi confere poziţia de stat protector. Această pretenţie a fost abandonată, permiţând ca restul cererilor să fie acceptate în urma unui ultimatum (*mai*). Politica de forţă, deschisă de Kato Komei, ministru de Externe în cabinetul Okuma, care părea riscantă, a făcut loc unei atitudini mai conciliante sub guvernarea lui Terauchi: acesta smulge concesiuni din partea şefilor militari chinezi, în schimbul unui ajutor financiar care a contribuit la divizarea Chinei. Rusia (printr-o alianţă din 1916), Franţa, Italia, Marea Britanie, în ianuarie 1917, au recunoscut unele dintre avantajele obţinute; Statele Unite, într-o manieră vagă, a recunoscut numai „interesele speciale" ale Japoniei în China. Începând din 1917, Japonia a intervenit în nordul Manciuriei, pentru a apăra calea ferată din China de Est în condiţiile izbucnirii războiului civil în Rusia. În august 1918, ea a trimis trupe în Siberia în cadrul expediţiei decise de aliaţi. Contingentul său, cel mai numeros, a avansat mult către vest. Nordul insulei Sahalin a fost ocupat. Intervenţia s-a prelungit după retragerea aliaţilor (ianuarie 1920) şi a fost încercată crearea unor guverne separatiste. La Versailles, succesul Japoniei a fost relativ: folosindu-se de angajamentele aliaţilor săi europeni, şi-a impus cererile în faţa Statelor Unite, exploatând contradicţiile dintre principiile wilsoniene* şi discriminarea rasială contra emigranţilor asiatici aplicată în California, Australia şi Canada. A fost declarată, aşadar, moştenitoarea drepturilor germane în Shantoung.

* „Cele paisprezece puncte" care stau la baza organizării Societăţii Naţiunilor. (N.tr.)

Mare putere, Japonia nu era departe de a fi recunoscută ca „mare democraţie". Pe această cale — către parlamentarism, democraţie socială, pacifism, dezarmare —, avansul a fost inegal, suficient de accelerat după victoria aliaţilor pentru a se putea vorbi despre „democraţia Taisho".

Sistemul guvernamental bazat pe partide a obţinut un succes în contextul căderii lui Saionji (1912), datorată în mod direct armatei, care refuzase să desemneze un succesor pentru ministrul de Război demisionar. Împotriva acestei intervenţii s-a format o „Ligă pentru protecţia Constituţiei", care vine să justifice numirea lui Katsura, pentru a treia oară, ca prim ministru. General, locotenent al lui Yamagata, apoi păstrător al sigiliului privat al noului suveran, Katsura încarna „transcendentalismul". Convertirea sa, sinceră, la parlamentarism a părut suspectă, mai ales în situaţia în care el utiliza „edicte imperiale" pentru a controla situaţia. Mai mult, *Seiyukai*, majoritar, se temea de apariţia unui mare partid concurent. Când Katsura a fondat *Doshikai*, el a fost ameninţat cu o moţiune de neîncredere în Dietă, combinată cu răzvrătiri, ceea ce l-a făcut să demisioneze. După această „criză Taisho", guvernarea *transcendentă* depindea de partidul majoritar. Hara Kei a fost cel care pentru prima oară a format un Cabinet ca şef al unui partid. Fapt nou, el era „plebeu", deci lipsit de titluri, conform sistemului de nobleţe din 1885. După asasinarea sa, Takahashi l-a înlocuit în fruntea guvernului şi a partidului *Seiyukai*. Guvernarea unui partid era deja considerată, în 1924, ca un articol ne-scris al Constituţiei, ceea ce a făcut ca formarea unui minister de pairi de către Kiyoura să suscite o reacţie identică celei din 1912, ceea ce l-a adus la putere pe Kato Komei, partizan al unui regim de tip „britanic".

Trei aspecte, încă de la sfârşitul războiului, caracterizau participarea maselor: a) „Răscoalele orezului" (august 1918) au atins 36 de oraşe, 275 de oraşe mici şi sate; reacţie spontană a săracilor la scumpirea vieţii (rezultat al inflaţiei şi al recoltei proaste), fără lideri, dar întinsă (în parte prin intermediul presei) în mai multe regiuni, şi care, fiind contemporană expediţiei din Siberia, contrazicea sentimentul patriotic. b) O mişcare în favoarea votului universal s-a dezvoltat începând din 1919, susţinută de asociaţiile politice provinciale, ale sindicatelor muncitoreşti, ale studenţilor, de către presă şi de către partidele de opoziţie (*Kenseikai, Kokuminto*). Hara, primul ministru, nu a acceptat decât o reformă limitată, prin care a triplat corpul electoral (de la 1 la 3 milioane). Dar, în 1924, votul universal a fost inclus în programul celei de-a doua „Mişcări pentru protecţia Constituţiei" şi a fost adoptat în 1925. 12 500 000 de electori au votat în 1928. c) Conflictele de muncă şi sindicalismul au apărut printre muncitori în 1917, iar în rândurile arendaşilor în 1921. Numărul de asociaţii, cel al membrilor acestora au crescut ca urmare în oraşe şi în sate. Câteva mari organizaţii s-au afirmat în centrul mişcării: *Yuaikai* (Societatea de prietenie), organizaţie mutuală fondată de către Suzuki Bunji, un creştin, în 1912, lărgită, transformată în „Federaţia generală a Muncii din Japonia" în 1921, orientată ulterior către lupta de clasă; „sindicatul ţăranilor din Japonia" în 1922. Din 1919, sub influenţa revoluţiei ruse, chestiunile sociale şi politice au fost amestecate (vot universal, libertate sindicală). Socialiştii s-au grupat. Un partid comunist ilegal a fost fondat în 1922 şi, în 1925–1926, partide proletare sau socialiste (interesate de problema agrară), care au participat la alegerile din 1928.

O variantă japoneză a democraţiei a fost propusă în 1915 de către Yoshino Sakuzo. Fără a atinge suveranitatea imperială, el preconiza, printr-o amenajare a puterilor reale existente sub aceasta, să realizeze un guvern al poporului pentru popor (preponderenţa Camerei inferioare, vot universal). Reformă moderată, dar psihologic revoluţionară, deoarece presupunea introducerea responsabilităţii individuale într-o societate de grupuri. Majoritatea intelectualilor a preferat să opteze pentru marxism, deopotrivă în ruptură completă cu filozofia ortodoxă a statului şi în continuitate cu tradiţia ce subordona individul colectivităţii.

Democratizarea din era Taisho s-a articulat în trei valuri: constituţională în 1912, integrată într-o mişcare populară şi internaţională către 1920, sindicală şi politică în 1924–1925. La fel ca şi în cadrul marilor naţiuni, a fost înconjurată de un climat de instabilitate. Către 1927, ambiguităţile au crescut.

Creşterea populaţiei (1,4 % anual, de la 55 de milioane în 1919 la 64 de milioane în 1930) a fost cea mai rapidă din istoria Japoniei. Crizele, în 1920–1922, 1927, 1930–1932, au zguduit evoluţia economiei, asupra căreia apăsau şi distrugerile produse de cutremurul din septembrie 1923 în regiunea Tokyo-Yokohama. Ţară deopotrivă „amanetată" şi „nemulţumită", Japonia se lovea de dificultăţi coloniale, în Coreea (1919), dar mai ales în China, unde, considerată un stat imperialist, negustorii săi erau boicotaţi. Or, nu rămânea mai puţin supusă presiunii anglo-saxonilor, care susţineau principiul „porţii deschise". După refuzul Marii Britanii de a-şi reînnoi alianţa, a trebuit în paralel să consimtă la pierderea beneficiilor teritoriale obţinute în Shantoung şi în Siberia. Conferinţa de la Washington a reflectat izolarea sa diplomatică, izolare ce se datora dispariţiei

prezenţelor germană şi rusă în Extremul Orient. Diversele tratate la care a devenit cosemnatară în 1922 — asupra limitării tonajului marilor nave de luptă acordate fiecărui stat, în privinţa *statu quo*-ului în Pacific, cu privire la suprimarea zonelor de influenţă — i-au limitat posibilităţile de acţiune. Pacifismul s-a stabilit în condiţiile unui recul al Japoniei.

Limitele democraţiei apăreau în slăbiciunea sindicalismului muncitoresc şi ţărănesc (mai puţin de o zecime dintre lucrători), în întărirea represiunii contra ideilor înnoitoare (Kato Komei a făcut să fie votată, prin vot universal, o lege privitoare la „protejarea păcii publice" care viza atingerile ce ar fi putut fi aduse structurilor *kokutai* şi proprietăţii private, fiind îndreptată contra socialismului), în influenţa instituţiilor non-elective (Consiliul privat, statul-major) asupra guvernării. Împotriva pacifismului, curentele naţionaliste se hrăneau atât din discriminările contra emigranţilor japonezi în Statele Unite, cât şi din atacurile marxiste (recuperate în tema „asianismului") contra imperialismului occidental. Efectivele armatei au fost reduse în 1924 (economiile astfel făcute au fost re-orientate către perfecţionarea armamentului), dar, în faţa ostilităţii Kuomintang-ului*, a victoriilor lui Chang Kai-shek** asupra lui Chang Tso-lin, Japonia a ezitat între politica lui Sidehara (ministru de Externe în guvernele Kenseikai-Minseito), axată pe prietenia americană, non-intervenţionism (cu intenţia de a deturna naţionalismul chinez contra Occidentului) şi diplomaţia „pozitivă" a lui Tanaka (1927–1929), cel care a trimis două expediţii pentru a frâna unificarea

* Partidul naţionalist chinez. (N.tr.)

** Liderul naţionaliştilor chinezi moderaţi, după moartea „părintelui" partidului, Sun Yat zen. El este cel care, în 1927, a reprimat revolta comunistă din Manciuria. (N.tr.)

Chinei. În cele din urmă, trecând peste voinţa acestuia din urmă, ofiţerii armatei din Kantoung (Liao-Toung) l-au asasinat pe Chang Tso-lin cu scopul de a prelua, cu titlu preventiv, controlul asupra Manciuriei.

Din 1930 până în 1937, Japonia a părăsit câmpul democraţiilor liberale. Evoluţia sa poate fi comparată cu cea a Germaniei. Faţă de China, a recurs la forţă. Pretextând un atentat chinez contra sudului manciurian (explozia unei bombe la Mukden, în realitate plasată de către serviciile secrete japoneze, în 18 septembrie 1931), armată din Kantoung a ocupat Manciuria, a despărţit-o de China şi a format un stat „independent" (Manchuko, în martie 1932), apoi, prin aceleaşi mijloace — ocupare, formarea unei mişcări autonomiste —, a organizat la periferia sudică a „protectoratului" o zonă-tampon (provinciile Jehol, Chahar, Hopei) sustrasă Kuomintang-ului (1933–1935). În paralel, Japonia creează instituţii de securitate colectivă. În timp ce, în 1930, acceptase o lărgire a dezarmării navale la Conferinţa de la Londra, se retrage din Societatea Naţiunilor (februarie 1933), care condamnase intervenţia japoneză în Manciuria. În 1936, anula angajamentele luate la Washington şi Londra privind limitarea forţelor navale. Adâncită în izolarea diplomatică, Japonia reia sfidarea din 1933, afirmându-şi preponderenţa în Extremul Orient.

În sistemul politic, transformările au rămas moderate.

Confruntările externe şi criza economică din 1930 (mai ales mizeria ţăranilor, consideraţi depozitarii valorilor tradiţionale) justificau ideile asociaţiilor naţionaliste, unele mai vechi (precum „Societatea Fluviului Amur"), altele, mai numeroase, contemporane cu democratizarea Taisho şi apărute ca o reacţie împotriva ei. Acestea reclamau o extindere a imperiului şi o respingere a individualismului şi a valorilor acestuia (liberalism şi socialism), cauze ale distrugerii solidarităţilor familiale şi naţionale în Japo-

nia. Ele aveau slăbiciunea doctrinară de a viza o „revenire la surse", de a se organiza în jurul mitologiei imperiale şi a conceptului de stat familial, deci în jurul unei ortodoxii lipsite de originalitate. Conjunctura anilor '30 a făcut să apară grupuri mai apropiate de fascismele europene, mai violente contra puterii (cu excepţia împăratului şi a armatei), mai critice cu privire la concentrarea capitalistă (produs al occidentalizării) şi orientate către agrarianism sau către socialismul de stat (naţionalizare, planificare în opera lui Kita Ikki). Totuşi, nici măcar acest activism nu a reuşit să treacă dincolo de limitele terorismului individual. Elitiste, aceste asociaţii nu pătrund în colectivităţile de masă pe care le propun, cu toate acestea, ca ideal social. Ele nu au putut nici să se organizeze ca partide, nici să îşi depăşească divizarea. Au exercitat o influenţă indirectă, prin reţelele de putere stabilite, mai ales prin intermediul armatei, interesate de propaganda lor în favoarea unei asocieri a apărării, industriei şi educaţiei şi, în rândul tinerilor ofiţeri săraci, cel mai adesea de origine modestă începând din epoca Taisho, prin critica socială armonizată cu patriotismul. S-au legat relaţii între doctrinari şi asociaţiile de ofiţeri subalterni sau superiori (precum „Societatea cireşilor") şi, între 1931 şi 1936, comploturile şi loviturile de stat s-au succedat, toate fiind datorate militarilor (proiecte nefinalizate între martie şi octombrie 1931, încadrând criza din Mukden, asasinate masive începând din 15 mai 1935, între care şi cel al primului ministru Inukai; rebeliunea din 26 februarie 1936, care a cuprins Tokyo timp de trei zile). Statul nu s-a schimbat mult. Represiunea, foarte indulgentă în 1933, a devenit mai importantă în 1936 (executarea lui Kita Ikki), în ciuda noţiunii de „crimă patriotică". Extremiştii s-au lovit mai puţin de o rezistenţă ideologică cât de o reacţie în favoarea unităţii armatei, a statului, deci a unui conservatorism fondat pe dorinţa de consens. Exista un contrast între aspectul fracţionar al violenţelor şi amploarea procesului de conciliere ce viza restabilirea armoniei.

Spre deosebire de statele fasciste europene, Japonia nu a trecut prin instalarea brutală — cu o lovitură de forţă

şi instalarea unor noi instituţii, partid unic de masă şi dictator — a unui sistem totalitar. Activismul, exigenţele militarilor în sensul unui efort naţional au accelerat ralierea puterilor stabilite (inclusiv a Partidului socialist de masă creat în 1932) în jurul unei diplomaţii energice şi al unei stricte respectări a ortodoxiei de stat. Rezultă de aici o deplasare a centrului de gravitaţie a instituţiilor către cele ce aveau legătură cu apărarea, o persecuţie îndreptată împotriva stângii ne-aliate (în 1932), un recul decisiv al libertăţii intelectuale (persecuţii contra lui Minobe). Totuşi, dacă autoritarismul devine baza consensului, partidele care participă nu sunt decise să dispară. Ele susţin „guvernul de uniune naţională" (Saito, Okada), formă întinerită a „transcendentalismului". Dar atunci când armata încearcă să confişte puterea în timpul Cabinetului Hayashi, opunându-le o formaţiune pe care ea o patrona, aceasta a suferit o înfrângere electorală, la fel ca în 1924 sau în 1892. Funcţionarea statului era alterată, nu componentele acestuia. Puterea centrală este mai divizată decât în epoca „democraţiei Taisho": fapt paradoxal în drumul către totalitarism, care subliniază traseul său cronologic invers în comparaţie cu modelul european şi imposibilitatea considerării Japoniei ca fascistă.

Izolarea, particularităţile cronologice şi de structură sunt trăsăturile dominante ale Japoniei, din 1937 în 1945, în timpul conflictului din Extremul Orient, el însuşi individualizat ca „războiul din Pacific". Japonia este prima dintre marile puteri care au intrat în război (operaţiunile din China de Nord, apoi în China Centrală, după care urmează incidentele din preajma Beijingului — 7 iulie 1937 — şi a Shanghaiului — august; cucerirea oraşelor Canton şi Hankeou în 1938). Dar campania continentală se împotmoleşte, acompaniată de eşecuri diplomatice: respingerea

„Noii ordini în Asia Orientală" de către Chang Kai-shek, doctrină proclamată de către Konoe (3 noiembrie 1938) pe baza anticomunismului şi a panasiatismului; imposibilitatea unei alianţe împotriva URSS împreună cu Germania, revelată în momentul Pactului germano-sovietic (august 1939). Victoriile germane din primăvara lui 1940 au incitat din nou Japonia să pună în legătură războiul din China cu cel ce se purta în Europa. A rezultat un pact tripartit cu Germania şi Italia (septembrie 1940), apoi un pact de neutralitate cu URSS. Pentru a izola China şi a-i controla materiile prime, Japonia a început o „presiune către sud", în detrimentul marilor puteri coloniale europene (ocuparea Indochinei, presiuni asupra Indiilor olandeze). Riposta economică americană (embargo asupra petrolului) a obligat Japonia la o alegere radicală: abandonarea Chinei sau cucerirea întregului sud-est asiatic pentru a regăsi, o dată cu petrolul, autonomia politică externă. Atunci când Japonia atacă imperiile maritime (Pearl Harbour, 8 decembrie 1941), Germania îşi întorsese deja forţele împotriva URSS. Din punct de vedere strategic, planul de război japonez rămâne complet distinct de cel al Axei. Astfel, ilustrează poziţia sa marginală: incapabilă să atingă centrele vitale ale adversarilor săi, Japonia speculează înfrângerile suferite de aceştia în Europa sau epuizarea lor. Izolarea Japoniei va creşte în spaţiul cucerit: „sfera de co-prosperitate a marii Asii Orientale", proclamată în iulie 1940, nu a putut fi realizată din cauza eşecului economiei de război. Expansiunea nu produce decât o nouă închidere a Japoniei, cu o periferie protectoare.

Instituţiile totalitare s-au instalat, fără a modifica Constituţia Meiji, pretextând starea de război şi pentru a răspunde nevoilor reale. Partidele, întrecându-se în naţionalism, au susţinut războiul, renunţând la orice putere în favoarea

cabinetelor şi a statelor-majore. În octombrie 1940, Konoe a încercat să creeze o formaţiune unică după model nazist. Toate partidele şi-au declarat dizolvarea şi au devenit membre ale unei „Asociaţii de sprijinire a guvernului imperial". În realitate, facţiunile s-au menţinut. În domeniul economic, Oficiul de Plan obţine colaborarea, dar nu şi controlul asupra *zaibatsu*. La nivelul macrostructurilor, centralizarea este slabă. Doar în domeniul moral şi intelectual, în absenţa opoziţiei, şi implantându-se în microstructuri, totalitarismul reuşeşte să se impună.

Între cele două războaie mondiale, prin intermediul aceluiaşi moment de legătură reprezentat de anii '30, Japonia se integrează profund în mişcarea internaţională. Totuşi, mai mult decât în cazurile naţiunilor care au trecut de la democraţie la totalitarism, evoluţia sa pare să fie condiţionată de situaţia externă, în timp ce contrastul dintre cele două regimuri politice este atenuat de eşecurile lor comune.

II. Aspectele economice şi militare ale securităţii naţionale

Apogeu, pentru Japonia, al succeselor facile, Primul Război Mondial a bulversat bazele expansiunii economice şi militare: a) Războiul a devenit total, cerând o putere industrială autonomă: din 1925, birourile armatei au început să studieze acest lucru. Era imposibil de acum înainte să mai depindă de importuri pentru asigurarea echipamentelor. b) Strategia statică a regiunii-tampon continentale, definită de Yamagata încă din 1888, implica existenţa unei stabilităţi a statelor limitrofe, stabilitate care a dispărut, temporar, din Rusia şi, pe termen mai lung, din China. De aici decurge o tentaţie de a domina spaţiul: pentru a conserva mai bine câştigurile obţinute, pentru a se întări în imensităţile siberiene sau chineze ori, şi mai bine, în

cazul Chinei, pentru stabilirea unui protectorat asupra întregului stat. Consolidarea face să apară alte pericole: cel ideologic din partea bolşevismului, avansarea Kuomintang-ului în Manciuria. Japonia a fost prima dintre marile puteri care a fost lovită de decolonizare, dar şi mai puternic, deoarece fenomenul îi afecta mai mult decât prestigiul şi resursele, atingând fundamentele securităţii sale. c) Conştiinţa unei dependenţe economice faţă de pieţele externe (pentru materii prime şi exporturi) a crescut, chiar şi independent de orice finalitate militară. Era vorba mai ales de un pericol potenţial, pe care nici o fază de supraproducţie masivă nu l-a confirmat. Acea parte a producţiei care era absorbită de piaţa internă a rămas stabilă. Dar crizele, chiar dacă au fost depăşite, au generat un sentiment de insecuritate.

Dorinţa de independenţă, defensivă, creşte prin implicaţii noi. Securitatea putea fi obţinută prin asocierea autarhiei cu amenajarea unei zone de dominaţie. Dar, fără a obţine un rezultat absolut, politica inversă nu a fost lipsită de eficacitate. Fondată pe schimburile multilaterale, pe securitatea colectivă, aceasta reproducea o formă înnoită a oportunismului guvernelor Meiji. De ce reculul acceptat în 1922 a fost respins în 1930, conducând la zadarnica luptă pentru o totală autonomie?

1. **Progresul şi crizele economice între 1920 şi 1932.** Avantajele obţinute din război se menţin. Creşterea continuă lent (3,5 % pentru produsul naţional, în loc de 6,1%, între 1906 şi 1919), fără a se îndepărta de calea urmată începând din 1910: stagnarea agriculturii şi a minelor; creşterea rapidă, în volum, şi diversificarea tehnică a siderurgiei, a industriilor mecanică, electrică, chimică; menţinerea preponderenţei textilelor. Rămasă o ţară a industriei uşoare, Japonia este mai puţin dependentă tehnic de străinătate; funcţional, industria sa este mai puţin compartimentată: dar nu se află la nivelul marilor puteri. După război, concurenţa internaţională duce la o raţionalizare: în filaturile şi ţesătoriile de bumbac şi de lână, productivitatea este satisfăcătoare; acelaşi lucru în construcţiile navale şi în cea a aparatelor electrice, dar nu şi pentru cea mai mare parte a industriei mecanice şi a

celei chimice. Aici apare spiritul „cameleonic japonez". Astfel, adăugarea unor ramuri ale industriei grele (în primul rând producţia de echipamente) nu suprimă toate vechile lacune, ci, dimpotrivă, aduce unele noi. Fenomenul se poate observa în repartizarea întreprinderilor: dacă *zaibatsu* se extind, mai ales în timpul crizelor, sectorul „modern", afară de cel al textilelor, cuprinde un mare număr de mici întreprinderi industriale (biciclete, celuloză, becuri electrice), în general instabile. Începând din 1920, „structura dualistă" încetează să se mai limiteze la un contrast tehnologic „tradiţional-modern" şi se raportează de acum înainte atât la dimensiunea întreprinderilor, cât şi la repartiţia capitalului. Aici triumfă marile *zaibatsu*, sporind fragilitatea financiară a micilor întreprinderi.

Cum se poate explica instabilitatea deceniului de după război? Ponderea sectorului agricol, excepţională într-o ţară atât de industrializată, este una dintre cauze. Prea puţin diversificat, acesta era supus tradiţionalelor fluctuaţii climatice. Dar era, de asemenea, profund angajat în circuitul comercial, chiar în cel internaţional: orezul se producea la concurenţă cu cel din Coreea şi Taiwan, iar sericicultura era dependentă aproape exclusiv de piaţa din Statele Unite. La scăderea preţurilor (recolte prea mari de orez în 1919, 1920, 1922 şi între 1927 şi 1930; restrângerea comenzilor americane pentru mătase începând din 1925), ţăranii reacţionau prin sporirea producţiei, ceea ce agrava răul. Dar instabilitatea s-a amplificat prin politica financiară. Faza de prosperitate din 1915–1919 lăsase moştenire Japoniei o situaţie de creditor, cu o puternică inflaţie internă. Odată reinstalată pacea, reculul exporturilor, inevitabil, s-a agravat prin nivelul excesiv al preţurilor japoneze. Ar fi trebuit să se realizeze o diminuare a costurilor de producţie, dar aceasta ar fi antrenat dispariţia băncilor şi uzinelor apărute ca urmare a speculaţiilor. Din motive electorale (pe linia „politicii pozitive"), guvernul *seiyukai* a preferat să acorde împrumuturi de susţinere cu scopul de a opri falimentele. Cheltuielile militare continuând, inflaţia se menţine. Dar, în paralel, yenul şi-a conservat paritatea cu dolarul şi creditul extern a servit pentru plata excesului de importuri.

Când ajutorul financiar al guvernului nu a mai fost suficient, această situaţie a produs criza din 1927. O altă politică a fost încercată de către finanţiştii din *Kensekai* şi *Minseito*, Hamguchi şi Wakatsuki: conform gândirii clasice, pentru a lupta contra inflaţiei şi a forţa întreprinderile să îşi reducă costurile de producţie, ei au asociat austeritatea bugetară cu întoarcerea la etalonul-aur. Aceste excepţii, favorizând concentrarea, au primit în 1929 (Cabinetul *Minseito*) aprobarea *zaibatsu*-rilor. Dar ministrul de Finanţe, Inoue Junnosuke, restabileşte în contratimp libera circulaţie a aurului, în ianuarie 1930, în timp ce criza mondială era deja declanşată. În Japonia, aceasta a fost sinteza unor diverse cauze ale instabilităţii: la restrângerea pieţelor externe (catastrofică pentru mătase) s-au adăugat efectele politicii de deflaţie şi excepţionalele recolte de orez din 1929–1930.

În ciuda crizei, Japonia şi-a sporit investiţiile în exterior. Între 1920–1930, „imperiul său colonial" (inclusiv Manciuria) capătă o semnificaţie economică, dar una limitată: majoritatea întreprinderilor sunt japoneze, 1,2 milioane de emigranţi sunt instalaţi aici (jumătate dintre ei în Coreea, majoritatea lor fiind soldaţi, administratori, negustori), în timp ce schimburile cu metropola nu trec totuşi peste 20 % din comerţul extern al acestui imperiu. Dar rentabilitatea economică este mică, având în vedere cheltuielile necesare asigurării suveranităţii. Producţia este mai degrabă o contribuţie la psihologia independenţei, cvasi-autarhia alimentară fiind, din 1930, o garanţie a securităţii politice. Potenţialul teritoriilor aflate sub control este o sursă de optimism, în faţa creşterii demografice. Realitatea expansiunii comerciale se află în altă parte: în exporturile orientate atât către Statele Unite (mătase, 36 % dintre produsele vândute), cât şi către Asia (bumbac filat pentru China şi pentru India). Investiţiile propriuzise sunt limitate la teritoriile aflate sub control şi la China. Acestea permit adesea forme de organizare semi-oficiale (Banca din Taiwan, calea ferată din Manciuria sudică). Fapt remarcabil, *zaibatsu* participă puţin, limitându-se la extragerea profiturilor din schimburile care rezultă de aici. Ele se interesează de comerţul exterior şi de relaţiile tehnologice cu ţările industriale avansate.

Aceste fapte au o anumită greutate în preferinţa pentru politica de securitate între 1922 şi 1930.

2. **Problemele externe între 1912 şi 1930.** Trei probleme erau nerezolvate în momentul izbucniri revoluţiei chineze. Din punct de vedere teritorial, drepturile obţinte prin tratatul de la Portmouth nu aveau viitor (concesionarea peninsulei Liao-Toung pentru o perioadă de douăzeci şi cinci de ani, posibila construire a unor căi ferate concurente în sudul manciurian, proiectul american de includerea a căilor ferate într-un consorţiu internaţional fondat pe principiul „porţilor deschise"). Din punct de vedere diplomatic, Japonia se afla între o alianţă în declin cu Marea Britanie, care refuza să se implice într-un conflict cu Statele Unite, şi posibilităţile unei expansiuni continentale prin înţelegere cu Rusia, al cărei imperialism (crearea zonelor de influenţă militară) semăna cu cel japonez. Acestei politici care încerca să fărâmiţeze China, revoluţia din 1911 i-a oferit o alternativă: un ajutor dat noului guvern în schimbul privilegiilor exclusive în detrimentul occidentalilor. Dar succesul conservatorului Yan Shi-Kai a făcut să fie preferată alianţa cu ruşii, ţintele fiind Mongolia interioară şi exterioară. Din punct de vedere militar, dubla exigenţă a unei securităţi maritime şi continentale antrena costuri excesive. Guvernul Saionji, presat de rivalitatea armată-marină, va opta pentru o întărire a flotei, dar şi pentru o politică moderată.

Până la „războiul din Pacific", datele esenţiale ale acestei situaţii externe rămân neschimbate: drepturile dobândite în Manciuria meridională au fost mereu considerate intangibile; întărirea lor presupunea mai multe variabile (China, Rusia, mijloacele militare); opoziţia Statelor Unite fiind puternică, Japonia nu a putut să obţină nici garantarea „imperiului" său, nici asigurarea definitivă a securităţii sale maritime.

Din punct de vedere teritorial, situaţia a fost ameliorată considerabil în timpul războiului. De ce şi-a abandonat Japonia noile posesiuni în 1922? Trei motive pot explica acest lucru.

A. *Expansiunea din anii 1915–1922* nu a fost niciodată susţinută unanim de către elite. Aparenţele sunt aici înşelătoare: nu toţi militarii l-au împins pe Kato Komei (ministrul de Externe în cabinetul Okuma, campionul parlamentarismului „englez") să impună cele „douăzeci şi una de cereri" adresate Chinei. Yamagata şi mareşalul Terauchi au dus o politică de propagandă în tradiţia imperialismului liberalilor, vizând cucerirea corpului electoral printr-o demagogie naţionalistă. Expansiunea necontrolată şi regimul partidelor au părut să fie legate între ele: *genro,* pentru a evita izolarea Japoniei în Extremul Orient, ar fi preferat să întoarcă împotriva occidentalilor naţionalismul chinez. Oamenii de afaceri, atât cât reuşeau să facă presiuni asupra lui Kato, rămâneau sensibili la riscurile boicotului. Rezistenţa a fost puternică, de asemenea, împotriva aventurii siberiene începând din 1920, o dată ce au apărut dificultăţi interne. Contra voinţei lui Hara Kei, operaţiunile au fost prelungite de către statul-major şi de către ofiţerii corpului expediţionar, care invocau (pentru prima oară într-o manieră atât de clară) autonomia de comandă, recunoscută implicit prin Constituţie. Dar în cele din urmă, Yamagata însuşi, din prudenţă, ministrul Marinei, Kato Tomosaburo, atent la reacţiile Statelor Unite, precum şi electorii care erau afectaţi din punct de vedere fiscal au devenit ostili acestei campanii.

B. *Situaţia economică* nu permitea întreprinderea unei curse a înarmării. La Washington, amiralul Kato a negociat în perspectiva unei imposibile confruntări maritime cu anglo-saxonii. S-a putut vedea ulterior care era riscul restrângerii pieţelor americană şi chineză, limitând eficacitatea unei politici de forţă.

C. *Securitatea colectivă* era deopotrivă un rău moderat şi o garanţie serioasă. Pe de o parte, cât timp Statele Unite renunţau la politica de înarmare, Japonia îşi putea spori flota de crucişătoare şi submarine. Pe de altă parte, situaţia din Extremul Orient (fărâmiţarea Chinei, absenteismul ruşilor în Manciuria de Nord) permitea integrarea, nu de drept, dar de fapt, în tratate, a privilegiilor japoneze considerate ca fiind vitale. În condiţiile în

care ameninţările asupra Manciuriei au părut îndepărtate, „diplomaţiile" lui Sidehara şi Tanaka au putut alterna fără probleme, iar armata de uscat a acceptat (în 1924), sub conducerea generalului Ugaki, o dezarmare limitată (suprimarea a cinci divizii). Faptul că „politica pozitivă" a lui Tanaka rămânea moderată, ceea ce înseamnă că era conţinută în tratatele din 1922, pare să fie dovada că prima iniţiativă fracţionară gravă în armata din Kanto (asasinarea lui Chang Tso-lin) s-a produs în afara intenţiilor sale şi că guvernul şi-a datorat prăbuşirea propriei sale incapacităţi de a restabili disciplina. Era un moment în care integrarea Manciuriei într-o Chină reunificată de un Kuomintang ostil Japoniei devenise inevitabilă.

Către 1930, trei fapte care nu se sincronizau au distrus bazele securităţii colective: degradarea situaţiei externe a Japoniei în Extremul Orient; criza economică mondială care a accentuat relaţia dintre industrializare şi apărarea naţională; expansiunea industrială a anilor 1933–1937, care a favorizat acţiunea unilaterală a Japoniei.

3. **Expansiunea industrială şi economia de război (1932–1945).** Criza agricolă este durabilă, cea industrială însă este depăşită mai repede decât oriunde altundeva. Produsul naţional creşte cu 6,8 % între 1931 şi 1938, acompaniat de o creştere demografică. Acest succes se datorează politicii lui Takashashi Korekyio, ministru de Finanţe între 1931 şi 1936: în interior, o inflaţie controlată, în exterior, o depreciere voluntară a yenului (100 yeni = 49,85 $ în 1931, 31,20 $ în decembrie 1932 şi 30,25 $ în 1933, după devalorizarea americană). Aceasta explică saltul făcut în exporturi. Consumul creşte cu 20 % în 1936, dar esenţial este progresul în domeniul echipamentelor. Este aproape o revoluţie a structurilor.

În ceea ce priveşte producţia, creşterea este generală, dar inegală: manifestă la nivelul ţesăturilor de lână şi bumbac (în timp ce mătasea înregistrează un recul ca urmare a pierderii pieţei americane şi a concurenţei fibrelor sintetice), aceasta este deopotrivă cantitativă şi calitativă în industria grea, care, în

1936, ajunge la egalitate cu toate industriile uşoare (producţia de huilă, în 1934, atinge 35,9 de milioane de tone; în 1937 — 45 de milioane; cea de oţel, în 1933 — 1 761 000; în 1937 — 4 663 000 tone) şi fabrică aproape toate tipurile de maşini. În privinţa organizării, în opoziţie faţă de tendinţa mai veche, *zaibatsu* familiale par defavorizate, chiar dacă concentrarea se accentuează, iar polarizarea între întreprinderi mari şi mici este extremă (din 84 145 de companii în 1936, 430 deţin 55 % din capitalul industrial total, iar 68 000 deţin 4,7 %). Aceasta este consecinţa unei politici de planificare, realizată din motive militare, şi a atacurilor grupurilor fasciste contra intereselor private. Un trust de stat (*nihon.sei.tetsu*) absoarbe filialele lor siderurgice. Statul intervine în societăţile petroliere şi în producţia de electricitate. Apar noi *zaibatsu* (*shinko.zaibatsu*), precum Nissan; acestea sunt importante în chimie, aeronautică, industrializarea Manciuriei. Cu resurse de capital mai dispersate, ele sunt mai direct subordonate comenzilor de armament. Prin ele însele, totuşi, condiţiile extra-economice nu explică relativul recul al vechilor *zaibatsu*. Se adaugă incapacitatea lor de a răspunde, cu mijloace proprii, ocaziilor de investiţii. S-au deschis, deci, capitalului extern. Aspectul lor familial s-a atenuat. În cele din urmă, cu preţul acestor transformări, au profitat pe deplin de expansiune fără să fi avut un rol principal în aceasta.

Cât priveşte repartiţia geografică, importanţa teritoriilor aflate sub control creşte, mai ales ca urmare a industrializării Manciuriei, unde valoarea investiţiilor trece de la 1 700 la 3 600 de milioane de yeni între 1931 şi 1936 (căi ferate, porturi, mine, oţelării, hidroelectricitate). Imperiul absoarbe, între 1933 şi 1937, 37 % din exporturi (din care o cantitate importantă de maşini, vehicule, sunt vândute pentru prima oară) şi procură 29 % din importuri.

Acest succes economic a suscitat comentarii ostile: protestele statelor industriale încă marcate de criză contra invadării teritoriilor lor, sau a imperiilor lor coloniale, de către produsele japoneze vândute la preţuri inferioare, uneori de calitate mediocră, de unde şi ridicarea barierelor vamale; critici, bazate

pe o eventuală închidere a pieţelor străine, în mediile favorabile unei expansiuni militare şi constituirii unui ansamblu autarhic; explicaţiile oferite de către istorici în privinţa imperialismului ca rezultat al importantei dezvoltări industriale japoneze şi a comenzilor de armâment.

Aceste consideraţii rezultă dintr-o prezentare a faptelor mediate de situaţia politică sau de prejudecăţi ideologice: a) Participarea Japoniei la exporturile mondiale nu depăşea 4 %. Vânzările în Asia au crescut, dar schimburile cu Statele Unite au devenit deficitare, rezultat pe de o parte al restrângerii pieţei pentru mătase, iar pe de altă parte al achiziţionării masive de maşini, armături, petrol, indispensabile creării unei industrii grele. Politica sa de forţă este cea care i-a atras Japoniei reputaţia unui concurent periculos. b) Prea mulţi producători străini erau interesaţi de comerţul japonez pentru ca războiul vamal să treacă dincolo de ameninţări. Eficiente s-au dovedit doar boicotul din China şi măsurile luate de Statele Unite contra vânzărilor de produse strategice începând din iunie 1938; or, în ambele cazuri motivaţia era politică. În Japonia, orientându-se către cucerirea militară a pieţei chineze, apoi a sud-estului asiatic, partizanii forţei vizau în realitate să pună la adăpost politica lor externă de represaliile economice. Autarhia era văzută ca soluţia economică a unei probleme de securitate militară. c) Contrar teoriei cauzelor economice ale imperialismului, victoriile sale şi nu dificultăţile economice sunt cele care au susţinut pretenţiile militare: crearea unei industrii grele deschidea posibilităţi de înarmare inexistente în 1922. Însă, invers decât în cazul Germaniei, această expansiune economică provine dintr-o lărgire a participării la comerţul internaţional. Expansiunea militară, utilizând noile resurse, le frânează în acelaşi timp dezvoltarea: cheltuielile de armament, investiţiile în Manciuria ar fi putut fi înlocuite cu unele mai profitabile. Intervenţia statului, dată fiind structura pieţei interne, s-a impus; nici un determinism economic nu dicta domeniul în care trebuia să se aplice această intervenţie.

Din 1937, intrarea în război a accelerat creşterea economică. Într-o primă etapă, inflaţia, imposibil de stăpânit datorită

mărimii bugetelor, a făcut să scadă exporturile, astfel încât Japonia să cumpere în primul rând maşini şi materii prime: de aici, un dezechilibru al balanţei de plăţi care a forţat guvernul să sacrifice unele importuri, în special bumbacul brut. Declinul industriei textile a fost imediat, în timp ce industriile metalurgică şi chimică şi-au continuat creşterea. Sancţiunile au intervenit, dar nu au avut mare efect (realizarea stocurilor fusese accelerată) până la îngheţarea averilor japoneze din Statele Unite, Marea Britanie şi Indiile olandeze, care a antrenat suprimarea importurilor petroliere. Pericolul a fost perceput pe plan militar.

4. **De la imperialismul defensiv la agresiune (1930–1941).** Nu putem neglija pluralitatea centrelor de decizie din statul japonez, nici complexitatea situaţiei internaţionale.

A. *Cucerirea Manciuriei* a fost consecinţa, dar şi cauza prăbuşirii securităţii colective. Planul cincinal sovietic, ralierea fiului lui Chang Tso-ling, Chang Hsueh-liang, la guvernul din Nankin, slăbirea marinei prin acordurile de la Londra au provocat o reacţie naţionalistă (opoziţia *Seiyukai*, înlăturarea amiralului Takarabe, negociatorul de la Londra, manevrele lui Minami, ministrul de Război, contra dezarmării) care a precedat lovitura de forţă de la Mukden şi a pregătit opinia publică. Importanţa Manciuriei a crescut: pentru armata din Kantoung, autoare, cu acordul parţial al statului-major, a planului de ocupaţie, era vorba, pe termen scurt, de înlăturarea Kuomintang-ului; pentru ministrul de Război, străin de complot, o bază continentală industrializată condiţiona pregătirea unui război total. Totuşi, chiar şi după începerea operaţiunilor, diplomaţia a fost mai mult decât o simplă acoperire. Wakatsuki şi Sidehara, prin intermediul Ministerului de Război şi al Statului-major, au oprit armata din Kantoung, creând speranţa unui succes la Societatea Naţiunilor (oprirea înaintării către Tsitsihar în noiembrie 1931). Dar, la Geneva, raportul Lytton a fost examinat nu pe baza tratatelor ce garantau drepturile Japoniei, ci pe baza pactului Briand-Kellog, care condamna agresiunea. Iată de ce diplomaţia lui Sidehara

a fost incapabilă să apere avantajele coloniale ale Japoniei, ceea ce a oferit mână liberă armatei.

B. După retragerea din Societatea Naţiunilor, diplomaţia japoneză s-a orientat către căutarea unui acord direct cu China, cu scopul de a converti anglo-saxonii la ceea ce ar fi putut fi o „doctrină Monroe asiatică"*. În plus, planurile de politică externă ale cabinetelor Saito, Okada şi Hirota s-au bazat pe implicaţiile strategice ale unei apărări autonome. De aici, pentru că nu reprezentau decât completări ale viziunilor particulare ale organismelor militare autonome, rezultă o spectaculoasă creştere a ambiţiilor japoneze. China de Nord a fost ocupată, ca zonă de protecţie contra Kuomintang-ului în caz de război cu URSS, fără ca să existe un acord în această privinţă între partizanii unei pregătiri economice a conflictului şi cei care doreau o acţiune preventivă. Însă marina, însărcinată cu protecţia expansiunii continentale contra presiunii americane, vine în sfârşit să îşi reclame rolul: sfârşitul limitării tonajului, fortificarea insulelor din Pacific, înaintarea către sud, deci către petrol, cel puţin sub aspect comercial. Din 1935 până în 1937, expansiunea a cunoscut o pauză explicabilă prin teama crescândă în faţa unei alianţe a URSS cu puterile maritime (de unde şi o timidă apropiere de Germania prin „Pactul anti-Komintern" din 1936), printr-un efort de acomodare cu Nankin-ul, dar, de asemenea, printr-o prea mare distanţă apărută între retorica imperialistă şi nivelul înarmării.

C. Înainte, ca şi după iulie 1937, imposibilitatea de a alege între fărâmiţarea teritorială a Chinei şi impunerea unei asocieri cu Kuomintang-ul (ceea ce implica recunoaşterea suveranităţii acestuia) a făcut să eşueze orice deschidere către Chiang Kai-shek. Reînarmarea Statelor Unite şi a URSS reducea la o pretenţie verbală „doctrina Monroe asiatică". Dat fiind izolarea persistentă a Japoniei, statele majore au, deci, în vedere să ofere printr-un

* Preşedintele Statelor Unite James Monroe a prezentat în 1823, în Congresul SUA, principiul non-intervenţiei europene pe continentul american, cunoscut ca „doctrina Monroe". (N.tr.)

plan de expansiune economică şi de înarmare pe termen lung un conţinut concret conceptului de „apărare autonomă", care postula refuzul oricărui conflict prematur. Totuşi, războiul s-a extins repede. Cauza a reprezentat-o rivalitatea dintre centrele de decizie. După incidentul de la Shanghai, marina a fost cea care, prin amiralul Yonai, a cerut o expediţie în China Centrală. La sfârşitul lui 1937, după cucerirea Nankin-ului, împotriva cererilor statului-major al armatei favorabile unui compromis, guvernul Konoe, intrat în coliziune cu şefii armatei aflată în campanie în China, a impus un război de anihilare împotriva Kuomintang-ului.

D. Începând din 1940, dorinţa de a obţine mână liberă în China a fost inclusă într-un dublu calendar: cel al victoriilor Germaniei în Europa, care, slăbind apărarea coloniilor din Asia de Sud-Est, ofereau o ocazie tentantă; cel al epuizării stocului de petrol, după embargoul american (vara lui 1941), care a impus marinei să atace rapid Statele Unite, dacă dorea să nu fie făcută responsabilă în faţa naţiunii de o prăbuşire diplomatică la care totuşi Japonia a ajuns în cele din urmă, datorită lipsei de carburant. Condamnarea morală de către Statele Unite a oricărei expansiuni japoneze de la cucerirea Manciuriei lăsa să se prevadă dimensiunea tragică a acestei prăbuşiri.

Manifestările geografice ale imperialismului japonez au fost ghidate de considerente realiste. Dar rivalitatea dintre servicii (mai mult decât cea dintre facţiunile numite „Calea imperială" şi „Calea controlului"), pretenţiile lor de a acţiona ca responsabile de orgoliul naţional le-au crescut excesiv ambiţiile.

III. Democraţia Taisho

În ce sens a fost Japonia democratică? Conceptul a reunit, în 1912–1932, trei transformări limitate, între care

relaţia este incertă: o agitaţie populară care s-a transformat într-o mediocră solidaritate de clasă; o largă participare politică, lăsând intacte partidele născute sub sistemul cenzitar; o normalizare a regimului parlamentar care nu suprimă intervenţia elitelor birocratice.

1. Dacă nivelul de trai creşte, instabilitatea veniturilor şi a slujbelor suscită nemulţumiri. Dar sporeşte în acelaşi timp şi compartimentarea verticală.

În mediile rurale, arenda şi exploatarea directă se stabilizează. *Jinshi*, dat fiind preţul mic al orezului, renunţă la achiziţiile de terenuri. Culturile de arbuşti au conferit exploatărilor familiale mijlocii (1–2 hectare) o rentabilitate optimă, deci rezistenţă. Exodul rural (pe lângă cel al tinerelor lucrătoare din industria textilă) atinge de acum înainte nu familii întregi de agricultori, ci pe cei tineri, cu excepţia revenirilor periodice din perioadele de şomaj. Sub-utilizarea forţei de muncă rămâne cronică. Fluctuaţiile pieţei fac greu de suportat dimensiunile arendei. Dar, dacă marii proprietari non-rezidenţi sunt ţinta unei ostilităţi persistente, varietatea situaţiilor sociale concrete printre ţărani şi conflictele care îi opun negustorilor (care sunt consideraţi drept reprezentanţi ai capitalismului, ai oraşelor, ai Occidentului) menţin solidarităţile locale.

Proletariatul urban este divizat în trei categorii: muncitorii din industria textilă, mai specializaţi, mai stabili în posturile lor, dar încă legaţi de mediul rural; muncitorii din marile antreprize metalurgice şi chimice, începând din 1920, aflaţi în scădere numerică din cauza raţionalizării, stabilizaţi la locurile lor de muncă prin avantaje considerabile (asigurări de accident şi boală, primă de pensionare), angajaţi de tineri, formaţi în şcolile companiei, beneficiind de un salariu ce sporeşte o dată cu vechimea, relativ rezistenţi la recesiune; în sfârşit, un proletariat modest, din ce în ce mai numeros (zonă de acumulare a creşterii demografice), complex, care include mai puţin zilieri, cât angajaţi

ai micilor ateliere şi magazine, cu salarii reduse, fără luarea în calcul a vechimii, fără garanţii, instabili ei înşişi sau suferind din cauza fragilităţii întreprinderilor mici, dar beneficiind la angajator de structuri cvasi-familiale, capabile să îi ferească de şomaj. Între ultimele două categorii, contrastul creşte continuu[1]; aceasta este proiectarea în plan social, parţială pentru că exclude industria textilă, a structurii dualiste a economiei, muncitorii marilor industrii odată licenţiaţi putând să îşi găsească locuri de muncă în micile întreprinderi, care joacă un rol de rezervă de mână de lucru în caz de expansiune. Această divizare a fost fatală sindicalismului: aderenţii săi vin numai din ultima categorie a proletariatului. Or, numai muncitorii privilegiaţi (autori de greve ofensive la sfârşitul războiului, în timpul inflaţiei, dar apoi satisfăcuţi) ar fi putut susţine sindicatele profesionale, iar o dată cu retragere lor, „Federaţia generală" (*sodomei*) a încercat zadarnic să se mai refacă. Sindicatele au fost obligate să se servească de asociaţiile din micile întreprinderi, adesea rezistând doar pentru o singură grevă.

Deoarece mişcarea muncitorească şi ţărănească era modestă, conflictele de idei şi între grupuri s-au desfăşurat în interiorul partidelor care se ocupau de mişcările sociale, mai mult decât în orice alt tip de formaţiune politică de masă, cu atât mai mult cu cât liderii recrutaţi din rândurile intelectualităţii ocupau un loc important aici. Până în 1923, anarho-sindicalismul (acţiune revoluţionară de masă), luptând împotriva centralizării sindicale şi politice, este o pradă facilă pentru poliţie. Nevoia de a avea structuri stabile face atunci să fie acceptat pe scară largă „bolşevismul", dar astfel s-a ajuns (1925) la o ruptură în interiorul „Federaţiei generale a muncii", apoi în partidele proletare, ulterior (1926) între comunităţi, ortodoxe sau nu, şi social-democraţi, partizani ai legalităţii şi ai unei autonomii a sindicatelor. Guvernul şi sindicatele au păstrat, în ceea ce-i priveşte, persecuţiile pentru comunişti (1928–1929) şi au încercat, prin concesii

[1] În 1930, pentru un indice de 100 în întreprinderile cu 5 până la 9 muncitori, salariile sunt la un indice de 243 (metalurgie) şi 226 (mecanică), acolo unde există mai mult de 1 000 de muncitori.

precum participarea la Biroul Internaţional al Muncii, să obţină preeminenţa unor comitete în interiorul companiilor, comitete care să asigure armonia dintre capital şi muncă. În 1930, 75 % din mişcarea muncitorească era controlată de către moderaţi.

2. Fapt dominant în participarea maselor la viaţa politică, corpul electoral, chiar şi după obţinerea votului universal, se orientează constant către partidul care formează guvernul. Mai mulţi prim miniştri „parlamentarişti" au primit puterea atunci când partidul lor era minoritar (Tanaka, Hamaguchi, Inukai): alegerile le-au confirmat poziţia. Presiunile poliţieneşti fiind limitate, trebuie să concludem că votul universal nu a schimbat comportamentul electoral. Statele-majore ale partidelor au recurs la reţelele de relaţii verticale, notabilii locali, care sunt conducătorii şi reprezentanţii consensului din interiorul grupului lor. Numărul sporit de electori a făcut însă mai costisitoare această abordare clientelistă. Psihologia votului s-a schimbat cu atât mai mult cu cât voturile ţărăneşti contau în mai mare măsură decât altele, în timp ce nu există nici o deosebire ideologică majoră între cele două partide de guvernământ, formaţiunile politice cerând de la partizanii lor o adeziune intelectuală, sau dispreţuind alegerile (extrema dreaptă), ori combinând un anumit anti-parlamentarism cu aceeaşi practică a relaţiilor personale ca şi partidele consacrate (socialiştii). Popular în 1920, votul universal nu mai era în 1924 rezultatul unei presiuni a maselor, ci al nevoii a două sau trei partide, după dizlocarea *Seiyukai*, de a rezista în Camera superioară.

3. Alegerile nu au fost semnificative decât în 1924: contra guvernului transcendental al lui Kiyoura, compus din aristocraţi, ele au marcat victoria majorităţii partidelor,

subordonarea elitelor birocratice. Între partidele însele, care doreau să-şi ia revanşa, alegătorii erau incapabili să asigure transferul de putere, clientelismul dând o superioritate sigură celui care deţinea guvernarea. Democraţia parlamentară, fondată pe rivalitatea a două, rareori trei, formaţiuni politice naţionale, va continua să facă apel la forţe care nu sunt alese: *genro* (redus la Saionji), Consiliul privat, aristocraţi, state-majore. Apelul la forţele extraparlamentare era într-adevăr singura posibilitate pentru partidele de opoziţie, sau pentru facţiunile din partidul majoritar care se aflau pe o poziţie contrară primului ministru, de a înlocui guvernul.

În comparaţie cu modelele străine, democraţia Taisho a fost un eşec. Dar, sub imaginea falsă a unei democraţii ideologice, destrămarea autorităţii liderilor şi a statului, numărul crescând de grupuri de presiune (oameni de afaceri, jurnalişti, sindicate) marchează o lărgire a participării la putere.

IV. Soluţia totalitară

Aplicat Japoniei, termenul de „totalitarism" înseamnă adaptare la războiul total. Personalul civil şi militar nu s-a abătut niciodată de la o atitudine conservatoare ce înglobează în tradiţie (cu diversele sale interpretări) *kokutai*-ul, dinastia, „răspunsurile" împăratului Meiji şi chiar Constituţia. Absenţa unui dictator, a partidului unic, a mişcării politice de mase dovedesc că autoritatea se baza pe consens. Nu există vreo fracţiune care să poată revendica cu adevărat un rol diriguitor. Spre deosebire de fascismele europene, nu asistăm la vreo tentativă de a crea o societate „refondată filosofic". Nu se face vreo deosebire între supuşi, pornind de la fervoarea lor faţă de o ideologie. Preponderenţa militarilor vine din faptul că naţiunea era înarmată. Războiul a fost cauza şi nu consecinţa regimului.

Cu toate acestea, militarii nu s-au mărginit a fi instrumentele unei politici naţionale. Înaintea declaraţiei oficiale de război, adresate doar Statelor-Unite la 7 decembrie 1941, ei au luat de mai multe ori iniţiativa operaţiunilor militare în China. Ei au popularizat de pe la 1930 conceptele de „război total" şi de „mobilizare totală", care le sporesc influenţa. Au exploatat, totodată, resursele legale ale unei Constituţii ambigue (autonomia statelor majore, desemnarea miniştrilor militari). Începând cu 1930, corpurile de ofiţeri s-au comportat ca nişte grupuri de presiune ce vizau în acelaşi timp puterea politică şi expansiunea armată. De aici, o dimensiune specifică a genezei totalitarismului. Cuceririle au fost un răspuns dat de Japonia unor ameninţări exterioare a căror perspectivă era agitată prin intermediul rivalităţilor dintre diferitele corpuri ale statului, devenite din ce în ce mai ambiţioase.

Două interpretări sunt posibile. Putem presupune că incidentele dintre 1930–1940 jalonează o tentativă a militarilor de a controla statul. Trebuie atunci lămurite intenţiile lor politice faţă de criza din 1929 şi de grupările fasciste. Acestei interpretări care le atribuie un mod de acţiune identic cu acela al partidelor fasciste europene i se poate opune constatarea dezordinii diferitelor comploturi ofiţereşti, precum şi absenţa unei rezistenţe la totalitarism, lenta sa difuziune în rândurile societăţii japoneze, fără schimbări de structură.

În timp ce în Germania şi Italia fascismele au putut anihila partidele socialiste, fără a putea obţine vreodată adeziunea lor politică, regimul totalitar japonez şi-a găsit, dimpotrivă, în rândurile mişcării sindicale şi a social-democraţiei o parte dintre sprijinitori. Trebuie să distingem, totuşi, în cazul acestor mişcări, evoluţia liderilor de cea a militanţilor de la bază. Cei dintâi, cu excepţia extremei

stângi, dispersată de arestările dintre 1928–1932, au aprobat, în majoritatea lor, cucerirea Manciuriei. Ei au încercat să împiedice grevele din uzine şi conflictele dintre arendaşi şi proprietarii rurali, sperând că expansiunea colonială va permite soluţionarea armonioasă a problemelor sociale. Unii au mers chiar mai departe: sub pretextul luptei contra capitalismului, au încercat să organizeze un naţional-socialism popular, nu fără conexiuni cu grupurile de extremă-dreaptă. Succesul lor a fost limitat, chiar şi în mediul rural, care, datorită diminuării comunităţilor săteşti şi crizei persistente, era predispus la un radicalism de dreapta. În acelaşi timp, în afara controlului sindical, în micile întreprinderi, grevele, mai puţin numeroase în 1934–1936, datorită creşterii nivelului de viaţă, au fost reluate în 1937, când s-a făcut simţită ameninţarea inflaţiei. Putem oare conchide că este vorba de o rezistenţă din partea populaţiei? Este mai curând vorba de lipsă de organizare. Dată fiind creşterea numărului de muncitori în perioadele de expansiune economică, sindicatele aveau o influenţă tot mai redusă. Muncitorii din marile întreprinderi scăpau controlului lor. La alegerile din 1937, contra guvernului Hayashi, deci contra confiscării puterii de către armată în interiorul statului autoritar, „Partidul socialist al maselor" a înregistrat un succes — 900 000 de voturi, adică 37 de locuri în Parlament — cu o triplă platformă: „anticomunism, antifascism, anticapitalism". O victorie la fel de lipsită, însă, de semnificaţie ca şi aceea a partidelor tradiţionale: aleşii socialişti au susţinut războiul contra Chinei şi au fost primii care au propus dizolvarea grupului lor în formaţiunea politică unitară a lui Konoe. Încă din 1928, liderii socialişti căutau să se apropie de puterea instalată. Atitudine de prudenţă pentru aceia care aleseseră să acţioneze în legalitate, dictată, însă, şi de conştiinţa slabei

lor influenţe asupra maselor sau de obligaţiile lor tradiţionale de şefi faţă de o clientelă căreia trebuiau să-i asigure avantaje. Faptul demn de remarcat este acela că ralierea stângii legale a luat nu forma unei mutaţii către un fascism limitat, ci pe aceea a participării la o uniune naţională autoritară.

Aceeaşi orientare în armată. Dacă intenţia de a domina guvernul era răspândită, drumul ei către putere a pus în joc diferite acţiuni, deloc coordonate între ele.

a) Generalii plasaţi în posturi de răspundere au suferit influenţa tinerilor ofiţeri plasaţi sub ordinele lor, a căror acţiune a fost, se pare, decisivă cu ocazia comploturilor din martie şi octombrie 1931, a incidentului de la Mukden, a revoltelor din mai 1932 şi februarie 1936. În ce măsură putem, oare, vorbi de o acţiune revoluţionară, vehiculând o nemulţumire socială, de o „inversare a ierarhiilor" (formă modernă a lui *gekokujo*)? Autorii proiectelor loviturilor de stat din martie şi octombrie 1931 erau ofiţeri de stat major, adepţi ai unui socialism de stat (planificare industrială în scopuri militare), aflaţi însă departe de masele populare. În 1932 era vorba despre tineri ofiţeri subalterni, apropiaţi de ţărănime, agrarieni, ostili prin însuşi acest fapt „fascismului", adică unei societăţi industriale totalitare. Ei nu formau, însă, decât un grup restrâns, fără legături cu ierarhia militară. În februarie 1936, dimpotrivă, şefii revoltei — din nou tineri ofiţeri pătrunşi de o mistică tradiţionalistă şi agrariană — putuseră stabili contacte cu generali din facţiunea „Căii imperiale". Cât priveşte incidentul de la Mukden, „coloneii" care l-au pregătit conduceau operaţiunile armatei din Kantoung şi obţinuseră aprobarea statului major pentru continuarea acţiunilor şi după acest moment, declanşarea acţiunii rămânând la latitudinea lor. Legăturile sunt, aşadar, slabe, între aceste acţiuni. Pe de altă parte, generalii cei mai solicitaţi de către complotişti se eschivează sau refuză (Ugaki, apoi Araki, în sfârşit, în 1936, Mazaki), iar majoritatea ierarhiei militare se opune oricărei aventuri

politice. Din toate aceste evenimente iese în primul rând la iveală izolarea subalternilor.

b) Nici violentele lupte dintre facţiunile militare după promovarea lui Araki la rangul de ministru nu pot fi considerate ca un mijloc de cucerire a puterii. Ele nu au avut consecinţe politice decât în 1936, înainte şi după revolta din februarie, când, pentru restabilirea consensului în rândul corpului ofiţerilor, exigenţele adresate guvernului au fost sporite. Însă pensionarea, cu această ocazie, a unui mare număr de generali a dovedit că dorinţa de a restabili disciplina, deci un anumit apolitism, reprezenta mai mult decât un pretext. Facţiunea victorioasă, cea favorabilă „controlului", era ataşată acţiunii legale şi înţelegerii cu elitele civile.

c) Cel mai puternic instrument pentru a domina guvernul a fost, fără îndoială, principiul autonomiei Înaltului Comandament, stabilit în 1879, în Japonia erei Meiji, care ignora militarismul. Departe de a fi o atribuţie simplă, această autonomie avea mai multe domenii de aplicaţie: proteja armatele aflate în campanie de marele stat-major general, pe acesta din urmă de eventuala presiune a ministerului militar corespondent, pe miniştrii de Război şi de Marină de majoritatea miniştrilor civili din guvern. De aici rezultau şi posibilităţile de manevră ale autorităţilor civile. Niciodată, armata nu şi-a impus voinţa fără compromisuri. Trebuie notat că demiterea politicienilor din postul de prim ministru (1932), promovarea amiralilor Saito şi Okada se datorau, de asemenea, voinţei de a frâna excesul de naţionalism în rândurile partidelor din Dietă. Prinţul Konoe a fost ales prim ministru în 1937 tocmai pentru a obţine sprijinul acestor partide.

Violenţele, luptele dintre facţiuni, conflictele de autoritate au fost mai puţin jaloanele unui complot, cât breşe în unitatea armatei şi apoi a statului, pe care elitele s-au străduit să le astupe prin naţionalism, apoi, în timp de război, prin construirea unui stat autoritar. În momente precise, diverse forţe au contribuit la evoluţia către totalitarism:

activişti de dreapta, mişcarea muncitorească şi ţărănească, facţiunile militare, administraţiile publice, partidele tradiţionale, fiecare cu un rol inegal şi niciodată dominant. Toate aceste forţe au fost limitate de rivalităţile dintre ele, de diviziunile lor interne şi s-au găsit înghesuite între vidul instituţiei imperiale şi îngrădirea reprezentată de comunităţile populare. Cu excepţia unei slabe minorităţi de extremă dreaptă, regăsim toate componentele societăţii Taisho. Amprenta totalitarismului apare în: a) întărirea disciplinei în grupurile instituţionalizate (cătune, cartiere); b) creşterea autorităţii şefilor acestora destinaţi a fi intermediarii unei mobilizări generale; c) crearea de organisme unitare la scară naţională (precum „Federaţia pentru servirea statului prin industrie" care a absorbit sindicatele). Era vorba de a controla mai bine indivizii, de a-i ralia unor scopuri naţionale fără a-i separa de grupurile lor naturale. Autoritatea statului nu s-a lovit de rezistenţă. Ea s-a atenuat în faţa forţei de integrare internă a acestor grupuri care au limitat astfel totalitarismul tocmai sprijinindu-l.

Soluţia totalitară şi democraţia Taisho reprezintă două răspunsuri ale aceluiaşi sistem social, ale aceluiaşi model cultural faţă de situaţii internaţionale diferite şi nu triumful succesiv a două forţe contrarii.

V. Războiul din Pacific (1941–1945)

Chiar numele dat acestui război subliniază dificultatea de a-l explica şi de a-l situa. Luptele decisive — tridimensionale: pe mare, în aer şi pe uscat — au drept cadru de desfăşurare Pacificul şi opun Statele Unite ale Americii Japoniei. Însă, timp de trei ani şi jumătate — între 8 decembrie 1941 şi 15 august 1945 — aceasta din urmă în-

fruntă, de asemenea, Marea Britanie şi Olanda în posesiunile coloniale ale acestora. În martie 1945, Japonia distruge prezenţa franceză în Indochina, iar în august este ea însăşi atacată în Manciuria şi Coreea de Nord de armatele sovietice. Această amploare geografică ar justifica expresia „războiul din marea Asie Orientală", dacă aceasta nu ar fi fost deja prea mult întrebuinţată pentru a oferi o justificare morală expansiunii japoneze, asimilând-o unei eliberări a popoarelor colonizate puţin compatibilă, în realitate, cu menţinerea sub ocupaţie a Coreei şi a Chinei. Dat fiind că Japonia luptă cu toţi adversarii Germaniei, nu putem oare deduce că Extremul Orient este astfel integrat unui război ideologic mondial? În afară, însă, de diferenţele de regim politic, este o mare distanţă între voluntarismul hitlerist şi expectativa iniţială a Japoniei. Pearl Harbor se produce la doi ani şi trei luni după invadarea Poloniei. Ne putem, aşadar, întreba asupra rolului împrejurărilor în acest conflict asiatic şi transpacific, precum şi asupra gradului său de integrare în Al Doilea Război Mondial. Examinarea cauzelor sale şi a desfăşurării operaţiunilor militare conduce la răspunsuri diferite.

Războiul mondial izbucneşte în Europa fără legătură cu problemele Extremului Orient, ceea nu este, însă, valabil pentru războiul din Pacific. Este adevărat că acesta apare ca o fază culminantă a unui „război de cincisprezece ani" început, în 1931, în Manciuria şi care se transformă, în 1937, într-unul de cucerire a Chinei. Războiul european sporeşte, însă, pretenţiile Japoniei, modifică percepţia sa despre poziţia ei internaţională şi, încă şi mai mult, pe aceea a adversarilor ei. Între primăvara anului 1940 şi vara anului 1941, Japonia vede producându-se în jurul ei un vid militar, efect al victoriilor germane, pe care i se pare de neconceput să nu îl exploateze. În ceea ce o priveşte, China naţionalistă speră să iasă din izolare printr-o generalizare

a conflictului în întreaga Asie Orientală. Statele Unite, puţin dispuse, până atunci, să susţină China, ajung să privească expansiunea Japoniei în cadrul unei strategii nu doar asiatice, ci mondiale.

Nici Japonia, nici Statele Unite nu doresc să se confrunte militar. Însă ciocnirea de interese ajunge să fie repede dublată de una de principii. Rivalităţile economice încep să devină explozive nu pentru că este vorba de bogăţii, ci de maniera de a le obţine. Japonia doreşte să dobândească, eventual prin simple ameninţări, teritorii în Asia de Sud-Est, unde interesele americane sunt limitate. Acţiunea ei se încadrează însă într-o răsturnare a ordinii internaţionale pe care Statele Unite nu o pot tolera. Pentru a-i descuraja pe americani să intervină militar, Japonia semnează, în 1940, Pactul Tripartit. Guvernul american vede, însă, în aceasta o adevărată alianţă, aşadar un proiect de cooperare concretă cu Hitler. Pentru a-i determina pe japonezi să nu participe la războiul mondial, Statele Unite împiedică importurile acestora de materii prime şi maşini. Japonia interpretează, însă, această blocadă ca pe semnul unei politici care ar obliga-o să se retragă fără condiţii din China. Situaţia militară din Europa condiţionează şi ea atacul de la Pearl Harbor, deoarece, înainte de sfârşitul bătăliei Moscovei, Japonia nu concepe o înfrângere a Germaniei.

Japonia dorea să exploateze conflictul mondial fără să participe la el. Această neutralitate, posibilă în cazul în care ar fi adus beneficii comerciale, era însă condamnată să facă loc unei logici militare care să vizeze o expansiune teritorială conformă cu tendinţele războiului total. Japonia a trebuit să aleagă între a da înapoi sau a participa la conflict.

Operaţiunile militare din Europa şi din Asia rămân, însă, separate. Planul japonez cuprindea două faze: după cucerirea unei zone-tampon şi a materiilor prime vitale, trebuia să se treacă la o defensivă, adică la un război de lungă durată pentru care ţara nu era deloc pregătită. Speranţa unei păci de compromis se spulberă atunci când se precizează înfrângerea Germaniei. Forţele japoneze au pierdut însă peste tot iniţiativa încă

din toamna anului 1942. Începând cu 1943, zona-tampon îşi dovedeşte fragilitatea, iar materiile prime nu pot fi transportate deoarece prea multe cargouri şi petroliere sunt scufundate. În faţa Aliaţilor, Japonia rezistă mai mult decât Germania, însă eşecul ei este înscris atât în situaţia internaţională, cât şi în natura propriilor ei insuficienţe.

Capitolul V

CĂTRE O JUMĂTATE DE SECOL DE SUCCESE

În august 1945, războiul era pierdut, iar Japonia se vedea deposedată de tot ceea ce dorise şi obţinuse începând cu ultimii ani de shogunat: independenţa (ţara va fi supusă pentru prima dată unei ocupaţii străine); armata (distrusă, apoi demobilizată); bogăţia (superexploatată din cauza efortului militar, apoi afectată de atacurile aeriene şi navale americane); reputaţia sa internaţională (din cauza alianţei cu regimul hitlerist).

În 1990, Japonia se afla în elita mondială graţie puterii sale financiare şi tehnologice. Dinamismul său economic face din ea un model greu de egalat chiar şi de către marile naţiuni industrializate.

Este inevitabil ca prezentul să reînnoiască înţelegerea pe care o avem despre trecut. Anul 1945 fusese văzut ca sfârşitul unei modernizări vinovate de a fi conţinut în ea însăşi germenul eşecului ei final. Astăzi, el este privit ca punctul de plecare al unei serii neîntrerupte de succese.

De aici decurg trei revizuiri ale perspectivei istorice.

În loc să fie integrate unei istorii de lungă durată, înfrângerea, ca şi războiul care a făcut-o posibilă se contractă în timp, devenind numai nişte anomalii pe parcursul dezvoltării reuşite a Japoniei de o sută de ani încoace. Erori de parcurs trecătoare, explicabile prin hazard şi printr-o serie de neînţelegeri, printr-o proastă apreciere a situaţiei internaţionale, aceste eşecuri nu mai pun în cauză dinamismul şi calităţile excepţionale ale naţiunii. Rezultă, deci, că triumful şi soliditatea instituţiilor democratice de

după războiu sunt în mod firesc legate ca printr-o punte de fenomenul rapidei dezvoltări a producţiei industriale între 1934 şi 1937, de democraţia lui Taisho, ba chiar de liberalismul lui Meiji. În loc să fie explicat prin fragilitatea situaţiei economice de la începutul erei Showa, imperialismul este considerat drept un factor exterior, venit să perturbe aptitudinile societăţii japoneze de a controla mijloacele prin care aceasta trebuia să ajungă la mai multă bogăţie şi libertate.

Aşa se explică de ce rolul influenţelor sau al presiunilor străine în geneza reformelor realizate între 1945 şi 1948, la începutul perioadei de ocupaţie americane, este socotit mai puţin decisiv. Concepute de către ocupant pentru ca Japonia să devină democratică şi paşnică, unele dintre aceste reforme au exercitat în cursul deceniilor următoare o acţiune favorabilă asupra dezvoltării economiei şi coerenţei societăţii, dovedind că răspundeau unor necesităţi reale şi că au fost uşor asimilate. Putem, deci, vorbi, mai degrabă de o împlinire decât de o ruptură. Acelaşi raţionament, aplicat modernizării din epoca Meiji, reduce şi aici importanţa imitării modelelor occidentale, sporind rolul moştenirii venite din epoca Edo. Astfel de revizuiri tind să înrădăcineze în realităţile autohtone stabilitatea şi progresele Japoniei, dovedite de-a lungul unor mari perioade de timp, în timp ce relaţiile ţării cu mediul internaţional, reuşite sau catastrofale, conturează versantul problematic al acestei realităţi.

I. Ocupaţia: ruptură sau împlinire

Timp de şase ani, Japonia şi Statele Unite se află faţă în faţă. Supusă unei autorităţi străine, cu suveranitatea

suspendată, Japonia nu mai are politică externă şi nu mai este autonomă nici măcar în politica sa internă. Americanii joacă un rol esenţial în ocupaţia militară şi, cu toate că acţionează în principiu în numele tuturor puterilor aliate, îşi rezervă, în realitate, întreaga putere de decizie, mai ales sub conducerea lui Mac Arthur.

Tranzitorie şi totuşi îndelungată, această perioadă nu este una omogenă. Ea are o istorie al cărei început şi al cărei sfârşit sunt clar precizate şi se găsesc în contrast, în timp ce motivele, amploarea şi momentul schimbării fac încă obiectul controverselor.

În timpul primilor doi ani, reforme adesea radicale se succed, la cererea autorităţilor de ocupaţie, şi sunt votate de Parlamentul japonez atât înainte, cât şi după alegerile din aprilie 1946 şi aprilie 1947. Asociate cu măsuri de epurare şi cu eliberarea prizonierilor politici, aceste reforme vizează crearea unei Japonii paşnice, ale cărei instituţii democratice — o nouă constituţie, descentralizare, reforma poliţiei —, un mai larg acces la bogăţiile naţiunii — reformă agrară, drepturi sindicale —, precum şi la învăţământul secundar şi superior trebuie să-i garanteze stabilitatea. Dezvoltarea economică nu este inclusă în acest plan de democratizare, o industrie uşoară şi o agricultură puternică părând a fi în armonie cu procesul de demilitarizare. Instituţia imperială este menţinută, dar este proclamată suveranitatea populară, iar aleşii controlează guvernul. Cantonarea lui Tenno într-un rol simbolic nu face decât să confirme o practică străveche, însă această confirmare a unei situaţii preexistente eliberează acţiunea politică de etica comunitară, care se baza pe fidelitatea faţă de suveran.

Ocupaţia ia sfârşit atunci când, în aprilie 1952, intră în vigoare tratatul de pace semnat la San Francisco, în au-

gust 1951, de către Japonia şi alte 48 de ţări, între care Statele Unite şi Marea Britanie. URSS şi China nu figurează printre semnatare. Războiul rece durează de mai mulţi ani, China continentală a intrat sub stăpânirea Partidului Comunist, o alianţă chino-sovietică a fost semnată în februarie 1950, iar războiul din Coreea a început în luna iunie a aceluiaşi an. Încheiat tot la San Francisco, la doar câteva ore după semnarea tratatului de pace, pactul de securitate nipono-american face din Japonia principalul partener al SUA în Extremul Orient, în rezistenţa opusă expansiunii comuniste. Armata de ocupaţie este menţinută pe loc, prezenţa ei fiind justificată de această nouă alianţă. Începe reînarmarea Japoniei, la cererea presantă a Statelor Unite. Înainte de toate se pune însă în mişcare expansiunea economică, o puternică industrializare fiind socotită de acum înainte ca inseparabilă de perenitatea reformelor democratice, pe de o parte, şi de stabilitatea regiunii Asia–Pacific, pe de altă parte. Yoshida Shigeru dirijează şi simbolizează totodată această nouă emergenţă a Japoniei ca putere internaţională. Provenind din mediile conservatoare interbelice, diplomat ostil războiului din Pacific, el ocupă postul de prim ministru aproape fără întrerupere, începând cu mai 1946, în calitatea de şef al Partidului Liberal. Fără a respinge schimbările aduse de ocupaţie, el le integrează în continuitatea istoriei naţionale.

Ocupaţia a ridicat două mari probleme. Mai întâi, în ce măsură reformele adoptate imediat după război au fost impuse de Statele Unite? Au fost ele considerate ca un moment de ruptură de către japonezi? Cu excepţia disoluţiei armatei şi marinei, consecinţă directă a înfrângerii, administraţia japoneză pregătise proiecte de reformă în numeroase domenii înainte de război şi în timpul acestuia.

Or, autorităţile de ocupaţie au guvernat Japonia prin intermediul acestei administraţii civile din rândurile căreia mai puţin de 1 % au fost afectaţi de procesul de epurare (faţă de 16 % din personalul politic şi 80 % dintre militarii de carieră). Alt argument în favoarea originii endogene a reformelor: primirea lor favorabilă de către ţărani şi muncitori şi, în general, atitudinea cooperantă a japonezilor cu ocupantul american. Se impune, deci, un studiu amănunţit al proiectelor de reformă şi al aplicării lor. Rezultă, astfel, că presiunea Statelor Unite a radicalizat proiecte mai vechi. Nici reforma agrară, nici descentralizarea, nici definirea lui Tenno ca simbol nu ar fi fost de conceput fără o constrângere din afară. Primirea favorabilă pe care masele populare au făcut-o transformărilor sociale nu dovedeşte că elitele ar fi consimţit singure să procedeze la o largă redistribuire a bogăţiilor şi puterii.

Cealaltă mare problemă priveşte tendinţa conservatoare care se impune în faza finală a ocupaţiei. Nu este vorba de o reîntoarcere la valorile dinainte de război, deoarece pacifismul ocupă acum o poziţie centrală, iar apelul la expansiune economică face un loc important eticii individualiste. Situată în perioada 1947–1950, schimbarea de orientare este, totuşi, evidentă. În politică şi în afaceri, elitele date recent la o parte reapar la suprafaţă. O adevărată schimbare are loc în atitudinea autorităţilor de ocupaţie, al căror rol poate părea şi în acest caz la fel de important ca şi anterior în realizarea reformelor. În februarie 1947, ele interzic o grevă generală, iar în 1950 ordonă excluderea comuniştilor din întreg sectorul public. Cu toate acestea, importanţa unor astfel de presiuni din exterior este mai ales punctuală. Renaşterea durabilă a unei Japonii conservatoare este asigurată de îmburghezirea societăţii, mai întâi în mediul rural, unde ţăranii sunt

transformaţi în proprietari de reforma agrară, apoi la oraşe, graţie procesului de reconstrucţie economică. Noua Japonie, departe de a se întoarce cu nostalgie spre trecut, asociază comportamentelor tradiţionale o dorinţă durabilă de consens şi de îmbogăţire.

II. Un nou statut de mare putere

S-a reproşat la un moment dat Japoniei că fuge de responsabilităţile ce decurg din statutul său de putere internaţională şi că recurge la o autolimitare politică şi militară cu scopul de a evita confruntările ce ar putea deveni periculoase pentru expansiunea sa economică pe pieţe străine. Plafonarea cheltuielilor destinate apărării naţionale la 1% din PIB (acesta fiind însă în puternică expansiune) eliberează fonduri care devin instrumente ale imperialismului economic. Este vorba, cu acelaşi scop al modificării *statu quo*-ului internaţional în favoarea Japoniei, de o inversare a priorităţilor definite la începutul erei Meiji. Cuvintele de ordine „ţară bogată, armată puternică" conduseseră întotdeauna, în ciuda „diplomaţiei economice" din anii 1920–1930, la o subordonare a producţiei faţă de instrumentul militar.

În timpul ocupaţiei şi după aceea, Japonia nu are de ales: numai dezvoltarea economică este posibilă. Nu are alte mijloace de expansiune şi este înconjurată de naţionalisme suspicioase. Rămâne de ales între mai multe tipuri de economie şi mai multe concepţii despre politica externă, mereu, însă, în limitele primatului producţiei şi al schimburilor. În 1952, opinia publică japoneză este încă tentată de mai multe căi de dezvoltare. Moştenirea perioadei războiului va sfârşi prin a da prioritate industriei

grele şi progresului tehnologic. Inutilă în caz de conflict, formarea în număr mare a oamenilor de ştiinţă este, în schimb, decisivă pentru perioadele de pace. Societatea japoneză devine astfel capabilă să utilizeze cu eficacitate toate circumstanţele favorabile: liberul acces la materii prime, la descoperirile ştiinţifice făcute în străinătate, deschiderea, fără reciprocitate, a pieţelor externe pentru exporturi, o rată de schimb avantajoasă. Ulterior, alte combinaţii de mijloace economice îşi fac apariţia şi se dezvoltă şi alte direcţii de dezvoltare industrială, fără însă ca aceasta să afecteze linia de conduită deja stabilită.

În politica externă, singura alternativă la alianţa cu Statele Unite era neutralitatea totală, care beneficia în rândurile opiniei japoneze de o puternică susţinere până către 1965. Ulterior, slăbirea Statelor Unite şi succesele lente, dar continue, ale diplomaţiei japoneze au înlăturat această alternativă, cu excepţia perioadelor electorale. Alianţa, foarte inegală la începuturile ei, a apărut ca fiind din ce în ce mai favorabilă Japoniei, care a putut relua relaţiile cu vecinii ei asiatici, Coreea şi China, a reluat în posesie unele arhipelaguri periferice (Bonin, Ryu Kyu), a fost primită în toate instituţiile internaţionale, şi-a modernizat forţa de autoapărare şi a reechilibrat tratatul de securitate din 1952. Toate acestea au însemnat transformarea constrângerilor în opţiuni libere, puse în serviciul unui statut de mare putere.

III. Noul consens: mitul clasei de mijloc

În 1958, 72% dintre japonezi declară că aparţin clasei de mijloc. Zece ani mai târziu, proporţia urcă la 90%, iar această opinie variază puţin de atunci încoace. Acest procentaj enorm

face din societate un ansamblu omogen şi este suficient pentru a marginaliza atât bogăţia, cât şi sărăcia, pe care le ataşează unor minorităţi puţin semnificative. Identificându-se cu o cuprinzătoare clasă de mijloc, japonezii pretind că formează o societate fără clase, încadrată de grupuri extreme, care nu fac decât să sublinieze realitatea acestei situaţii. Este cu adevărat vorba despre un nou consens care îl înlocuieşte pe cel exprimat de conceptul de stat-familie. În fapt, dacă acest sentiment unitar nu implică şi o identitate de opinii în toate domeniile, el exprimă, cel puţin atunci când este vorba despre condiţiile de viaţă şi despre formele de muncă ce le generează, o satisfacţie împărtăşită: trei decenii după înfrângere, către 1975, starea lor materială este acceptată de 80% dintre japonezii liberali şi conservatori, dar şi de 75% dintre alegătorii care susţin partidele socialiste şi chiar de către 65% dintre cei care se declară comunişti.

Este acceptat faptul că această omogenitate e doar relativă, deoarece, prin chiar situaţia celor care se integrează ei, clasa de mijloc se împarte în stratul inferior, cel median şi cel superior. Studii mai amănunţite, care iau în considerare inegala stabilitate a locurilor de muncă, diferenţele de remuneraţie, discriminările între bărbaţi şi femei pe piaţa muncii, pot scoate în evidenţă faptul că accentul ar trebui pus mai degrabă pe diferenţele sociale. Cu toate acestea, dacă este adevărat că mitul este uneori dezminţit de realitate, el exercită, totodată, o dublă funcţie egalizatoare în sânul societăţii japoneze. Pe de o parte pentru că integrarea în clasa mijlocie este adesea trăită ca o posibilitate de promovare socială, ca o promisiune de viitor, dar şi ca stare prezentă, visul corectând astfel inegalităţile reale. Pe de altă parte, acceptarea mitului incită pe japonezi la comportamente — în domeniul economic ca producători, cumpărători şi deţinători de depozite bancare, în privinţa educaţiei ca aspiranţi la obţinerea diferitelor diplome — care fasonează, la rândul lor, realitatea socială în sensul unei apropieri a condiţiilor de viaţă.

Clasa de mijloc este egalitară şi dinamică deopotrivă. Reducerea inegalităţii de venituri este o condiţie care influenţează asupra formării sale. Tot o astfel de condiţie este însă şi posibilitatea

lăsată îmbogăţirii, accesului la proprietate. În Japonia contemporană, răspunde cel mai bine acestor exigenţe salariatul care are cel puţin bacalaureatul, locuieşte într-un oraş, lucrează cu contract nedeterminat într-o întreprindere sau în administraţie. El devine tot mai mult personajul central al mitului (de la 18 la 33 de milioane între 1955 şi 1970), alcătuind astfel, chiar dacă numeroase cazuri se îndepărtează de tipul ideal, o nouă clasă de mijloc, în contrast cu cea veche, formată din producători independenţi, ţărani proprietari, artizani, negustori. Printre diferitele cauze ale disparităţilor în venituri persistă mult timp cea datorată discriminării la adresa femeilor; în schimb, începând cu deceniul 1960–1970, atunci când oferta de forţă de muncă începe să depăşească cererea, o creştere mai rapidă a remuneraţiilor în micile întreprinderi atenuează decalajele de salarizare care afectau mai înainte personalul acestora. Diferenţele salariale rezultate din deosebirile de vechime au fost şi ele reduse, însă cum ele nu afectează egalitatea şanselor, nu aduc oricum atingere coerenţei societăţii. Aceasta din urmă este, însă, întărită de creşterea generală a veniturilor atunci când, în paralel cu creşterea economică ridicată, japonezii, în ansamblu, se dezinteresează de o egalitate întru sărăcie. Salariile sunt cu atât mai ridicate cu cât preţurile produselor de bază cresc puţin de-a lungul acestei perioade. Pentru ţăranii proprietari, integrarea în clasa mijlocie rezultă nu doar din efectele reformei agrare, ci şi din creşterea considerabilă a preţurilor terenurilor şi din intervenţia statului în fixarea preţului orezului, atât în beneficiul producătorului, cât şi în cel al consumatorului (pierderea fiind suportată de bugetul public).

Condiţiile unei conştiinţe difuze de apartenenţă la clasa de mijloc sunt realizate, în aspectele lor cantitative — împărţirea şi creşterea veniturilor —, între 1955 şi 1970. Dar comportamentele care decurg de aici au un efect masiv şi persistent asupra organizării sociale, creşterii economice, învăţământului.

Intreprinderea sau *kaisha* poartă marca acestor transformări. Puterea sa de integrare, inspirată de modelul secular al IE şi adaptată unei strategii contemporane de supravieţuire,

urmăreşte, în mod conştient, ştergerea consecinţelor negative ale clivajelor ierarhice. Dacă rezultă o relativă izolare a personalului în raport cu mediul social, distanţele pe verticală, pe care le generează, fiind mai puţin evidente decât cele pe orizontală, *kaisha* este, totuşi, cu adevărat, o micro-societate în care este produsă clasa de mijloc ce formează, la scara Japoniei, un mediu în care concurenţa şi identificarea coexistă.

În ceea ce priveşte cumpărarea de bunuri de folosinţă îndelungată (la început televizor, maşină de spălat şi frigider, apoi aparat de aer condiţionat şi automobil) şi a nivelului economiilor, de două ori mai ridicat (20% în 1970) decât în 1934–1936, aceştia sunt factori decisivi pentru piaţa internă şi pentru finanţarea întreprinderilor, constituind, în acelaşi timp, axele politicii economice a familiilor şi traducând, totodată, voinţa lor de a participa la un stil de viaţă înstărit şi omogen, de a-şi consolida poziţia socială, mai ales prin accesul la proprietatea imobiliară urbană.

Aceeaşi strategie îi determină pe copii să se angajeze în studii de lungă durată (în 1976, 92% dintre tineri frecventează liceul, iar 38% intră în învăţământul superior), cu atât mai mult cu cât eficacitatea socială a diplomei este ridicată în Japonia, unde întreprinderile îşi recrutează personalul la sfârşitul şcolarităţii. Diploma universitară este, însă, în acelaşi timp, o marcă a apartenenţei la burghezie şi o dovadă a capacităţilor intelectuale. Hiperselectivă (pe baza cunoştinţelor mai degrabă decât a talentului) în câteva zeci de instituţii, deschisă accesului maselor în alte câteva zeci, bazată pe un dozaj variabil de bani şi de calităţi personale, lumea universitară japoneză grupează nivele de studii foarte diferite. Ea oferă naţiunii cadrele şi cercetătorii indispensabili locului ei în lume. Poartă, însă, şi amprenta clasei de mijloc, evitând un sentiment de frustrare în rândul majorităţii pe care selecţia o menţine în afara elitei. Banalizarea diplomelor contribuie la pacea socială. Dacă valoarea lor este inegală, această inegalitate este acceptabilă.

De patru decenii, mitul clasei de mijloc ocupă o poziţie centrală în succesul Japoniei. El adăposteşte un ansamblu de

cauze şi de consecinţe ale acestui succes, o sumă de sinteze reuşite: între nevoia de stabilitate şi dorinţa de promovare, între îmbogăţirea de astăzi a unora şi şansele oferite altora în viitor, între interesul personal şi cel al colectivităţilor. Subordonând individul familiei, pe aceasta comunităţii, pe aceasta din urmă lui Tenno, vechiul consens implica o cascadă de sacrificii. Noul consens deschide calea către o posibilă simultaneitate a profiturilor.

Bazat pe pluralism şi pe stabilitate, sistemul politic poartă şi el marca acestor echilibre.

IV. O democraţie dominată de un partid

Atât în regimurile parlamentare, cât şi în cele prezidenţiale, alternanţa la putere este un semn de democraţie. Japonia face excepţie. Partidul Liberal Democrat (*jiyu-minshu-to*) a deţinut aici puterea încă de la formarea sa, în 1955, până în 1993. Stabilitatea guvernamentală este însă şi mai impresionantă dacă ţinem cont de faptul că, în timpul deceniului precedent formării sale, cele două formaţiuni care au dat naştere acestui partid dominant au fost întotdeauna majoritare, luate împreună, ca număr de voturi şi de locuri obţinute în parlament şi că numai rivalitatea dintre ele a putut da impresia unei alternanţe la putere. Această fidelitate obstinată faţă de forţele conservatoare pare să fi mers contra curentului unei evoluţii marcate atât de reformele instituţionale din perioada ocupaţiei, cât şi de dezvoltarea muncii salariate, de concentrarea populaţiei în marile oraşe şi de creşterea generală a nivelului de educaţie, schimbări *a priori* favorabile unei autonomizări crescânde a individului-alegător faţă de originile sale comunitare. Trebuie, deci, să înţelegem cum a putut acest ansamblu de schimbări sociale care deschidea

calea alternanţei la putere să conducă, totuşi, la o stabilitate indiscutabilă şi la o suită de eşecuri ale curentului socialist.

În cadrul regimului cenzitar, apoi a votului universal, electoratul japonez s-a constituit înainte de război în tradiţia democraţiei clientelare. Alesul este un factor de sinteză: el adună donaţiile în bani, recoltează voturi, apără interesele private în faţa administraţiei publice şi asigură toate aceste funcţiuni cu atât mai bine cu cât este mai apropiat de deţinătorii puterii. Un partid guvernamental este deci sigur că va obţine majoritatea. Singurele guverne dezavuate de electorat (Kioura în 1924, Hayashi în 1937) îşi datorează eşecul unei ostilităţi declarate faţă de toate partidele, deci faţă de clientelism. Alternanţa, în afara ultimului caz, este fie rezultatul intervenţiei numeroaselor forţe extraparlamentare prevăzute în constituţia policentrică a epocii Meiji, fie lipsei de unitate din interiorul guvernului şi a alunecării diferitelor facţiuni de la un partid conservator la altul. Reformele de după război (abolirea forţelor armate, a marinei, a Consiliului privat, a nobilimii) au înlăturat, însă, prima dintre posibilităţi. Reunirea, în 1955, într-un singur partid, a tuturor facţiunilor liberale şi democrate a pus capăt celei de a doua. Cu toate acestea, dacă schimbările au privilegiat în mod paradoxal o tendinţă moştenită din trecut, acest lucru se datorează faptului că partidul dominant a reuşit să reconstituie în cadrul dinamicii societăţi urbane formele de încadrare comunitară pe care se baza clientelismul. „Asociaţiile de sprijin" (*koen-kai*) constituite în jurul persoanei unui ales ignoră în mare măsură partidul căruia acesta îi aparţine.

Însă tradiţia întărită, în mod paradoxal, de reforme nu explică totul. La indiferenţa ideologică pe care o implică se adaugă aprobarea politică foarte directă a succeselor obţinute timp de trei decenii de conservatori. Acest lucru

se poate vedea din alegerile locale pentru desemnarea guvernatorilor şi primarilor, care au dus adesea la victoria unui candidat al opoziţiei, deci la un transfer de fidelitate, atenuat, este adevărat, de interdicţia cumulării mandatelor, care împiedică în acest caz pe aleşii la scară naţională să candideze. Deloc lipsit de capacitate critică, electoratul japonez subliniază totodată, prin preferinţa neîntreruptă pe care a arătat-o pentru Partidul Liberal Democrat, slăbiciunea intrinsecă a opoziţiei. Dacă divizarea în facţiuni întăreşte partidul guvernamental prin caracterul său apolitic, diviziunile ideologice care străbat curentul socialist au produs, dimpotrivă, un efect negativ. Partidul Comunist şi Komeito (de inspiraţie budistă) şi-au găsit stabilitatea, dar şi limitele, încadrând zonele marginale ale clasei de mijloc.

În Japonia celei de a doua jumătăţi a secolului XX, succesul absoarbe evenimentele în continuitate. Atunci când se produc, schimbările întăresc stabilitatea. Nu au avut loc rupturi interne. Puterea curentului liberal-conservator, conştiinţa japonezilor că alcătuiesc o vastă clasă de mijloc, subordonarea politicii externe imperativelor expansiunii economice formează un ansamblu care pare să aibă şi în continuare un viitor.

V. Sfârşitul sau prelungirea secolului XX?

Între 1990 şi 1994*, numeroase au fost semnele schimbării — sfârşitul războiului rece, dezagrerarea URSS, criza societăţilor industriale şi şomajul, intrarea în opoziţie

* Referirile autorului la Japonia contemporană se opresc la acest an 1994, când şi-a revăzut lucrarea în vederea publicării celei de a 6-a ediţii, după care s-a realizat şi versiunea de faţă, în limba română. (Nota editurii)

a Partidului Liberal Democrat ca urmare a pierderii alegerilor din 18 iulie 1993 — care, dacă nu lasă să se întrevadă o oprire în şirul succeselor Japoniei, indică, totuşi, că bazele puterii sale sunt afectate şi că o adaptare se impune. Înscriindu-se pe o durată deja lungă, reuşita Japoniei apare, într-adevăr, ca produsul unui ansamblu stabil de condiţii interne — modelul japonez — şi externe, deci a ceea ce am putea numi un sistem care, fără să împiedice crizele parţiale, nu a cunoscut niciodată o ruptură globală. Ce s-a întâmplat, însă, după 1990?

În interior, în ciuda şomajului — 3 % din populaţia activă şi o ameninţare pentru tinerii deţinători de diplome — este oare rezonabil să vorbim deja despre sfârşitul modelului economic? Pierderea puterii de către un PLD obişnuit de-a lungul mai multor decenii să guverneze indică, oare, mai mult decât o simplă restructurare a elitelor politice, căci electoratul japonez rămâne totuşi fidel conservatorilor, divizaţi acum în partide — ca înainte de 1955 — şi nu doar în facţiuni? O adevărată ruptură nu poate veni decât din direcţia situaţiei militare, adică din exterior. Dacă într-o Asie Orientală mereu agitată din punct de vedere politic Statele Unite vor înceta să apară ca protecţia ultimă, iar Japonia decide să se doteze cu arme nucleare în cazul în care se va simţi ameninţată de vecinătatea Chinei, a Coreei şi a Rusiei, atunci şi numai atunci va lua sfârşit o situaţie neschimbată de o jumătate de secol.

BIBLIOGRAFIE

În limba franceză:

P. Renouvin, *La question d'Extrême-Orient (1840–1940)*, Hachette.

J. Lequiller, *Le Japon*, colecţia «L'histoire du XXe siècle», Ed. Sirey.

P. Akamatsu, *Meiji, 1868, Révolution et contre-révolution au Japon*, colecţia «Les grandes vagues révolutionnaires», Calmann-Lévy.

H. Brochier, *Le miracle économique japonais*, Calmann-Lévy.

R. Guillain, *Le peuple japonais et la guerre, choses vues 1939–1946. Le Japon Troisième Grand*, 1969.

Lucrări colective publicate în limba engleză de Universitatea Princeton:

Changing Japanese Attitudes toward Modernisation, coordonator M.B. Jansen, 1965.

The state and Economic Enterprise in Japan, coord. W.W. Lockwood, 1965.

Aspects os Social Change in Modern Japan, coord. R.P. Dore, 1967.

Political Development in Modern Japan, coord. R.E. Ward, 1968.

Alte lucrări în limba engleză:

Reischauer, Craig, *East Asia, The modern Transformation.*

Sumya Mikio, *Social Impact of Industrialization in Japan*, 1963.

J. Hirschmeier, *The origin of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Harvard UP, 1964.

B.K. Marshall, *Capitalism and Nationalism in Prewar Japan*, Standford UP, 1967.

J. Pittau, *Political Thought in Early Meiji Japan*, Harvard UP, 1967.

B.S. Silberman şi H.D. Harootunian (coord.), *Modern Japanese Leadership*, Univ. of Arizona Press, 1966.

J. Siennes, *Hermann Roesler and die making of the Meiji State*, Sophia U. Tokyo, 1968.

K. Steiner, *Local Government in Japan*, 1965.

G. Akita, *Foundations of Constitutional Government in Modern Japan (1868–1900)*, Harvard, 1967.

Najita Tetsuo, *Hara Kei in the Politics of Compromis*, Harvard, 1967.

P. Duus, *Party Rivalry and Political Change in Taisho Japan*, Harvard, 1968.

G.O. Totten, *The Social Democratic Movement in Prewar Japan*, Yale, 1966.

Maruyama Masao, *Thought and Behavior in Modern Japanese Politics*, 1963.

Scalapino şi Masumi, *Parties and Politics in Contempory Japan*, Un. of California, 1962.

CUPRINS

Prefaţă 5

INTRODUCERE 9

Capitolul I — POLITICA DE MODERNIZARE (1871–1890) 18
I. De la izolare la expansiune teritorială 27
II. De la expansiunea economică tradiţională la antrepriza modernă 31
III. De la rigiditate la mobilitate socială 37
IV. De la fărâmiţare la unitate politică 43

Capitolul II — UN STAT PUTERNIC ÎN ASIA ORIENTALĂ (1890–1912) 55
I. Imperialismul 55
II. Capitalismul 59
III. Oraşul liberal 66

Capitolul III — REFLECTAREA ŞI REFUZUL OCCIDENTULUI (1870–1930) 75
I. În sentimentul naţional 76
II. În structurile de autoritate 82
III. În întreprinderi 88
IV. Schimbarea şanselor (1906–1919) 89

Capitolul IV — BOLILE PUTERII (1912–1945). DUBLUL EŞEC AL DEMOCRAŢIEI ŞI AL MILITARISMULUI 92

I. Japonia în lume 92
II. Aspectele economice şi militare ale securităţii naţionale 102
III. Democraţia Taisho 113
IV. Soluţia totalitară 117
V. Războiul din Pacific (1941–1945) 122

Capitolul V — CĂTRE O JUMĂTATE DE SECOL DE SUCCESE 126
I. Ocupaţia: ruptură sau împlinire 127
II. Un nou statut de mare putere 131
III. Noul consens: mitul clasei de mijloc 132
IV. O democraţie dominată de un partid 136
V. Sfârşitul sau prelungirea secolului XX? 138

Bibliografie 140

Autorul acestei cărţi, Michel Vié, încearcă să răspundă într-un spaţiu restrâns unor întrebări foarte cuprinzătoare. Într-un demers riguros articulat, el reuşeşte să le ofere cititorilor numeroase informaţii revelatoare, pe care le descifrează fără să se lase influenţat de clişeele ce se fac în mod obişnuit auzite când este vorba de istoria recentă a Japoniei.

Dincolo de răspunsurile specifice legate de subiectul cărţii, argumentaţia autorului invită la o meditaţie mai largă asupra unei probleme care în ultimul deceniu îi preocupă din ce în ce mai mult pe specialişti: există o modernitate unică, cu toate palierele sale — politic, economic, tehnologic — sau putem vorbi despre multiple modernităţi, care evoluează pe fondul unor multiple tradiţii?

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *COMMONWEALTH-UL*
  de Henri Grimal
- *CONSTANTIN CEL MARE*
  de Bertrand Lançon
- *INTERPOLUL*
  de Marc Lebrun

ISBN: 973-653-478-2